

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

ISSN 2790-2188

iQTİSADİ İSLAHATLAR

No 1

**"İQTİSADI İslAHATLAR"
ELMİ-ANALİTİK JURNAL**

**SCIENTIFIC-ANALYTICAL JOURNAL
"ECONOMIC REFORMS"**

**НАУЧНО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕФОРМЫ»**

Jurnal 2021-ci ilin noyabr ayından çıxır.

Nº1

Təsisçi:

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

Baş redaktor: Ramil Hüseyn

Dizayn: Elvira Zeynalova

Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən "İqtisadi İslahatlar" jurnalı 21 oktyabr 2021-ci il tarixində N4362 nömrəsi ilə mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmişdir.

Materiallarımızdan istifadə olunarkən jurnalın istinad etmək vacibdir.

Dərc olunmuş materiallardakı faktlara və rəqəmlərə görə müəllif məsuliyyət daşıyır.

Mündəricat

■ Ön söz	5
■ Vüsal Qasımlı, Vüsalə Cəfərova Xammal ixrac edən ölkələrdə real effektiv məzənnənin tarazlığı: Azərbaycan təcrübəsi	7
■ Ramil Hüseyn	27
■ Yusif Səfərov Monitorinq və qiymətləndirmənin dövlət idarəciliyinin təkmilləşdirilməsində rolu	33
■ Ayaz Müseyibov	41
■ Günay Quliyeva	49
■ Məsumə Talıbova	59
■ Elnur Əliyev	69
■ Amina Bayramova	77
■ Coşqun Cəfərov	85
■ Ayhan Satıcı	89
■ Pərvin Məmmədzadə	95

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

ÖN SÖZ

Baş redaktordan

HÖRMƏTLİ OXUCULAR!

“İqtisadi islahatlar” jurnalının ilk sayı ilə qarşınızdayıq. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 20 aprel 2016-ci il tarixli Fərmanına əsasən ölkədə aparılan iqtisadi islahatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsini və bu sahədə işlərin səmərəli əlaqələndirilməsini təmin etmək məqsədi ilə İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi yaradılmışdır. Mərkəzin fəaliyyətinin məqsədləri ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsi istiqamətində makro və mikroiqtisadi səviyyədə təhlil və tədqiqatlar aparmaqla, analitik məlumatlar əsasında iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi üçün təkliflər, habelə orta və uzun müddəti dövr üçün proqnozlar hazırlanmaqdan, dövlət orqanlarını və qurumlarını həmin proqnozlarla təmin etməkdən, həmçinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində Azərbaycan Respublikasının nailiyyətlərinin təbliğini təşkil etməkdən ibarətdir.

Məhz 5 ildən artıq müddətdir ki, İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi nizamnaməsinə uyğun olaraq ölkədə həyata keçirilən islahat tədbirləri ilə bağlı ictimaiyyəti məlumatlandırır, elmi-analitik jurnal, bülleten buraxır, internet səhifəsi yaradır, kitablar, məqalələr və digər materiallar nəşr edir. “İqtisadi islahatlar” jurnalı da Məkəzimizin qarşısına qoyulan məqsədlərə uyğun olaraq hazırlanmışdır.

Jurnalın ilk sayı “Xammal ixrac edən ölkələrdə real effektiv məzənnənin tarazlığı: Azərbaycan təcrübəsi”, “Pandemiya şəraitində qeyri neft-qaz ixracı: mövcud vəziyyətin təhlili”, “Monitorinq və qiymətləndirmənin dövlət idarəciliyinin təkmilləşdirilməsində rolu”, “Bank sektorunda strateji inkişaf trendləri”, “Müasir iqtisadi inkişafda hökumətin rəqəmsal transformasiyasının rolu”, “Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı: Azərbaycnda rəqəmsal iqtisadiyyatın cari vəziyyəti və gələcək perspektivlər”, “Korporativ idarəetmədə əməliyyatların idarə olunması”, “Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlığın yeni mərhələsi”, “Dövlət Nəzarəti İnformasiya Sistemi: İdarəcilik islahatlarına rəqəmsal dəstək”, “Azərbaycanda tətbiq edilən özünüməşğulluq programının sosial-iqtisadi inkişafda rolu” kimi aktual mövzuları əhatə edən elmi-analitik məqalələrlə görüşünüzə gəlmişdir.

Eyni zamanda icmalda davamlı olaraq qanunvericilikdə iqtisadi islahatlarla bağlı olan yeniliklərin dəşərhi veriləcəkdir.

Hörmətli oxucular!

“İqtisadi islahatlar” jurnalının müntəzəm olaraq sizlərin görüşünə gəlməyini planlaşdırırıq. Jurnalda əsasən Azərbaycan, rus və ingilis dillərində iqtisadiyyata aid məqalələr dərc ediləcəkdir. Jurnalla bağlı təklif və tövsiyələrinizi daim nəzərə alacağıq. Bunun üçün www.ereforms.gov.az veb-saytında “İqtisadi İslahatlar” jurnalı bölməsində məsul əməkdaşlarla əlaqə üçün müvafiq imkanlar yaradılmışdır. Eyni zamanda kənar müəlliflər elmi-analitik məqalələrini “İqtisadi İslahatlar” jurnalına təqdim edə bilər. Məqalələr Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövri elmi nəşrlər qarşısında qoyulan tələblərə uyğun hazırlanmalıdır. Əminik ki, “İqtisadi İslahatlar” jurnalı hər kəs üçün faydalı məlumat bazası olacaqdır.

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

**THE EQUILIBRIUM REAL
EXCHANGE RATE IN A
COMMODITY EXPORTING
COUNTRY:
AZERBAIJAN'S EXPERIENCE**

Prof. Dr., Vusal GASIMLI,
Executive Director, Center for Analysis of
Economic Reforms and Communication,
Baku, Azerbaijan

Ph.D. student, Vusala JAFAROVA,
Institute for Scientific Research on Economic
Reforms, Baku, Azerbaijan

The equilibrium real exchange rate in a commodity exporting country: Azerbaijan's experience*

Prof. Dr. Vusal GASIMLI¹,

Executive Director, Center for Analysis of Economic Reforms and Communication, Baku,
Azerbaijan

Ph.D. student, Vusala JAFAROVA²,

Institute for Scientific Research on Economic Reforms, Baku, Azerbaijan

THE EQUILIBRIUM REAL EXCHANGE RATE IN A COMMODITY EXPORTING COUNTRY: AZERBAIJAN'S EXPERIENCE

ABSTRACT

The case of Azerbaijan serves to study the adequacy of exchange-rate policy in a resource-rich economy. This paper analyses the behaviour of Azerbaijan's external accounts over the past twenty years. Declining oil prices made an existing exchange-rate peg unsustainable and led to a large devaluation in 2015. Since then, the current account balance has improved, but by less than expected. We use the EBA-Lite method to derive regression-based estimates of the equilibrium real exchange rate, and relate misalignments to measures of "policy gaps". Our findings suggest that only a few years after the devaluation, Azerbaijan's currency has once more become overvalued. Moreover, the equilibrium real exchange rate is volatile and hardly compatible with a long-run exchange rate peg. Exchange rate policy should try to accommodate shifts in the fundamental determinants such as relative productivity and real oil prices.

KEYWORDS: Equilibrium real exchange rate; CA gap and REER gap; EBA lite model, Azerbaijan economy.

РЕАЛЬНЫЙ РАВНОВЕСНЫЙ ОБМЕННЫЙ КУРС В ЭКСПОРТНО-СЫРЬЕВОЙ ЭКОНОМИКЕ: ОПЫТ АЗЕРБАЙДЖАНА

РЕЗЮМЕ

Пример Азербайджана служит для изучения адекватности валютной политики в богатой ресурсами экономике. В статье анализируется внешнеторговый баланс Азербайджана за последние двадцать лет. Снижение цен на нефть сделало фиксацию обменного курса несостоятельной и привело к значительной девальвации национальной валюты в 2015 г. С тех пор платежный баланс страны улучшился, но на меньшую величину, чем ожидалось.

Мы используем метод оценки внешнеторгового баланса EBA-Lite для получения основанной на регрессии оценочной величины реального равновесного обменного курса и соотнесения отклонений от равновесного курса с показателями «слабостей (брешей) в политике». Наши результаты показывают, что всего через несколько лет после девальвации национальная валюта Азербайджана вновь стала переоцененной. Более того, реальный равновесный обменный курс нестабилен и вряд ли совместим с долгосрочной привязкой к фиксированному курсу. Обменная политика должна стремиться учитывать изменения в фундаментальных детерминантах обменного курса, таких как относительная производительность и реальные цены на нефть.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Равновесный реальный обменный курс; Разрыв счета текущих операций и разрыв реального эффективного обменного курса; Модель EBA lite, экономика Азербайджана.

¹ Professor of Economics at the Public Administration Academy under the President of Azerbaijan, +994503328466, qasimlivusal@yahoo.com

² PhD student at the Institute for Scientific Research on Economic Reforms of Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan, +994503572276, vusala.jafarova@ereforms.gov.az

* Məqalə 2019-cu ilə qədərki verilənlər əsasında hazırlanıb.

1. INTRODUCTION

The study analyzes the exchange rate policy of Azerbaijan, the real exchange rate, its relationship with the main determinants that affect it, and assesses the level of equilibrium of the national currency exchange rate for the current and future periods.

We note that, in Azerbaijan, current account (CA) and real effective exchange rate (REER) moved depending on oil prices over last decade. External position improved in 2019 due to higher oil prices and lower oil-related services imports. Despite a large current account surplus the external position was weaker and external stability risks were mitigated by sizable foreign exchange reserves. The CA surplus was 12.9 % and 9% of GDP in 2018 and 2019 respectively. In 2019, exports of the non-oil sector increased by 14% compared to 2018 which is not considered a weak increase by percentage. It was expected that in the short term, the overall CA surplus to decline to 10 percent of GDP due to lower oil prices and the impact of the recent appreciation of the real effective exchange rate (REER).

The EBA-Lite methodology applied in this article include both deterministic and probabilistic assessment of external sustainability. The model decomposes estimated current account (CA) and REER gaps into a policy, a shock, and an unexplained (residual) component. On the policy gaps, the EBA framework demonstrates the estimation results for the current account regression for Azerbaijan. The coefficients from the estimation of the current account regression are obtained from a panel regression.

Two stages of the regression-based methods are conducted. The first stage focuses on understanding current account and real exchange rate developments, via the estimation of panel regressions and the second stage provides estimates for normative evaluation of current accounts and real exchange rates and estimates the contributions of “policy gaps” to current accounts and real exchange rates.

Model also investigates the presence of a long-run cointegrating relationship between the real exchange rate and certain explanatory variables, estimates the speed at which the real exchange rate converges toward its equilibrium level, and assesses the gap between the actual and the equilibrium real exchange rate levels.

Model-derived estimates of the long-run equilibrium real exchange rate replicate most recognized periods of currency overvaluation in Azerbaijan. This concludes that an appreciation in 2019 were consistent with developments in its fundamental determinants.

The results of this study imply that, although Azerbaijan should continue with a managed float, targeting a constant REER over a prolonged period is not warranted as such a policy does not accommodate real shocks by allowing the nominal exchange rate and/or relative prices to move. Exchange rate policy should be directed to align the real exchange rate with its fundamental determinants, namely relative productivity and real oil prices.

The results of the EBA-lite regression-based model point to overvaluation of the manat. estimated CA and REER gaps point to a weaker external position. Azerbaijan needs to bring its level of healthcare spending closer to EM average over the medium term, and promote financial deepening.

Existing models to estimate long-run movements in real exchange rates (RER) provide mixed results. The most used simple purchasing power parity (PPP) hypothesis demonstrated itself as a weak model of the long-run real exchange rate. According to Dornbusch (1982) and others a constant real exchange rate rule, based on the notion of purchasing power parity, targets keeping the real exchange rate constant at a level prevailed in some base period, Also, the results of time-varying models that try to understand the relation between economic fundamentals and real exchange rate behavior were controversial, with many studies failing to find a robust relationship between the real exchange rate and its determinants. A recent study by Cashin, Céspedes, and Sahay (2002) developed a long-run equilibrium exchange rate model for commodity - exporting countries and found that in many commodity-dependent low-income countries real commodity export prices and real exchange rates move together in the long run [2].

Later on, Choudhri and Khan (2004) found that Balassa-Samuelson effects are relevant for developing countries and the terms of trade have influence on the real exchange rate. IMF developed method of EBA-lite model which is used in External Balance Assessment studies [1].

In the case of Azerbaijan, the terms of trade (the oil price) are likely to be an important fundamental factor for the equilibrium RER. Another one is the fiscal stance. There is little agreement on which method is superior, and the topic of exchange rate assessment is a hotly debated one. Economists often do not even agree on how to measure the real exchange rate. Some take the REER approach, others compare prices of tradable to non-tradable goods in the domestic markets. It is observed that, it does not pay off to be too precise in calculating the REER. In most cases, 5 partner countries are sufficient, additional ones do not change the picture much.

In this paper, the IMF EBA lite model was applied to Azerbaijan. Since 1994, the authorities aimed at maintaining a stable real effective exchange rate (REER) against a basket of currencies weighted on the basis of the trade shares of Azerbaijan's main trading partners . However, the REER varied continuously over the last decade. This study finds evidence for the existence of a time-varying equilibrium real exchange rate in Azerbaijan. The EBA-lite model together with real oil prices (i.e., the terms of trade) explain the long-run equilibrium REER. Hence, other models are also applicable for the case of Azerbaijan. The low productivity growth in the non-hydrocarbon sector was the main factor behind the equilibrium real exchange rate over the last twenty years. Moreover, the analysis shows that the REER was close to its equilibrium level during this period.

The remainder of the paper is organized as follows. After briefly describing the evolution of the Azerbaijan exchange rate regime in Section II, Section III reviews the existing literature on the equilibrium real exchange rate. Section IV uses different models to determine the long-run equilibrium real exchange rate. First, it tests the EBA-lite hypothesis. Then, it investigates the presence of a long-run cointegrating relationship between the real exchange rate and certain explanatory variables, estimates the speed at which the real exchange rate converges toward its equilibrium level, and assesses the gap between the actual and the equilibrium real exchange rate levels. Section V is the conclusion of findings of study.

2. LITERATURE REVIEW

There are different approaches related to determining equilibrium exchange rate in the literature. The concept of Purchasing Power Parity (PPP) (Gustav Cassel, 1918) is often the first port of call for economists and market analysts who wish to estimate the equilibrium real exchange rate. PPP implies that the real exchange rate will revert to its mean, although it may deviate from its mean for several years at a time. The most widely used methodology to confirm or reject PPP is based on the analysis of the time series properties of the REER, which is assumed to measure changes in price level differences between a country and its trading partners (Rogoff, 1996). If the REER series is stationary and the speed of convergence of the REER towards its mean is fast enough, then PPP can be considered to hold. Slow convergence is inconsistent with PPP, which only allows for short-term deviations from equilibrium.

PPP has proven to be a weak model of the long-run real exchange rate. Most studies have failed to find cointegrating relationships that are consistent with PPP (or, equivalently, consistent with a stationary real exchange rate). Meese and Rogoff (1983) demonstrated that a variety of linear structural exchange rate models failed to forecast more accurately than a random walk model for both real and nominal exchange rates. A well-known problem with PPP is that it fails to take into account that the equilibrium real exchange rate, defined as the price of tradable goods relative to nontradable goods that is consistent with both internal and external balance, is itself an endogenous variable that is likely to change over time in response to a variety of disturbances. Recent work has therefore emphasized the time-varying nature of the long-run real exchange rate. The equilibrium real exchange rate is not a single rate, but a path of real exchange rates over time that is affected by the current and expected values of variables that affect internal and external equilibrium. These variables are known as fundamentals. Williamson (1985) developed

a methodology to calculate the equilibrium exchange rate, which is consistent with the macroeconomic balance and he identified this rate as the Fundamental Equilibrium Exchange Rate (FEER). The multitude of potential fundamentals offered by researchers in their attempts to solve the PPP puzzle include the Balassa-Samuelson effect, government spending, cumulated current account imbalances, and real interest rate differentials as important drivers of long-run deviations from purchasing power parity (see Froot and Rogoff (1995) and Rogoff (1996)). Clark and MacDonald (2000) extended the approach to better differentiate between permanent and transitory components of the real exchange rate [1].

Several models have been developed to determine the equilibrium real exchange rate in developing countries. Edwards (1989, 1994) made a seminal attempt to build an equilibrium real exchange rate model specifically tailored to developing countries by exploring the long-run co-movements of the real exchange rate with variables such as the terms of trade, productivity, net foreign assets, the fiscal balance and measures of openness of the trade and exchange system. Khan and Ostry (1991) provided panel data estimates of the elasticity of the equilibrium real exchange rate with respect to terms of trade shocks and commercial policies in a static model.

The connection between economic fundamentals and exchange rate behavior has also been controversial. Many studies have failed to find a statistical link between real exchange rates and fundamentals. Edison and Melick (1999) failed to find cointegration between real exchange rates and real interest rate differentials, and Rogoff (1996) found a mixed empirical track record of the Balassa-Samuelson effect on real exchange rates. Recent efforts to confront these challenges have explored new approaches on both theoretical and empirical fronts, including incorporating non-linearity in modeling exchange rate dynamics.⁷ Alternatively, it has also been recognized that if one could find a source of real shocks that is sufficiently volatile, one could potentially go a long way towards solving these major empirical exchange rate puzzles. In this respect, Chen and Rogoff (2002) found for four commodity-exporting developed countries that the dollar price of commodity exports exhibits a strong influence on real exchange rates. Similarly, Cashin et al [2]. (2002) show that in many commodity-dependent low-income countries, the real price of commodity exports and real exchange rates move together in the long run. Furthermore, Choudhri and Khan (2004) found strong evidence of Balassa-Samuelson effects in developing countries [1].

Literature on policy circles are increasingly emphasizing probabilistic models of debt sustainability, thus e.g. the ECB debt assessment framework (Bouabdallah et. al., 2017; IMF, 2018; Rozenov, 2017; and Barrett, 2018). More revised approach is the one suggested in Blanchard and Das (2017), and well-suited to settings i.e. forecasts assume constant exchange rates. This framework, net external liabilities are considered sustainable if there is a high enough probability that, at the current exchange rate, they are equal to or less than the present value of net exports, and plus the rate of return differential times the gross asset position.

The External Balance Assessment (EBA) methodology was developed in 2012 by the IMF's Research Department (RES) to replace the Consultative Group on Exchange Rate (CGER) methods (Lee et al., 2008). Compared to CGER, EBA makes a distinction between positive analysis of current account and real exchange rate and normative assessments, and emphasizes the roles of policies and policy distortions. EBA models include a broader set of fundamentals to have a better positive (descriptive) understanding of current account and real exchange rate; and differentiate policy variables from non-policy fundamentals to explicitly include policy gaps in normative assessments.

This literature of EBA framework includes the work on the predecessor to EBA (Lee et al. (2008)), and Blanchard (2007), Chinn and Prasad (2003), Chinn, Eichengreen, and Ito (2007, 2011), Debelle and Faruqee (1996), de Santis, Finicelli, and Veronese (2011), Gruber and Kamin (2007, 2008), and Bussiere et al. (2010). Araujo et al. (2013), Beidas-Strom and Cashin (2011), Bems and de Carvalho Filho (2009a), and Catao and Milesi-Ferretti (2013) [1].

The literature on exchange rate determinants is broad and not attempted to summarize them

all here. However, to note that standard contributions include Bayoumi et al. (2005), Bems and de Carvalho Filho, (2009b), Cashin, Céspedes, and Sahay (2004), Christiansen et al. (2009), Lee et al. (2008), Ricci, Milesi-Ferretti, and Lee (2013) [2].

3. TASK STATEMENT

The exchange rate of the Azerbaijan manat was pegged to a basket of currencies in which the U.S. dollar was assigned a relatively large weight due to its importance in hydrocarbon export receipts and debt-service payments. The current account surplus made 9.2 percentage of GDP in 2019 (Figure 1). Despite higher financial outflows, international official reserves of the Central Bank of Azerbaijan (CBA) and the Oil Fund (SOFAZ) rose to \$44 billion (98 percent of GDP).

Figure 1 . External current account, in billions USD.

Oil prices decline by more than half cause large losses in hydrocarbon revenue. At an average oil price of 35 U.S. dollar per barrel, current account balance could turn from a surplus of 9 percent of GDP in 2019 into a deficit of 8 percent of GDP in 2020. The deterioration would be even worse since tourism receipts and remittances decline sharply as a consequence of the covid-19 crisis.

In 2015, Azerbaijan's economy experienced the reverse oil shock, and the government responded to the dramatic erosion of export revenue. The economy expanded by 2.3 percent in 2019, and with declining imported food prices under a de facto ER peg, and remaining excess capacity, inflation fell to 3 percent in 2019 (from 13 percent (y/y) in 2017).

Azerbaijan's Real Effective Exchange Rate data is updated monthly and averaged 190.1 from Jan 2005 to Dec 2019. The data reached an all-time high of 190.1 in Jan 2015 and a record low of 94.5 in Jan 2005.³

Figure 2. Real exchange rates, 2015 = 100

Azerbaijan is only neighbor with a hard exchange rate peg when its neighbors Russia, Turkey, Georgia and Iran let their currencies fluctuate and depreciate. The euro also depreciated vis-à-vis the U.S. dollar. This leads to trading partner prices to decline as measured by the real effective exchange rate (figure 2). Relative prices of Russian goods fell most with 12 percent and imported deflation keeps domestic price increases low in Azerbaijan.

Since January 2018, the CBA reduced its refinancing rate from 15 to 8½ percent and narrowed the interest rate corridor to +/-2 pps around the refinancing rate. Manat base and broad money expanded, and excess liquidity remained ample. However, since inflation fell faster than nominal interest rates, real interest rates have risen. With the ER fixed at AzN/US\$ 1.70 since April 2017 and trading partner currencies depreciating, the nominal and real effective ERs appreciated (by 5–7 percent in 2018), further tightening financial conditions.

Globalization and international trade increases competitiveness of a country's economy, export potential and efficient domestic production. Trade in goods and assets drives development of input factors and supports growth of potential GDP over long term. Azerbaijan

³ CEIC(Census and Economic Information Center) generates Real Effective Exchange Rate Index with base 2005=100. The Central Bank of the Republic of Azerbaijan provides Real Effective Exchange Rate Index with base December 2000=100.

has great potential to benefit from international trade to increase income and wealth as a developing country however integration with global economy entails risks of openness. Therefore, globalization implies to build capacity to manage risks occurring from trade flow especially against volatile international financial flows. It requires to follow the standard three step procedure in managing external balance. The first is setting a policy target on the stock of foreign reserves. The second is assessing realism of reserve target under current trends and policies enabling to identify external financing gap and predictability and forecast of balance of payments. The third is quantifying external adjustment needs.

As an oil exporter country, Azerbaijan economy is integrated with the world economy which means more exposure to economic events or shocks which originate in those world markets outside the country itself. In this article we will strive to gauge the country's position in the global economy by using data on value of goods and services the country buys from or sells to the rest of the world, namely, net exports and external financial linkages. We will also review implications for a current account deficit or surplus and arrive at some notion of an appropriate current account balance, a current account norm. Then, we'll analyse the real exchange rate (RER) which gives important information to market participants regarding the mix of foreign versus domestic goods on both the production and the purchasing side.

In this article we will analyze a relation between the trade balance and RER, also the adjustment need of the real exchange rate into one of the nominal exchange rate. External adjustment is accomplished by changing relative prices of foreing goods- the real exchange rate, which has impacts on other sectors as fiscal and monetary. For example, raising RER reduces the demand for imports and improves trade balance, also increases private savings.

In Azerbaijan, current account (CA) and real effective exchange rate (REER) moved depending on oil prices over last decade. External position improved in 2019 due to higher oil prices and lower oil-related services imports. Despite a large current account surplus the external position was weaker and external stability risks were mitigated by sizable foreign exchange reserves. The CA surplus was 12.9 % and 9% of GDP in 2018 and 2019 respectively. However nonoil CA balance worsened due to increase in non-oil imports and slow growth in non-oil exports. It was expected that in the short term, the overall CA surplus to decline to 10 percent of GDP due to lower oil prices and the impact of the recent appreciation of the real effective exchange rate (REER). The country' overall reserve coverage is more than adequate according to the IMF's Assessing Reserve Adequacy (ARA) metric.

4. DESIGN AND METHODOLOGY

The EBA-Lite methodology developed by IMF under the guidance of Olivier Blanchard and Jonathan D. Ostry includes both deterministic and probabilistic assessment of external sustainability. The model decompose estimated current account (CA) and REER gaps into a policy, a shock, and an unexplained (residual) component (IMF, 2016 and 2019). The policy component of the model indicates how much external positions reflect deviations of policies (P) from their desirable levels (P^*). Model provides guidance on setting P^* 's for all seven EBA-Lite policy variables: fiscal policy, public health expenditure, the level of private credit, change in private credit, foreign exchange intervention (FXI), capital controls, and real short-term interest rate. For some policy variables (i.e., the level of private credit; and public health expenditures), the model guides to estimate benchmark levels in setting desirable levels. The role of capital controls in influencing the relation between level of development and the current account was highlighted by Reinhardt, Ricci, and Tressel (2010), who show that accounting for capital controls can help explain the Lucas Puzzle

EBA comprises three methods: i) two methods are panel regression-based analyses of the current account and real exchange rate, and ii) the third method is model-free and focused on sustainability analysis. EBA takes into account a set of factors including policies, cyclical conditions, and global capital market conditions influencing the current account and real

exchange rate.

Two stages of the regression-based methods are conducted. The first stage is descriptive, and focuses on understanding current account and real exchange rate developments, via the estimation of panel regressions. And the second stage provides estimates for normative evaluation of current accounts and real exchange rates and estimates the contributions of “policy gaps” to current accounts and real exchange rates.

The basic framework behind the EBA empirical analysis is two relationships: i) the first expresses the current account as the gap between aggregate saving and investment (the so-called “IS” relation); and ii) the second equation comes from the balance-of-payments (BOP) relation. It should be noted that in the second equation, ΔR is taken as exogenous (policy determined), and so is not written as a function of any other variable.

It should be noted that estimating the CA as a function of REER and other variables would be inappropriate (as would estimating the REER as a function of CA), since the system above implies that CA and REER are both endogenous and simultaneously determined as a function of other variables. However, the theoretical framework suggests that most factors that would influence the current account would also influence the RER, and vice versa. While the REER is an essential part of the process of adjustment of the CA, via its expenditure switching role, the REER is not itself an exogenous driver of the CA.

Another implication is a rough proportionality that is observed between the two coefficients estimated on the same variable in the separate CA and REER regressions. In other words, a factor found to lower the CA by 1 percent of GDP will typically be found to raise (appreciate) the REER, by around 3-5 percent. This pattern could be expected, due to a reflection of the expenditure-switching role of REER movements.

In EBA framework, a different approach is chosen for policy and non-policy variables, i.e. policy variables, do not include regressors that are statistically insignificant and criteria for policy variables are relatively stringent. However, for non-policy variables these are included as regressors even if not statistically significant as long as the coefficients have the correct sign. To sum up, most regressors in the final specification are statistically significant.

It should be noted that theory does not imply a simple correspondence and proportionality of effects on the CA and REER for all variables. Interest rates is expected to have a clear, but temporary, effect on RER, however would have two opposing effects on the CA. Higher interest rate would also temporarily appreciate the REER, and in turn have a negative effect on the CA through the expenditure switching channel. It will also reduce domestic demand and boosting the CA.

Thus, the net effect on the CA would be unclear, and even not empirically detectable which implies that interest rates are highly significant in the REER regression but it is not the case for all in the CA regression. To sum up, broader theoretical frameworks suggest some factors indeed may influence the real effective exchange rate without any clear implication for the current account. Other determinants, like a permanent gain in the terms of trade, and in productivity of tradables relative to nontradables, also possible to boost real income and wealth, and doing so appreciate the REER, but again without any clear implication for the level of the current account.

It is fact that, economy's current account and real effective exchange rate is measured relative to other countries. Hence they cannot be determined only by a country's own characteristics which implies also to reflect foreign characteristics, and simultaneously determined in general equilibrium.

A. Elasticities and responses to changes in the real exchange rate

If the real exchange rate depreciates, imports become more costly and the value of imports may rise. The volume effects are large enough to dominate the price effect known as the Marshall-Lerner condition. The Marshall-Lerner condition does hold in the long run, but it may not hold in

⁴ «Determinants of current account imbalance in the global economy: a dynamic panel analysis». Debasish Kumar Das, Journal of Economic Structures volume 5, Article number: 8 (2016)

the very shortest of short runs when imports and exports tend to have very inelastic responses.

To summarize the effect of the real exchange rate on the current account in an equation⁴:

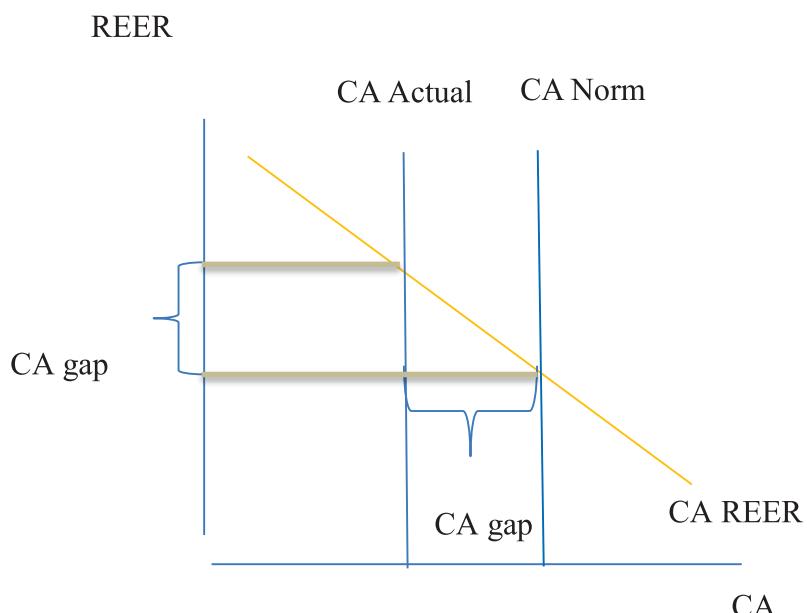
$$\Delta \left(\frac{CA}{Y} \right) = -\eta * \% \Delta RER \quad (1)$$

The parameter “eta” indicate the response of the current account to GDP as a function of the percentage change in the real exchange rate. For example, if eta is equal to 0.17, this means that if we have a 1% appreciation of the real exchange rate, the current account will deteriorate by 0.17% of GDP. Or, if the response of CA/Y to a one percent depreciation of the real exchange rate is estimated as 0.5 and the real exchange rate depreciates by 5%, then the current account increases by 2.5 percent of GDP.

B. External Balance Assessment (EBA) framework

EBA method plays a central role in the diagnostic of a country's exchange rate and allows to assess whether a country's exchange rate is in line with macroeconomic fundamentals. The EBA method is composed of three approaches: 1. The Current Account (CA) approach; 2. The Real Effective Exchange Rate (REER) Approach; and the External Sustainability (ES) Approach.

Graph 2. Representation of the intuition behind the EBA CA approach

The current account is an inverse function of the real effective exchange rate. In other words, when the real effective exchange rate goes down, the current account goes up, and vice versa. The vertical line designates the long run current account norm and the point of intersection between the actual current account and the current norm determines the level of the exchange rate consistent with fundamentals. In fact, in practice, these two variables rarely coincide.

If actual current account is lower than the current account norm, as is the case in this graph, difference between the two of them is going to be the current account gap. Since the actual current account is lower than the normative current account, it means that the exchange rate needs to depreciate to take the actual current account to a value equal to the norm. This means that the exchange rate is overvalued.

Then, the difference between the level of the real effective exchange rate that is consistent with the actual current account and the level of the exchange rate consistent with the current account norm is going to be the real effective exchange rate gap. In the graph above, it indicates that there is an overvaluation. The value of the current account norm is very important at the time of determining the degree of exchange rate misalignment. If the current account norm was further out from the actual current account, this could mean that the exchange rate gap would be

higher and this would indicate a higher degree of exchange rate over valuation.

The current account (CA) approach

The EBA CA approach consists of four steps. The first step focuses on the estimation of the relationship between the current account balance and a set of fundamental variables based on some concepts: the fitted value of the CA, the CA norm, and policy gaps. The economic intuition behind the variables used to estimate the CA regression and calculate the fitted value of the CA. Estimate regression for the CA balance:

$$\left(\frac{\hat{CA}}{Y} \right) = \hat{\alpha} + X' \hat{\beta} + Pol' \hat{\gamma} \quad (2)$$

Where,

- $\left(\frac{\hat{CA}}{Y} \right)$ is the relationship between the current account divided by GDP
- In the vector X, in another side of equation, a set of fundamental variables are included
- vector Pol include policy variables
- alpha is going to be a constant

Regarding above formula, first of all to note that, it includes macroeconomic fundamental variables and policy variables in the regression estimate for the current account balance. But in theory, cyclical components such as output gap, terms of trade to be included in the regression. The cyclic component determines the effect of output gap and trade conditions (export-import price ratios) on the predicted CA in the regression. In addition, the writing of the regression equation, the ϵ reflects the residues with normal distribution.

In above equation (2) In the first step, the relationship between the current account divided by GDP on a set of fundamental variables that are included in the vector "X", and policy variables that are included in the vector "Pol", and Alpha is going to be a constant. The estimation is done using a panel that consists of 49 countries and the time period is 1986 to 2013. The "current account over GDP hat" denotes the predicted or fitted value of the current account.

It includes the macroeconomic fundamental variables used for example, GDP growth expectations, what indicators are included as net foreign assets, policy variables (for example, fiscal balance as a policy change, or public health spending or foreign exchange intervention, which policy variables are included). We think the names of the cyclic variables to be included. And this will be given as deviation from the model made by author in the following chapter.

The current account and the real effective exchange rate are, by definition, measured relative to other countries, so cannot be determined only by a countries' own characteristics and must reflect, foreign characteristics. This is the reason why all the variables are measured as the domestic country relative to the rest of the world. From this regression, the coefficients of beta and gamma are obtained indicating how the current account varies in response to each of these variables.

Decompose CA norm and policy gaps contribution:

$$\left(\frac{\hat{CA}}{Y} \right) = \hat{\alpha} + X' \hat{\beta} + Pol^* \hat{\gamma} + (Pol - Pol^*)' \hat{\gamma} \quad (3)$$

We think, this equation determines the effect of output gap and terms of trade (ratio of export and import prices) on CA predicted in regression. The cyclic component is not reflected in the above regression equation.

$$\hat{\alpha} + X' \hat{\beta} + Pol' \hat{\gamma}$$

The expression is a cyclically adjusted (or more precisely, refined) CA norm.

$$(Pol - Pol^*)' \hat{\gamma}$$

The expression is a political gap. In such case, the cyclic component variables on the right side

of the equation 3 should also be included.

The fitted value of the current account over GDP can be decomposed in two terms. The first term is going to be the current account norm, which is going to be the current account in line with fundamentals and recommended level of policies, which are denoted by “Pol*” (Pol* - recommended/desired level of policy variables), which is the EBA norm.

The second term is the contribution of the policy gaps into deviations from the current account norm. The only thing here is to add and subtract the term “Pol*” times gamma into the first equation. Adding and subtracting a term from an equation basically yields the same result.

$$\left(\frac{\hat{CA}}{Y} \right) = \hat{a} + X' \hat{\beta} + Pol^* \hat{\gamma} + (Pol - Pol^*)' \hat{\gamma} \quad (4)$$

EBA CA norm
(CA predicted at Pol*)

Contribution of Policy
gaps into deviation from CA

Current Account Gap

The current income gap is the difference between the actual current account and the current account norm. Total CA gap:

$$CA \text{ gap} = \frac{CA}{Y} - \left[\frac{\hat{CA}}{Y} - (Pol - Pol^*)' \hat{\gamma} \right] = Rgr.\text{redid} + (Pol - Pol^*)' \hat{\gamma} \quad (5)$$

Actual CA

EBA CA norm

Contribution of
Policy gaps

To calculate it, from the actual current account over GDP, for example in the year 2014, to subtract the value of the current account norm. As shown in previous formula, the term EBA grant account norm is obtained from subtracting from the fitted value of the current account the policy gap.

The difference between the actual level of the current account and the fitted value of the current account, (it's the difference between the current account over GDP and current account over GDP hat), is the regression residual or the policy gap, which remains the same.

Real Effective Exchange Rate Gap

To compute the real effective exchange rate gap by multiplying the current account gap, but by 1 (one) divided by the negative of the current account elasticity:

$$REER \text{ gap} = -\frac{1}{\eta} (CA \text{ gap}) \quad (6)$$

To compute the fitted value of the current account, first, to estimate this regression below and obtain the coefficients beta and gamma. Regression for the CA balance is:

$$\left(\frac{\hat{CA}}{Y} \right) = \hat{a} + X' \hat{\beta} + Pol^* \hat{\gamma} \quad (7)$$

In the policy gaps sheet in Excel-based EBA framework shows the estimation results for the current account regression for Azerbaijan. The coefficients from the estimation of the current account regression are obtained from a panel regression. To note that, this include only a small number of variables, but there are many more which are part of the equation,

On non-policy variables, the current account regression includes a country's log net foreign assets divided by GDP. Countries with positive net foreign asset position tend to have higher current account balance and this is because countries with higher net foreign assets receive higher income returns, and this implies higher current account balances.

Also possible that, countries with higher net foreign asset can afford to run larger current account deficits. The current account regression also includes some demographic variables, such as the old age dependency ratio. In theory, countries with higher shares of dependent population generally have lower savings. Therefore, lower current account balances and respectively a negative value in the coefficient, which is in line with the theory.

Another demographic variable included is population growth, which captures the larger shares of young population and also linked with lower current account balances because it implies lower savings so is a negative coefficient as well.

The current account regression includes a variable which captures the expected GDP growth rate five years ahead. Economies with faster growth tend to invest and consume more and, therefore have less positive current account balances.

The coefficient here is negative, and implies that an increase in the relative forecast growth rate by one percentage point is associated with a reduction in the current account of almost a half percentage point of GDP.

On the policy variables, the first is the lagged public health spending divided by GDP, which is a type of social protection policy which may influence the national savings rate. Evidence suggests that social protection tends to reduce household's need for precautionary savings and therefore, the estimation coefficient is negative. Lower savings are associated with more negative current account balances.

Fiscal policy is measured as the cyclically adjusted budget balance. A higher fiscal balance implies higher savings. Recall that savings are composed by both private and public savings, then this would lead to a higher level of the current account and have a positive co-efficient.

Finally, to obtain the fitted value of the current account, to multiply each coefficient by the value of each variable and each variable is expressed with respect to the rest of the world. To add them all up, including the other factors, the fitted or predicted value of the current account is obtained. The difference between the actual value of the current account and the predicted value is the unexplained residual.

C. Calculation of the policy gaps

The policy gaps are composed by the difference between the current policy and the recommended or desired policy variable of a country with respect to the rest of the world, denoted by W . For the fiscal policy gap, the fiscal balance is taken for the domestic country and the gap is denoted by P minus P^* . World policy gap also denoted as the difference between the current value of the policy variable and the recommended or desired policies. The total gap is going to be the difference between the domestic and the world policy gap. For example, if domestic fiscal policy gap is minus 2.2% it means that the fiscal balance is lower than the recommended value of P^* by 2.2%. This implies that the excessively loose domestic fiscal policy is contributing to a lower current account balance.

In order to get the contribution of the total gap to the current account, first to calculate the total gap which is the domestic gap minus the world gap. Then multiply the value of the total gap, by the value of the coefficient gamma. To obtain the total policy gap contribution, to add the contribution of the individual policy gaps.

EBA CA approach focuses on the calculation of the CA norm which means the CA is in line with fundamentals and recommended level of policies. CA norm is the difference between the predicted current account and the total policy gap contribution. This value of the current account norm is used to calculate the degree of exchange rate misalignment. The real effective exchange rate adjustment would close the current account gap so that the observed current account converges to the current account norm.

A negative current account gap, and therefore the positive real effective exchange rate gap, implies that the real effective exchange rate is overvalued. This means that the exchange rate

needs to depreciate to actually take the actual current account closer to the current account norm (See graph 1 above).

REER approach

To estimate the REER regression, first have to calculate the predicted REER. Second step to calculate the policy gaps and the total REER gap and then provide an assessment of the degree of exchange rate misalignment. The difference is that here the real effective exchange rate is used as an explanatory variable, but the regressors are similar to the ones in the current account regression.

$$\text{REER gap} = \text{REER} - [\text{REER} - (\text{Pol} - \text{Pol}^*)' \bar{Y}] \quad (8)$$

Another difference is that the real effective exchange rate regression excludes the cyclically adjusted budget balance and includes the interest rate differential as an indicator of monetary policy. To compute the fitted value of the real effective exchange rate, the first, have to obtain the coefficients beta and gamma.

The real effective exchange rate regression includes their real interest rate differential interacted with capital account openness. And this is relative to the trading partners as a weighted average and the variables are also with respect to the rest of the world. In the real effective exchange rate regression, the rest of the world is defined as trading partners.

This variable is used to capture the impact of monetary policy on the real effective exchange rate. A higher interest rate would lead to higher capital inflows, which will generate more appreciated exchange rate. For example, a one percentage point increase in the relative real short-term interest rate would be associated with appreciation in the real effective exchange rate in countries with open capital accounts.

The real effective exchange rate regression also includes private credit divided by GDP for the domestic country relative to the trading partners. An increase in credit would boost domestic demand, worsen to current account, and appreciate the real exchange rate.

On the non-policy fundamentals the regression includes the expected GDP growth in five years relative to the trading partners. An increase in growth would be associated with higher capital inflows, and therefore, lower current account balances and more appreciated exchange rates.

External Sustainability Approach

The third EBA method to analyze exchange rate misalignment is called external sustainability approach. In contrast to the other methods, this method is based on an accounting identity and not on regressions and consists of two steps. The first step consists on calculating the current account balance that would stabilize the net foreign asset position of a country at some benchmark level. This could be the level of last year, an average, a target and give a current account norm.

And the second step consists on using the actual current account and the elasticities, as we did in the current account approach, to generate the real effective exchange rate adjustment that over the medium term would bring the current account balance in line with the net foreign asset stabilizing current account balance.

The net foreign assets at time T of a given country minus the net foreign assets at time T minus 1 is going to be equal to the current account at time T plus the capital gains from valuation changes plus the errors and omissions:

$$\text{NFA}_t - \text{NFA}_{t-1} = \text{CA}_t + \text{Kg}_t + \text{EO}_t \quad (9)$$

Capital gains
from valuation
changes

KA transfers,
errors/omissions

To make it clearer, it should be noted that net foreign assets are residual at the end of period t , there is no flow. That is, it is like a stock, not a flow. Because it is a flow statistic in the balance of payments. The balance of payments also reflects NFA flow statistics according to the 6th edition of the BOP. However, the left side of the regression equation is the residual and the right side is the flow statistics.

Assume, for simplicity, that capital gains and errors and omissions are zero:

$$KG_t = EO_t = 0 \quad (10)$$

We would like to note that this is an theoretically ideal approach, where error and omission are zero. In practice, this is never the case. This error makes it impossible for the omission to be zero. Capital gains that affect the amount of foreign assets as a result of the revaluation are also almost non-existent in practice. This assumption has been made to simplify the matter. In this case, the results obtained are then interpreted in terms of the hypothesis in equation 10.

Then if to rewrite this identity in terms of GDP, we get the following equation: g

$$ca_t = nfa_t - nfa_{t-1} + \frac{g + \pi(1 + g)}{(1 + g)(1 + \pi)} nfa_{t-1} \quad (11)$$

To sum up, the lower caps are going to indicate that the variables are with respect to GDP. And here the g is going to be the growth rate and π is going to be inflation. To keep the net foreign asset stable over time, that this is going to take a value of NFA bar. Then the current account norm:

$$ca = \frac{g + \pi(1 + g)}{(1 + g)(1 + \pi)} nfa_{t-1} \quad (12)$$

In the last step of the current account approach to compute the current account gap and real effective exchange rate gap stabilizing the net foreign assets with respect to GDP benchmark. To remember that a negative current account gap and a positive real effective exchange rate gap indicate an overvaluation.

According to the EBA framework, if the value of the real effective exchange rate gap is between minus 5% and 5%, then it means the real effective exchange rate is broadly in line with fundamentals. If it is between minus 5% and minus 10%, or between 5% and 10%, we say that it is moderately misaligned.

To sum up exchange rate appreciate stimulates imports and leads to a deterioration in the current account. Similarly, an exchange rate depreciation stimulates exports and leads to an improvement in the current account. The current account and the exchange rate are usually related and it is important to understand whether the exchange rate is correctly valued.

The IMF EBA framework is applied to evaluate whether the exchange rate is broadly in line with fundamentals and this tool allows to assess the degree of exchange rate misalignments. There are indirect methods that focus on the current account and there is a direct method that focuses on the real effective exchange rate. To note that, the EBA result put the appropriate current account norm at about 4% deficit of GDP. That's a large deficit.

5. DATA

Implementing the probabilistic approach in the model requires a reasonably long historical data series to conduct estimations. To note that, estimations for Azerbaijan in this article 25 years (1995-2019) of BOP and Net International Investment Position (NIIP) data were required at annual frequency. The CA regression model and estimated coefficients have the expected signs, and nearly all are statistically significant. In other words, regressors are given in four groups: Productivity/level of development (interacted with capital account openness); Expected GDP growth rate 5 years ahead; Relationship with NFA position; Exhaustible resources of oil and natural gas.

To note that data set includes demographics, share in world reserves, K openness, GDP growth forecast, trade openness, institutional index, output gap, credit and credit growth, public health expenditure, migrant share et c. Traditional CA regressions reflect the theory that capital will flow from higher- to lower-productivity economies, according to the extent to which an economy is “behind the economy at the frontier” of highest productivity. This theoretical expectation can only occur to the extent that policies permit capital to flow across countries; the EBA regression therefore includes an interaction with a measure of capital account openness. World Bank WGI index also used to identify comparators for countries based on their WGI score.

6. RESULTS

A. The results of EBA-Lite regression-based model

CA and REER gaps analysis of 2019 year, shows that most of the CA norm's explanatory variables do not change that much. The consumption-based allocation model⁵ suggests the CA norm of 14.2 percent of GDP for Azerbaijan measured at constant real per capita annuity, whereas the EBA-lite CA methodology suggests 13.3 percent of GDP. However, clearly the lower oil price and NFA, widening fiscal deficit, and lower productivity decreased the CA norm in 2019. Preliminary results imply that, if financial deepening happens, then the private credit level⁶ could be above the current levels and this improvement will lead to healthier financial sector. On fiscal policy, it is needed to pursue fiscal consolidation given oil dependency and long run oil depletion. From this perspective, whatever the actual cyclically fiscal balance, we need to assume a desirable policy⁷ would have an even better (more of a surplus in 2019).

Below are the summary sheet of 2019 CA and REER gap results for Azerbaijan based on IMF EBA-lite methodology. One key observation is that both have CA-actual value lower than the CA fitted value. This means that the regression is producing a CA estimate higher than the actual, and that means a real exchange rate is overvalued. In 2019 CA gap is (9.7-11.3 = -1.6).

Table 1. CA and REER gaps for Azerbaijan for 2019 year

CA and REER gaps (2019)	
CA-Actual	9.7%
Cyclical Contributions (from model)	0.6%
Cyclically adjusted CA	9.1%
CA-Norm	10.7%
Cyclically adjusted CA Norm	10.0%
Multilaterally Consistent Cyclically adjusted CA Norm	10.6%
CA-Gap	-1.5%
of/which Policy gap	-0.03%
Elasticity	-0.11
REER Gap	13.3%
CA-Fitted	11.3%
Residual	-1.6%
Natural Disasters and Conflicts	0.6%
CHECK CALCULATIONS (this item should be zero)	0.0000

⁵ Consumption-allocation commodity module developed by Bems and Carvalho (2010), examines annuity payments that are kept either at a constant real annuity or a constant real per capita annuity. The latter is the preferred measure, as it ensures that each person in each generation is allocated the same real resources out of the country's wealth.

⁶ See F10 Excel file, Policy gaps sheet

⁷ See F7 Excel file, Policy gaps sheet

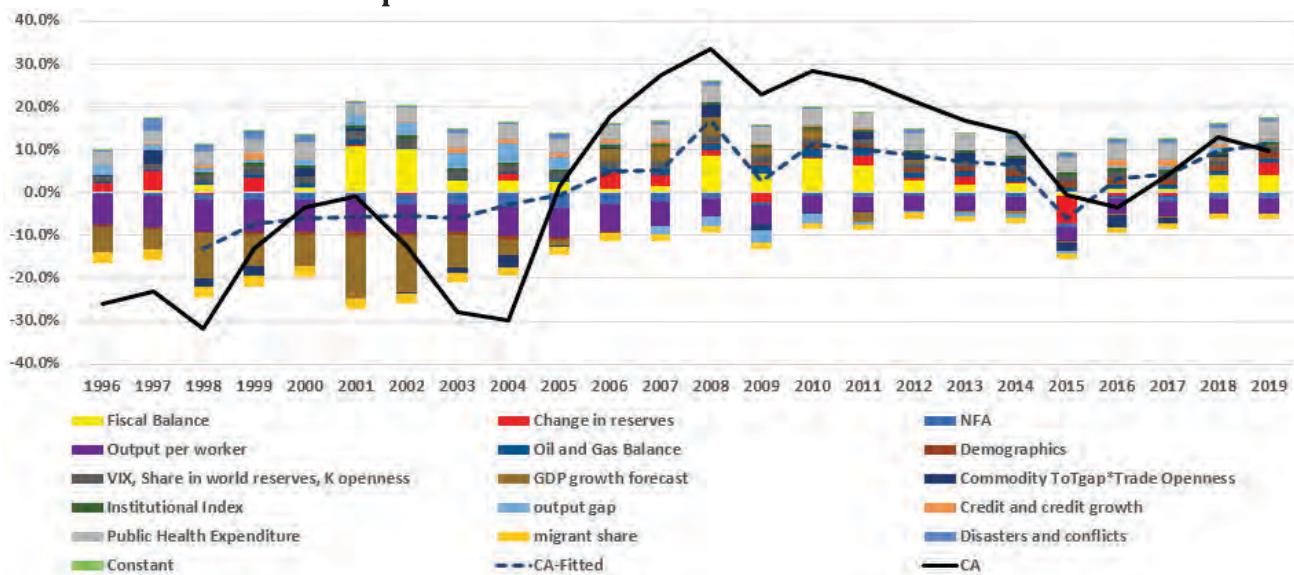
If we take out the cycle components and policy gaps, then CA gap shrinks. In 2018 the gap goes to -1.7. However, in 2019 these adjustments actually make the gap slightly higher which suggests that REER is overvalued. It should be noted that both of these results are within normal error bands, and appear to suggest that they are relatively close to fundamentals in both cases. 2020 year results will probably be different given the sharp drop in oil prices.

Graph 3. Current Account (%GDP): Actual, Fitted, and Norm

Finally, the importance is to look at the individual contributions to the estimated CA norm (regression variables). The CA fitted value went from 16.4 in 2018 to 11.3 in 2019. It is important to understand what has changed and why. For example, we note that NFA series has changed dramatically and this may be due to how we changed the definition of debt (taking out the guarantees) or it could be due to much larger NFA growth in the rest of the world given very strong equity markets in 2019. It could be investigated separately. It is possible that the NFA values should be positive and larger, meaning the CA norm would be bigger and then the results would be back to being more overvalued.

Graph 4. CA: Contributions to Fitted Values

2020 actual CA projection is for a deficit of 5.0 of GDP and preliminary assessment is that the REER is overvalued by about 20-30 percent. To sum up, the results of the EBA-lite regression-based model point to overvaluation of the manat.

B. Real Exchange Rates in Developing Countries

The well-known analyses of Balassa (1964) and Samuelson (1964) provide an explanation of the long-run behavior of the real exchange rate in terms of the productivity performance of traded relative to nontraded goods. The basic argument is that as the productivity of traded goods rises relative to that of nontraded goods, there will be a tendency for the real exchange rate to appreciate and Balassa-Samuelson effects are generally to be the key source of observed cross-sectional differences in real exchange rates (i.e., the same currency prices of comparable commodity baskets) between countries at different levels of income per capita [1].

C. Determination of the equilibrium real exchange rate in Azerbaijan

The external position improved in 2019 on higher oil prices and lower oil-related services imports. Despite a large CA surplus, the external position is moderately weaker than implied by fundamentals and desirable policies. External stability risks are mitigated by sizable FX reserves.

The CA and REER tend to move with oil prices. After a decade of double-digit CA surpluses, the oil price shock of 2014–15 led to a sharp deterioration in the CA. A recovery in oil prices in 2017–19, coupled with a reduction in oil-related construction and business services (as many projects were completed), led to a rebound of the CA to a surplus of 4.1 and 12.9 percent of GDP in 2017 and 2018 respectively. To note that CA surplus made 9% of GDP in 2019 but could turn into a deficit of 8% of GDP with average oil price of 35 US dollar per barrel. The nonoil CA balance, however, continued to worsen in 2020 given a marked increase in nonoil imports and meager growth in nonoil exports. In the near term, the overall CA surplus is expected to decline to about 10 percent of GDP as oil prices moderate and the impact of the recent appreciation of the REER kicks in.

Despite sizeable CA surplus, the external position appears to be moderately weaker than implied by fundamentals and desirable policy settings. The assessment is based on the EBA-Lite methodology, which uses regression estimates of CA and REER norms and gaps. Norms are the estimated levels of the CA based on underlying fundamentals, while gaps are the deviations of observed values from the norms. To predict the equilibrium of the CA consistent with structural and policy factors, EBA-Lite uses regression analysis for a large sample of countries. Policy changes that would reduce the external gap over the forecast period include: (i) deeper fiscal consolidation to strengthen long-term fiscal sustainability benchmarks (additional 3.3 pp of nonoil GDP increase in NOPB to -23 percent of nonoil GDP by 2024, mainly through improvements in the efficiency of spending)); (ii) higher public health expenditure (an increase of about 1 pp of GDP to 2.3 percent of GDP by 2024 to get closer to the EM average of 3.5 percent of GDP, accompanied by improvements in the efficiency of healthcare spending); and (iii) financial deepening (for bank credit to the private sector to reach the level of 18 percent of GDP, accompanied by improvements in bank supervision and regulation).

7. CONCLUSION

The results of the EBA-lite regression-based model point to overvaluation of the manat. The bottom-line assessment of the external position is sensitive to assumptions.

Assuming no policy gaps, the CA and REER gaps would be -1.5 percent of GDP and 13.3 percent respectively, suggesting weaker external position than implied by fundamentals. Financial deepening and higher healthcare spending lower the CA norm. The intuition is that public health expenditure is akin to a social protection policy that discourages precautionary saving. If the need for additional fiscal consolidation were the only assumed policy gap, the estimated CA and REER gaps of -1.5 percent of GDP and 13.3 percent respectively, points to a weaker external position. Azerbaijan needs to bring its level of healthcare spending closer to EM average over the medium term, and promote financial deepening.

Drawing on the existing literature, this study estimates a long-run equilibrium real exchange rate path for Azerbaijan. The main conclusion is that REER movements in Azerbaijan can be

explained by fundamental variables. The long-run real exchange rate of Azerbaijan is time-varying, and dependent on movements in relative productivity and real oil prices in line with EBA lite model. Deviations of the real exchange rate from its equilibrium level are adjusted fairly rapidly.

Furthermore, the analysis shows that the REER was not misaligned. Model-derived estimates of the long-run equilibrium real exchange rate replicate most recognized periods of currency overvaluation in Azerbaijan. The estimates support the conclusion that an appreciation in 2019 were consistent with developments in its fundamental determinants.

The results of this study have important implications for Azerbaijan's exchange rate policy. Although Azerbaijan should continue with a managed float, targeting a constant REER over a prolonged period is not warranted as such a policy does not accommodate real shocks by allowing the nominal exchange rate and/or relative prices to move. Exchange rate policy should be directed to align the real exchange rate with its fundamental determinants, namely relative productivity and real oil prices.

REFERENCES

1. BALASSA, B., 1964, "The Purchasing-Power Parity Doctrine: A Reappraisal," *Journal of Political Economy*, Vol. 72.
2. CASHIN, P. L. CÉSPEDES, AND R. SAHAY, 2002, "Keynes, Cocoa, and Copper: In Search of Commodity Currencies," IMF Working Paper 02/223 (Washington: International Monetary Fund).
3. CÉSAR CALDERÓN, ALBERTO CHONG, AND NORMAN LOAYZA. "Determinants Of Current Account Deficits In Developing Countries"
4. CHEN, Y. AND K. ROGOFF, 2002, "Commodity Currencies and Empirical Exchange Rate Puzzles," IMF Working Paper 02/27 (Washington: International Monetary Fund).
5. CLARK, P., AND R. MACDONALD, 2000, "Filtering the BEER: A Permanent and Transitory Decomposition," IMF Working Paper 00/144 (Washington: International Monetary Fund).
6. CHOUDHRI, E. U. AND M. S. KHAN, 2004, "Real Exchange Rates in Developing Countries: Are Balassa-Samuelson Effects Present?" IMF Working Paper 04/188 (Washington: International Monetary Fund).
7. DICKEY, D. AND W. FULLER, 1981, "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root," *Econometrica*, Vol. 49.
8. DORNBUSCH, R., 1982, "PPP Exchange-Rate Rules and Macroeconomic Stability," *Journal of Political Economy*, Vol. 90. No. 1.
9. EDITED BY JOHN EATWELL, MURRAY MILGATE, AND PETER NEWMAN "Purchasing Power Parity," in *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, (London: MacMillan; New York: Stockton Press).
10. EDISON, H. AND W. MELICK, 1999, "Alternative Approaches to Real Exchange Rates and Real Interest Rates: Three Up and Three Down," *International Journal of Finance and Economics*, Vol. 4. p.6.
11. ENGLE, R. F AND C. GRANGER, 1987, "Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing," *Econometrica*, Vol. 55. p.14
12. EDWARDS, S., 1989, *Real Exchange Rates, Devaluation and Adjustment: Exchange Rate*
13. FROOT, K. AND K. ROGOFF, 1995, "Empirical Research on Nominal Exchange Rates," in *Handbook of International Economics*, Vol. 3, edited by G. Grossman, and K. Rogoff (Amsterdam: Elsevier). P.48.
14. GUSTAV, C. (1918). Abnormal deviations in international exchanges. *The Economic Journal*, 28, p.413-415
15. IMF Occasional Paper No. 165 (Washington: International Monetary Fund).
16. IMF, (2013). "The External Balance Assessment (EBA) Methodology," IMF Working Paper 13/272.

17. IMF, (2016). "Methodological Note on EBA-Lite," IMF.
18. IMF, (2019). "The Revised EBA-Lite Methodology," IMF.
19. International Monetary Fund, 1998, "Algeria: Stabilization and Transition to the Market,"
20. JOHANSEN, S., 1995, Likelihood-based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models (Oxford: Oxford University Press).
21. KHAN, M. S. and J. Ostry, 1991, "Response of the Equilibrium Real Exchange Rate to Real Disturbances in Developing Countries," IMF Working Paper 91/3 (Washington: International Monetary Fund).
22. LEE, J., G. MILESI-FERRETTI, J. OSTRY, A. PRATI, AND L. RICCI, 2008, "Exchange Rate Assessments: CGER Methodologies," IMF Occasional Paper 261
23. MARCHETTINI, D. AND RODOLFO MAINO, 2015. "Systemic Risk Assessment in Low Income Countries; Balancing Financial Stability and Development," IMF Working Papers 15/190.
24. MEESE, R., AND K. ROGOFF, 1983, "Empirical Exchange Rate Models of the Seventies: Do They Fit Out of Sample?" Journal of International Economics, Vol. 14.
25. MONTIEL, P. AND J. OSTRY, 1991, "Macroeconomic Implications of Real Exchange Rate Targeting in Developing Countries," Staff Papers, Vol. 38, No. 4 (Washington: International Monetary Fund).
26. POLICIES IN DEVELOPING COUNTRIES (Cambridge, Massachusetts: MIT Press),, 1994, "Real and Monetary Determinants of Real Exchange Rate Behavior: Theory and Evidence from Developing Countries," in Estimating Equilibrium Exchange Rates, edited by J. Williamson (Washington: Institute for International Economics).
27. ROGOFF, K., 1996, "The Purchasing Power Parity Puzzle," Journal of Economic Literature, Vol. 34.
28. SAMUELSON, P., 1964, "Theoretical Notes and Trade Problems," Review of Economics and Statistics, Vol. 46 (May).
29. TAYLOR, A., 2001, "Potential Pitfalls for the Purchasing Power Parity Puzzle? Sampling and Specification Biases in Mean-Reversion Tests of the Law of One Price," Econometrica, Vol. 69, No. 2.
30. TAYLOR, M. AND D. PEEL, 2000, "Nonlinear Adjustment, Long Run Equilibrium and Exchange Rate Fundamentals," Journal of International Money and Finance, Vol. 19, No. 1.
31. WILLIAMSON, J. (1985). The Exchange Rate System.Policy Analyses in International Economics, Vol.5. Washington, Institute for International Economics Cline
32. WEI Y., BALASUBRAMANYAM V., 2015. A comparative analysis of China and India's manufacturing sectors. Lancaster University, Department of Economics, Lancaster Working papers, 30p

Xammal ixrac edən ölkələrdə real effektiv məzənnənin tarazlığı: Azərbaycan təcrübəsi

Təqdim olunan Azərbaycan təcrübəsi, resursla zəngin iqtisadiyyatda valyuta məzənnəsi siyassətinin adekvatlığını tədqiq etməyə xidmət edir. Bu məqalədə Azərbaycanın tədiyyə balansının son iyirmi ildəki dinamikası təhlil edilmişdir. 2015-ci ildə neft qiymətlərinin aşağı düşməsi valyuta məzənnəsini dayanıqsız etməklə əhəmiyyətli dərəcədə devalvasiyaya səbəb oldu. Sonrakı dövrdə cari hesab balansı tarazlaşsa da, gözləniləndən daha az səviyyədə oldu. Bu səbəbdən bölmədə EBA-Lite metodу ilə regresiya əsaslı qiymətləndirmə apararaq, real valyuta məzənnəsinin tarazlığı və uyğunsuzluqları məhz "siyasət boşluqları" (policy gap) ilə əlaqələndirilməklə təhlil olunub. Nəticələr göstərir ki, 2015-ci ildəki devalvasiyadan bir neçə il sonra Azərbaycan valyutası yenidən dəyərindən artıq məzənnəyə (overvalued) malikdir. Bundan əlavə, real məzənnə tarazlığı dəyişkən olub, uzunmüddətli sabit məzənnə ilə uzaşır. Valyuta məzənnəsi siyasəti nisbi məhsuldarlıq və real neft qiymətləri kimi əsas təyinedicilərdəki (fundamental determinants) dəyişiklikləri təmin etməyə xidmət etməlidir.

PANDEMİYA ŞƏRAİTİNDƏ QEYRİ NEFT-QAZ İXRACI: MÖVCUD VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ

Dr. Ramil HÜSEYN,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
icraçı direktorunun müavini

Pandemiya şəraitində qeyri neft-qaz ixracı: mövcud vəziyyətin təhlili

Ramil HÜSEYN,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
icraçı direktorunun müavini

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 mart 2020-ci il tarixli "Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının və bundan irəli gələrək dünya enerji və səhm bazarlarında baş verən kəskin dalgalanmaların Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirinin azaldılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında" Sərəncamının (5) icrası nəticəsində ölkədə iqtisadi fəallıq bərpa olunur. 2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında ÜDM-in 4,8 faiz, qeyri neft-qaz ÜDM-in 6,2 faiz, qeyri-neft sektorunu üzrə ixracı isə 40,9 faiz artması da bunun göstəricisidir(8).

Şübhəsiz ki, postpandemiya dövründə Azərbaycanda iqtisadi artımın dayanıqlığını təmin etmək baxımından qeyri neft-qaz sektorunu üzrə artıma nail olmaq vacibdir. Çünkü qarşidakı müddətdə qlobal dəyər zəncirinə fəal qoşulma və qeyri-neft ixracının genişləndirilməsi məsələsi prioritətlərdən olacaqdır. Bu məqalədə 2021-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində qeyri-neft sektorunu üzrə ixracın təhlili aparılmışdır.

2021-Cİ İLİN YANVAR-SENTYABR AYLARINDA QEYRİ-NEFT SEKTORU ÜZRƏ İXRAC

Azərbaycanda qeyri-neft məhsullarının ixracının artırılmasına və stimullaşdırılmasına yönəlmış tədbirlər öz nəticəsini verməkdədir. Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən 2021-cu ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində Azərbaycan Respublikasının ixracı 14,6 milyard ABŞ dolları təşkil etmiş və 2020-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 4 milyard ABŞ dolları və ya 38 faiz artmışdır(6). Xarici ticarət dövriyyəsində 6,3 milyard ABŞ dolları dəyərində müsbət saldo yaranmışdır.

2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında qeyri-neft sektorunu üzrə 1 milyard 809 milyon ABŞ dolları dəyərində ixrac reallaşdırılmışdır(6). 2020-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2021-ci ilin 9 ayında qeyri-neft sektorunu üzrə ixrac 525 milyon ABŞ dolları və ya faktiki qiymətlərlə 41 faiz, real ifadədə 28,7 faiz artmışdır.

2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında 571,2 milyon ABŞ dolları həcmində kənd təsərrüfatı məhsulu ixrac olunub. Kənd təsərrüfatı məhsulları ixracı 2020-ci ilin müvafiq dövrünə nəzərən dəyər ifadəsində 14 faiz artmışdır(10).

Qeyd edək ki, 2021-ci ilin 9 ayında qeyri-neft ixracının ümumi ixracda payı 12,4 faiz təşkil etmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2020-ci ilin ilk 9 ayında analoji göstərici 12,1 faiz olmuşdur.

2021-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində meyvə-tərəvəz ixracı 398,9 milyon, plastmassa və onlardan hazırlanan məmulatların ixracı 307,7 milyon, pambıq lifi ixracı 151,5 milyon, alüminium və ondan hazırlanan məmulatların ixracı 114,9 milyon, qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatların ixracı 88,4 milyon, kimya sənayesi məhsullarının ixracı 125,2 milyon, pambıq ipliyi ixracı 40 milyon, elektrik enerjisinin ixracı 37,7 milyon, şəkər ixracı 26 milyon, alkoqollu və alkoqolsuz içkilərin ixracı 10,6 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir(6).

2020-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə cari ilin yanvar-sentyabr aylarında plastmassa və onlardan hazırlanan məmulatların ixracı 2,5 dəfə, şəkər ixracı 2,1 dəfə, qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatların ixracı 2,3 dəfə, pambıq ipliyinin ixracı 3,3 dəfə, pambıq lifinin ixracı 81 faiz, alüminium və ondan hazırlanan məmulatların ixracı 56 faiz, alkoqollu və alkoqolsuz içkilərin ixracı 16,4 faiz artmışdır. Təhlillərimiz göstərir ki, 2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında qeyri neft-qaz məhsullarının ixracında pomidor (tomat), pambıq lifi və qızıl önə çıxmışdır(Cədvəl 1). Cari ilin 9 ayı ərzində bu məhsulların hər birinin ixracı 100 milyon ABŞ dollarından çox olmuşdur.

Cədvəl 1.
**2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında qeyri neft-qaz məhsullarının ixracı,
min ABŞ dolları (7)**

Malların adı	Ölçü vahidi	İxrac	
		miqdarı	məbləği
Qızıl, sikkə kəsilməsində istifadə olunmayan, digər emal olunmamış formalarda	kq	4412	158232
Pambıq lifi, daranmaya məruz qalmamış	ton	95768	149545
Tomat, təzə və ya soyudulmuş	ton	119138	128243
İllkin formalı polipropilen	ton	64384	86891
Xüsusi kütləsi 0,94-dən az olan illkin formalı polietilen	ton	60665	71883
Qabığı təmizlənmiş meşə findığı	ton	9367	55923
Polimerləşmə nəticəsində əmələ gələn illkin formalı digər maddələr	ton	119410	51434
Xüsusi kütləsi 0,94 və ya daha çox olan illkin formalı polietilen	ton	42626	50357
Sidik cövhəri, o cümlədən sulu məhlulda, tərkibində quru susuz məhsula hesablamada 45 kütlə %-dən çox azot olan gübrələr	ton	200355	49931
Metanol (metil spirti)	ton	223727	48646

Ümumiyyətlə cari ilin 9 ayında mövsümi amillərin təsiri ilə kənd təsərrüfatı məhsulları ixracda önə çıxmışdır. Belə ki, qeyri-neft sektorу üzrə ixracı 22 faizini meyvə-tərəvəz, 8,3 faizini pambıq lifi təşkil etmişdir.

Digər tərəfdən 2020-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə ixrac olunan malların çeşidlərinin sayı artmışdır. Belə ki, 2020-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında ixrac olunan malların çeşidləri 2722 ədəd olduğu halda 2021-ci ilin 9 ayında bu 3042 ədədə çatmışdır. Yəni ixrac olunan malların çeşidləri 12 faiz artmışdır(6).

Təhlil edilən müddətdə Azərbaycanın qeyri-neft ixracında əsas paya Rusiya Federasiyası sahib olmuşdur(Cədvəl 2).

Cədvəl 2.
**2021-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında qeyri neft-qaz sektorу üzrə ölkələr,
min ABŞ dolları(6)**

Ölkələr	İxrac
Rusiya Federasiyası	586508,4
Türkiyə	455039,9
İsveçrə	174032,7
Gürcüstan	120469,7
Amerika Birləşmiş Ştatları	54811,8
Ukrayna	36150,5
Braziliya	31476,3
Çin	27409,5
Belçika	26437,2
Qazaxıstan	26088,0

Cədvəldən də göründüyü kimi qeyri neft-qaz məhsulları üzrə ixracın dəyərində Rusiyaya (32,4 faiz), Türkiyəyə (25,2 faiz), İsveçrəyə (9,6 faiz), Gürcüstana (6,7 faiz), ABŞ-a (3 faiz) göndərilmiş malların payı üstünlük təşkil etmişdir.

Şübhəsiz ki, qeyri-neft sektorunu üzrə ixracın artımı ölkəmizin maliyyə dayanıqlılığına müsbət təsir etməklə yanaşı, yeni iş yerlərinin yaradılmasını, valyuta ehtiyatlarımızın stabilliyini təmin edir.

POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ QEYRİ-NEFT SEKTORU ÜZRƏ İXRACIN ARTIRILMASI İMKANLARI

Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının dünya miqyasında yaratdığı böhran 2020-ci ildə Azərbaycanın da ixracına mənfi yönələn təsir göstərdi. Belə ki, 2020-ci ildə ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 24201,1 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ticarət dövriyyəsinin 13470,4 milyon dollarını və ya 55,7 faizini ölkədən ixrac olunmuş məhsulların, 10730,7 milyon dollarını (44,3 faizini) isə idxal məhsullarının dəyəri təşkil etmiş, nəticədə 2739,7 milyon dollar məbləğində müsbət saldo yaranmışdır. 2019-cu illə müqayisədə xarici ticarət dövriyyəsi faktiki qiymətlərlə 26,8 faiz, real ifadədə 21,9 faiz, o cümlədən idxal 36,0 faiz, ixrac isə 12,0 faiz azalmışdır. 2020-ci ildə qeyri neft-qaz məhsullarının ixracı əvvəlki illə müqayisədə faktiki qiymətlərlə 5,3 faiz, real ifadədə isə 16,0 faiz azalaraq 1851,3 milyon dollar təşkil etmişdir(7). Amma 2021-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında qeyri-neft sektorunu üzrə ixrac 2,05 milyard ABŞ dolları təşkil etməklə 42 faizlik artımı səbəb olunmuşdur. Bu həm də 2021-ci ilin sonuna kimi qeyri-neft ixracının 2,5 milyard ABŞ dollarına çatacağını proqnozlaşdırmağa əsas verir. Qeyd edək ki, 2022- il və növbəti üç il üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəricilərinə əsasən 2025-ci ilə kimi Azərbaycan ixracının dinamik olaraq artacağı gözlənilir. Burada müsbət tendensiya həm də ondan ibarətdir ki, 2025-ci ilə kimi ticarət dövriyyəsində müsbət saldonun 5 milyard ABŞ dollarından çox olacağı proqnozlaşdırılır.

Cədvəl 3.

Azərbaycanın 2022-2025-ci illər üçün ticarət dövriyyəsi üzrə proqnozlar, milyon ABŞ dolları ilə (9)

Göstəricilər	2022	2023	2024	2025
İxrac	15931	17094	17761	17827
Idxal	11733	11803	12056	12396
Dövriyyə	27664	28896	29818	30224
Müsbət saldo	4198	5291	5705	5431

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunu üzrə ixracının həcminin artırılması ilə bağlı proqnozlara gəlincə isə 2020-ci il ilə müqayisədə 2025-ci ildə bu sahədə iki dəfə artım proqnozlaşdırılır. Proqnoza əsasən 2025-ci ildə qeyri neft-qaz ixracı 3,7 milyard ABŞ dollarına çatacaq və ümumi ixracda payı 20,7 faiz təşkil edəcəkdir. Məlumat üçün qeyd edək ki, 2020-ci ildə analoji göstərici 13,5 faiz olmuşdur.

Bizim hesablamamız isə göstərir ki, növbəti illərdə də qeyri-neft sektorunu üzrə ixracda 2021-ci ilin nəticələri təkrarlanarsa, o zaman Strateji Yol Xəritəsinin(4) bu sahədəki hədəflərə nail oluna bilər. Yəni 2025-ci ildə qeyri-neft sektorunu üzrə ixrac adambağına 450 ABŞ dollarına çatdırılması imkanları mövcuddur.

Digər tərəfdən növbəti onillikdə, yəni 2030-cu ilə kimi iqtisadiyyatın ikiqat artımının təmin edilməsi prioritət məsələ kimi qarşıda durur(3). "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" də qeyd edildiyi kimi iqtisadi artımın davamlı olması, milli iqtisadiyyatın dərin şaxələnməsi, mallar və xidmətlər üzrə ixrac potensialının tam reallaşdırılması üçün yeni "hərəkətverici qüvvələr" tapılmalıdır(1). Neft sektorunu sosial-iqtisadi inkişafın dayaqlarından

biri olsa da, qeyri-neft iqtisadiyyatı inkişafın mərkəzinə çevrilməlidir. Bu baxımdan da qeyri-neft sektorunu üzrə ixracdakı artımın dayanıqlığını təmin etmək qarşıda duran aktual məsələdir. Hesablamalarımız da göstərir ki, Azərbaycanın qeyri-neft ixracını artırmaq potensialı mövcuddur. Qarşidakı müddətdə bu potensialın reallaşması istiqamətində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi də zəruridir. Qeyd edək ki, 2019-cu il üzrə "The Observatory of Economic Complexity" hesabatına görə, Azərbaycan ixracının həcmində görə dünyada 144 ölkə arasında 74-ci yerdə qərarlaşmışdır(11). Amma bu indeksdən də aydın olar ki, Azərbaycan rəqabətqabiliyyətli əmtəəsi ilə "ixracın çoxşaxəliliyi" indeksinə görə dünya üzrə daha ön sıralarda yer almaq potensialı sahibdir.

Məhz Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2019-cu ilin yekunlarına həsr olunmuş müşavirə "Qeyri-neft ixracının uzunmüddətli strategiyası işlənməlidir və həm bu strategiya mövcud olan bazarlarla bağlı olmalıdır, perspektiv bazarlara çıxışla bağlı işlər aparılmalıdır", - deyərək bu sahədə fəaliyyətin dərinləşdirilməsi ilə bağlı konkret tapşırıqlar vermişdir(2). Bu tapşırıqə uyğun olaraq uzunmüddətli qeyri-neft ixracı strategiyasının layihəsi də hazırlanmışdır. Şübhəsiz ki, uzunmüddətli qeyri-neft ixracı strategiyası həm ixracın artmasına, həm də şaxələndirilməsinə töhfə verə bilər.

NƏTİCƏ

Koronavirus pandemiyasının davam etdiyi bir şəraitdə, yəni 2021-ci ilin 10 ayı ərzində qeyri-neft sektorunu üzrə ixracı isə 42 faiz artması yaxşı göstərici kimi qiymətəndirilə bilər. Burada onu da nəzərə alaq ki, 2020-ci ilin birinci rübündə koronavirus pandemiyası Azərbaycanın qeyri-neft ixracına ciddi təsir etməmişdir. Pandemiyanın əsas təsiri 2020-ci ilin ikinci rübündən hiss edilməyə başlamışdır. Bununla belə 2021-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında qeyri-neft sektorunu üzrə ixracda sürətli artımın qeydə alınması postpandemiya dövrü üçün də optimist proqnozlar verməyə əsas yaradır. Onun üçün də qeyri-neft ixracının artırılması istiqamətində görülən fəaliyyətin dərinləşməsi ilə yanaşı uzunmüddətli qeyri-neft ixracı strategiyasının təsdiqlənərək icra edilməsi də məqsədə uyğun olardı.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir/
<https://president.az/articles/504742>.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin yanında 2019-cu ilin yekunlarına həsr olunmuş müşavirə. Bakı: 13 yanvar 2020.
<https://president.az/articles/356013>.
3. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi siyasətin və iqtisadi islahatların yeni idarəetmə çərçivəsinin yaradılması və "Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Sabitliyi Şurasının yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-ci il 15 iyul tarixli 995 nömrəli Fərmanının ləğv edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 9 sentyabr 2020-ci il /
<http://e-qanun.az/framework/459004>.
4. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-ci il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir /
<http://e-qanun.az/framework/342545>.
5. "Koronavirus (COVID-19) pandemiyasının və bundan irəli gələrək dünya enerji və səhm bazarlarında baş verən kəskin dalgalanmaların Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirinin azaldılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 19 mart tarixli 1950 nömrəli Sərəncamının 10.2-ci bəndinin icrası ilə bağlı tədbirlər plan. Bakı: 04 aprel 2020-ci il /

<https://nk.gov.az/az/document/4367/>

6. Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətinin Gömrük Statistikası. Hesabat dövrü: 01.01.2021 – 30.09.2021 /

https://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/106/FILE_2D6841-0EFE0D-240811-9EA426-7BD97D-E87868.pdf?7.

7. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın xarici ticarəti /
<https://www.stat.gov.az/source/trade/8>.

8. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Sosial, İqtisadi İnkişaf. Yanvar-Sentyabr 2021/

<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=19>.

9. Azərbaycanın ticarət dövriyyəsi 2026-cı ilədək 30 mlrd. dolları keçəcək/

<https://apa.az/az/xeber/maliyye/azerbaycanin-ticaret-dovriyyesinin-hecmi-2026-ci-iledek-30-mlrd-dollar-kececek-cedvel-669570?fbclid=IwAR3EYOCyheIfcHk5nXqKmZuljQtzfkAJHSMJdIDNsuib6g5DW8rThmPnshA>

10. Kənd təsərrüfatı. Aylıq informasiya bülleteni. № 9. Sentyabr 2021. Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi /

<https://atm.gov.az/pdf/bulleten-sentyabr-2021-tam-son171.pdf?v=67>

11. Observatory of Economic Complexity (OEC).
<https://oec.world>

MONİTORİNQ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİMƏNİN DÖVLƏT İDARƏCİLİYİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDE ROLU

Yusif SƏFƏROV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
səmərəlilin qiymətləndirilməsi
departamentinin rəhbəri

Monitoring və qiymətləndirmənin dövlət idarəciliyinin təkmilləşdirilməsində rolü

Yusif SƏFƏROV,
Səmərəlilin qiymətləndirilməsi departamentinin rəhbəri

GİRİŞ

Son zamanlar çox sayıda dünya ölkələrində hökumətlər tərəfindən öz performanslarını ölçmək, eləcə öz fəaliyyət nəticələrini yaxşıya doğru inkişaf etdirmək məqsədilə monitoring və qiymətləndirmə (MQ) institutları yaradılır. Bu proses son zamanlar dar fiskal çərçivə və vətəndaşların dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinə olan tələbinin artması ilə daha da vacib məsələyə çevrilir. MQ institutları dövlət tərəfindən təqdim olunan xidmətlərin, həmçinin həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasetin kəmiyyətini, keyfiyyətini ölçərək hədəflərə nə dərəcədə nail olunmasını ortaya çıxarırlar. Bu institutlar həm də yaxşı və zəif performansın səbəblərinin anlaşılmasını asanlaşdırmağa yardımçı olan əsas vasitələrdən biridir. MQ institutları dövlət idarəetməsinin istənilən səviyyəsində, yəni yerli orqan, bütöv sektor və ümumi hökumət səviyyəsində fəaliyyət göstərə bilər.

MONİTORİNQ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİMƏ METODOLOGİYALARI

Beləliklə, ortaya bu sual çıxır: monitoring və qiymətləndirmə ayrı-ayrılıqlıda nədir? Nə üçün bu qədər vacibdir?

- Monitoring - Müəyyənləşdirilmiş göstəricilər üzrə məlumatın sistematik yiğimindən istifadə edərək rəhbərliyi və davam edən inkişaf müraciətinin əsas maraqlı tərəflərini tərəqqi və məqsədlərə nail olunma səviyyəsi, habelə ayrılmış vəsaitlərdən istifadə vəziyyətinə dair informasiya ilə təmin edən davamlı funksiyadır.
- Qiymətləndirmə - Davam edən və ya tamamlanmış layihə, program və ya siyasetin, onların tərtibatı, tətbiqi və nəticələrinin sistematik və obyektiv qaydada qiymətləndirilməsidir.

MQ institutları milli, sektorial və sub-sektorlar üzrə rəhbərliyi layihə, program və strategiyaların performans göstəriciləri barədə vacib analitik informasiya ilə təmin edir. Digər sözlə, MQ prosesi fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı nəycin işlədiyini, nəycin işləmədiyini müəyyən etməklə, bunun səbəbləri haqqında geniş informasiyanı təmin edir. MQ ayrı-ayrı qurumlar, rəhbərlər və heyət ilə bağlı performans nəticələrini müəyyən edərək yaxşı təcrübələrin işıqlandırılmasını təmin edir.

Şübhəsiz ki, bu fəaliyyətin həyata keçirilməsinin müsbət nəticələri layihənin erkən icra mərhələsindən sonrakı dövrdə özünü göstərir. Erkən icra dövründə məhz MQ fəaliyyəti ilə hansı layihə alt-komponentlərinin icra edilmədiyi və səbəbləri, hansı alt-komponentlərin istənilən hədəflərə gətirib çıxarmadığı müəyyən edilərək hərtərəfli dövlət siyasetinin, strategiyasının təhlili aparılır. Məhz bunun sayəsində dəlillərə əsaslanan siyaset formalasdırılır.

Bu fəaliyyətin digər vacib faydalaların biri də büdcə resurslarının səmərəli və düzgün bölgüsünü təmin etməyə kömək etməsidir. Keçmiş təcrübələrdən qazanılan biliklər vasitəsilə büdcə kənarlaşmaları minimumlaşdırılaraq, illik fəaliyyət planında ən uyğun və səmərəli programın qəbuluna imkan yaranır.

Həyata keçirilən layihənin növbəti dövründə, yəni büdcə tərəfində maliyyələşdirmə və nəzərdə tutulan tədbirlərin icrası mərhələsində MQ fəaliyyəti menecerlərə tədbirlərin icrasına, eləcə də resursların düzgün və vaxtında bölgüsünə nəzarətin təmin olunmasına şərait yaradır. Beləliklə, plana uyğun olmayan proseslərin cəld bir şəkildə müəyyən olunması və uyğun preventiv addımların atılması təmin edilir.

MQ fəaliyyəti güclü hesabatlılıq sistemi qurulmasına da təkan verir. Belə ki, icraçı strukturlar, qanunverici orqanlar, digər səlahiyyətli qurumlar, eləcə də vətəndaş cəmiyyəti qarşısında hesabatlılığının formalasdırılması təmin olunur.

MQ fəaliyyətinin həyata keçirilməsində digər məqsəd əldə olunmuş təcrübələrin sənədləşdirilərək saxlanmasıdır. Belə ki, icra zamanı əldə edilən məlumatlar toplanaraq saxlanılır və onlardan gələcək dövrlərdə istifadə olunur. Ümumi olaraq qeyd etmək olar ki, MQ aşağıdakı istiqamətlərdə xüsusi əhəmiyyət daşıyan fəaliyyət növü hesab edilir:

- Siyasətin müəyyən olunması və onun inkişaf etdirilməsi;
- Dəlillərə əsaslanan siyasətin hazırlanması və büdcələmə;
- Performans idarəetməsi;
- Hesabatlılıq.

Monitoring və qiymətləndirmə fəaliyyəti auditdən həm konseptual baxımdan, həm həyata keçirilən fəaliyyətin məqsədinə görə fərqlənir. Audit monitorinqdən fərqli olaraq əsasən aşağıdakı istiqamətlərə fokuslanan fəaliyyət növü hesab edilir:

- Protokollara, qanunlara, qaydalara, standartlara uyğunluğun yoxlanılması;
- Həyata keçirilən işlər üçün istifadə edilən resursların və prosedurların leqallığının yoxlanılması;
- Layihə, program və strategiyaların idarəetmə prosesinin tərkib hissəsi olmadan müstəqil fəaliyyət növü kimi həyata keçirilməsi.

Dövlət MQ sistemləri, əsasən, hökumət tərəfindən icra olunan program və layihələrin ilkin, aralıq və yekun nəticələri üzərində fokuslanır. Artıq məlumdur ki, MQ sistemləri dövlət idarəetmə strukturunun bütün səviyyələrində, eləcə də milli, sektorial və sub-sektor dövlət program və layihələrinin dəyərləndirilməsində istifadə oluna bilir. Amma digər bir diqqət edilməsi vacib olan məsələ bu fəaliyyətin uğurla icra olunmasının təmin olunmasından ibarətdir. Aşağıda qeyd olunan 3 xüsusiyyət uğurlu MQ sistemlərində mövcud olur:

- Dövlət siyasətinin həyata keçirildiyi bütün dövrlərdə MQ sistemi vasitəsilə toplanmış məlumatların aktiv şəkildə istifadəsi;
- Toplanılan informasiyanın qiymətləndirmə standartlarına uyğunluğu və məlumatların etibarlılığı;
- Hökumətdə və idarəetmədə baş verən sistem dəyişikliklərinə davamlılığı.

MONİTORİNG VƏ QIYMƏTLƏNDİRİM DÖVLƏT İDARƏCİLİYİNDE

Monitoring və qiymətləndirmədən dövlət idarəciliyində istifadənin tarixi İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilati ölkələrində onilliklər əvvəllərə getsə də, monitoring və qiymətləndirmə funksiyaları zamanla təkmilləşdirilib. Xüsusi olaraq, ənənəvi, icraya əsaslanan MQ-dən nəticəyə əsaslanan monitoring və qiymətləndirməyə keçid tədricən baş verib və zamanla fəaliyyətlərin nəticələrinə, təsirlərinə və daha geniş miqyasda faydalara diqqət verilməyə başlanıb. Monitoring və qiymətləndirmə istənilən fəaliyyətin icrası ilə əlaqədar “nə olsun?” sualını ortaya qoyur. Başqa sözlə, nəticə əsaslı MQ zamanı tədbirin icra edilməsinin daha geniş ictimai mənafə baxımından əhəmiyyətinin nədən ibarət olması ön plana çıxır.

Ənənəvi icraya əsaslanan MQ-nin əsasını çox vaxt yoxlama, yaxud fəaliyyətin keçirilib-keçirilməməsi təşkil edir. Bu yoxlamalarda əsasən nəzərdə tutulan hədəflərin əldə olunub-olunmaması yoxlanılır və müəyyən məsuliyyət vahidlərinin diqqətinə çatdırılır. Ənənəvi monitoring və qiymətləndirməyə adətən aşağıdakılardaxil edilir:

- Fəaliyyətdən əvvəl problem və ya vəziyyətin təsviri;
- Fəaliyyət və təxirəsalınmaz nəticələr üçün benchmarklar (müqayisəli göstəricilər);
- Töhfələr, fəaliyyətlər və təxirəsalınmaz nəticələrə dair məlumatların toplanması;
- Verilən töhfələrlə bağlı hesabatların sistematik verilməsi;
- Nəticələrin əldə olunmasına dair sistematik hesabatvermə;
- Birbaşa konkret fəaliyyətlə bağlılığın olması;
- Daha çox inzibati, icra və idarəetmə məsələləri barədə məlumatların verilməsi üçün hesabatların hazırlanması.

Öz növbəsində, nəticəyə əsaslanan MQ ənənəvi MQ-nin inkişaf etdirilmiş forması olub nəticələrin əldə olunub-olunmadığını, fəaliyyətlərin baş verib- vermədiyini və nəticədə nə baş

verdiyini yoxlayır. Burada əsas diqqət fərdi məsuliyyətin yoxlanmasından ənənəvi monitorinq və qiymətləndirmə vasitəsilə müşahidə olunan tərəqqinin ümumi məqsədlərə nə dərəcədə nail olmanın müəyyənləşdirilməsinə yönəlir. Nəticəyə əsaslanan monitorinq və qiymətləndirməyə adətən aşağıdakılar daxil edilir:

- Fəaliyyətin həyata keçirilməsindən əvvəl problem və ya vəziyyətin təsviri üçün baza məlumatları;
- Nəticələrə dair göstəricilər;
- Nəticələrə və onların məqəsdlərə nail olunmasına nə dərəcədə töhfə verməsinə dair məlumatların toplanması;
- Nəticələrə doğru tərəqqiyə dair keyfiyyət və kəmiyyət məlumatlarının hesabatının daha sistematiq şəkildə çatdırılması;
- Strateji qruplarla birlikdə həyata keçirilməsi.

Nəticə əsaslı monitorinq və qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi üçün indikatorlar həyata keçirilən programın bütün səviyyələrində düzgün formada dizayn olunmalıdır. Bu o deməkdir ki, programdan gözlənilən nəticələr müxtəlif səviyyələr üzrə tərtib edilmiş indikatorlar vasitəsilə qiymətləndirilir. Ümumilikdə müxtəlif proqramlar, layihələr, eləcə də strategiyalar üzrə aşağıdakı formada səviyyələr müəyyən edilməli və MQ fəaliyyəti bu səviyyələrə görə əvvəlcədən təyin edilmiş indikatorlar vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Programın icrası üçün ilk səviyyə icra mərhələsi üçün lazım olan resursların təmin edilməsidir. Bundan sonrakı mərhələdə ayrılmış resurslar vasitəsilə programın həyata keçirilməsi istiqamətdə addımlar atılır, yəni müəyyən fəaliyyət həyata keçirilir. Növbəti mərhələdə həyata keçirilən fəaliyyətin ilkin nəticələri meydana gəlir ki, bu nəticələr də ilkin nəticə indikatorları vasitəsilə qiymətləndirilir. Bundan sonra müəyyən edilmiş ilkin nəticələr programın icrasının ortamüddətli dövründə gözlənilən aralıq nəticələrin yaranmasına təkan verir və bu nəticələr aralıq nəticə indikatorları vasitəsilə qiymətləndirilir. Nəhayət programda nəzərdə tutulmuş fəaliyyətlərin son nəticəsi olaraq yekun nəticələr meydana gəlir ki, bu nəticələr isə yekun nəticə indikatorları vasitəsilə qiymətləndirilir. Nəzərdə tutulan programın uğurla həyata keçirilməsi və programdan kənarlaşmaların vaxtında müəyyən edilməsi üçün əvvəlcədən bütün səviyyələr üzrə indikatorlar təsbit edilir.

Resurslar

Fəaliyyət

İlkin nəticələr

Aralıq nəticələr

Yekun nəticələr

İNDİKATORLAR (GÖSTƏRİCİLƏR) NƏDİR?

Monitorinq və qiymətləndirmə qərar qəbul edən şəxslərə uğurun ölçülməsində göstəricilər ortaya qoymaqla programın nə qədər işləyib-işləmədiyinin müəyyənləşdirilməsində kömək edir. Bu göstəricilər spesifik olaraq indikatorlar kimi tanınır və hər hansı nəticə və ya dəyişikliyin ölçülməsində istifadə olunan ölçü (göstərici) kimi müəyyən edilir. Indikator komponentlərinə aşağıdakılar daxildir:

- İndikatorun adı: qısa olmalı, nəyin ölçüldüyüünün əsas mahiyyətini özündə ehtiva etməlidir;
- Tərifi: nəyin ölçüləməsi haqqında detalları, o cümlədən alt-komponentlərin siyahısını və hesablama metodlarını özündə əks etdirir;
- Mənbə: məlumatları kim tərəfindən və ya haradan əldə edilir;
- Tezlik: məruzə olunan indikatora dair məlumat hansı tezlikdədir;
- Vahid: indikatoru ölçmək üçün istifadə olunan kəmiyyət (kəmiyyət indikatorları üçün)
- Baza göstərici: fəaliyyətə başlama müddətinin başlangıcındaki vəziyyəti ölçür;
- Hədəf: hər hansı subyektin müəyyən zaman kəsiyində nail olmaq istədiyi hesablana bilən göstəricini bildirir.

İndikatorun adı	Mənəsi (açıqlaması)	Mənbəyi	Tezliyi	Vahidi	Baza	Hədəf 2021	Hədəf 2022	Hədəf 2023
Qeyri-neft sektorunu üzrə ixracda artım	Qeyri-neft sektoru üzrə ixracın həcmi (manatla)	Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi	İllik	Milyon manat				

İndikatorlar kəmiyyət indikatorları, həmçinin keyfiyyət indikatorları formasında ola bilər. Keyfiyyət indikatorları daha çox aidiyəti prosesləri təsvir edir və fəaliyyətlərin daha yaxşı anlaşılmasına kömək edir. Bundan əlavə, keyfiyyət indikatorları fəaliyyətlərlə bağlı rəqəm formasında olmayan məlumatların ölçülməsinə kömək edir.

İndikatorlar müəyyən edilərkən SMART kriteriya uyğunluğu nəzərə alınmaqla hazırlanmalıdır. SMART kriteriya uyğunluğu dedikdə indikatorların aşağıdakı kriteriyalar əsasında hazırlanması nəzərdə tutulur.

Spesifik: indikator nəzərdə tutulan nəticənin qiymətləndirilməsi üçün mümkün qədər konkret olmalıdır. Ona görə də, indikatorun ölçmək istədiyi müvafiq nəticəni əvvəlcədən müəyyən etmək gərəkdir.

- Ölçüləbilən: ölçülən məsələ ilə bağlı aydın və tam müəyyənliyi əks etdirməlidir.
- Əlaqəli/əldə oluna bilən: programda nəzərdə tutulan fəaliyyətlər ilə əlaqəlidir/fəaliyyətlər zamanı əldə edilə biləndir. Burada programın nəyə dəstək verdiyinə fokuslanmaq lazımdır.
- Uyğunluq: mövzuya uyğunluq. İndikator nəzərdə tutulan nəticənin qiymətləndirilməsi üçün uyğun olmalıdır. Bu kriteriya adətən ölçmə növünün aidiyəti araşdırma sahəsinə müvafiq olmasını özündə ehtiva edir.
- Zaman çərçivəliliyi: İndikatorlar hədəflər və fəaliyyətlərin müddəti ilə bağlı spesifik olmalıdır. Dövlət programının məqsədləri üçün, zaman baxımından uyğunluq dedikdə programın illər üzrə icra dövrünə uyğunluq nəzərdə tutulur. Beləliklə, vaxt əsasında müəyyən edilən indikatorlar baş verəcək dəyişiklikləri əhatə etməli və müvafiq müddət ərzində ölçülməlidir.

İndikatorlar üzrə nəticələrin ölçülməsi tam olaraq mümkün olmazsa, mütləq təsirin sıfırlanması, ekstrapolyasiya və ya ümumi fəaliyyət əsaslı meyar qiymətləndirməsindən istifadə edilə bilər.

AZƏRBAYCANDA MONİTORİNQ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİMƏNİN İSLAHATLARIN APARILMASINDA TƏTBİQİ

Qeyd etmək lazımdır ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda MQ institutu strateji idarəetmənin tərkib hissəsi kimi formalasdırılır. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi özünün əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kimi monitorinq və qiymətləndirmə fəaliyyətini həyata keçirir. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi tərəfindən BMT İnnişaf Programı, Dünya Bankı və Avropa İttifaqının dəstəyilə monitorinq və qiymətləndirmə çərçivəsi və metodologiyası hazırlanıb. Metodologiya çərçivəsində fəaliyyət əsaslı və nəticə əsaslı MQ yanaşmaları işlənilib. Eyni zamanda beynəlxalq inkişaf partnyorlarının dəstəyilə həm İİTKM, həm də monitorinq və qiymətləndirilməsi aparılan qurumlarda bu sahədə bacarıqların artırılması həyata keçirilir. İİTKM tərəfindən həm fəaliyyət əsaslı, həm də nəticə əsaslı MQ fəaliyyəti aparılır.

Hazırda İİTKM tərəfindən aşağıdakı sənədlər üzrə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin və tapşırıqların icra vəziyyətinin monitorinq və qiymətləndirilməsi aparılır:

- "Azərbaycan Respublikasında qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə dair 2019-2025-ci illər üçün Dövlət Programı";
- "2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Programı";

- "Azərbaycan Respublikasında plastik qablaşdırma tullantılarının ətraf mühitə mənfi təsirinin azaldılmasına dair 2019–2020-ci illər üçün Tədbirlər Planı";
- "Yerin təkinin geoloji öyrənilməsinə və mineral xammal bazasından səmərəli istifadəyə dair 2020-2024-cü illər üçün Dövlət Proqramı";
- "2019-2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası";
- Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın 11 sektoru üzrə ümumilikdə 12 strateji yol xəritəsi.

Müasir çağırışlar fonunda dövlət idarəetməsində proseslərin asanlaşdırılması və texnoloji yeniliklərin tətbiqi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanda dövlət idarəetməsində elektron funksionallığın tətbiqinə böyük diqqət ayrılır. Ölkəmizdə uğurla həyata keçirilən elektron hökumət portalı və elektron məhkəmə sistemləri çevik və səmərəli dövlət idarəetməsinə şərait yaradır. Bu kimi elektron sistemlər layihə və proqramların icrasının elektron qaydada monitorinqi, inkişaf məqsədlərinə nail olunması və nəticələrin izlənilməsi, çatışmazlıqlar və boşluqlar barədə preventiv xəbərdarlıqların verilməsini vəd etməklə problemlərin və məhdudiyyətlərin həllinə yeni baxış bucağı gətirir.

MONİTORİNQ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİMƏDƏ RƏQƏMSAL PLATFORMADA

İslahat proseslərinin rəqəmsal platformalar vasitəsilə aparılması Prezident İlham Əliyevin ölkədə islahatların davamlı və ən qabaqcıl beynəlxalq təcrübələr və yanaşmaların tətbiqi barədə tapşırıqlarının nəticəsidir. Belə ki, İİTKM 2019-cu ilin 25 oktyabr tarixində Azərbaycanda ilk dəfə olaraq BP Azərbaycan şirkəti ilə əməkdaşlıq çərçivəsində www.monitoring.az portalını ictimaiyyətə təqdim edib. Portalın əsas məqsədi monitorinqi və qiymətləndirmə prosesində qurumlar arasında olan "kommunikasiya məsafəsini" azaltmaq, MQ institutunun rəqəmsallaşdırılması, sadələşdirməsi və şəffaflaşdırılmasıdır. Bu portal vasitəsilə SYX-in, dövlət proqramlarının, strategiyaların, tədbirlər planlarının və iqtisad yönümlü təşviq layihələrinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi aparıla bilir. www.monitoring.az istifadəçilərə məlumatlara anında giriş imkanı yaradan mərkəzləşdirilmiş informasiya bazasına əlçatanlığı təmin edir. Portal dövlət-özəl dialoqu əsasında islahatların hazırlanması, həyata keçirilməsi, monitorinqi, qiymətləndirilməsi və kommunikasiyadan ibarət rəqəmsal alqoritm əsasında fəaliyyət göstərir. Portal səmərəli qərar qəbul etmə və yaxşı idarəetmə prinsiplərinə əsaslanmaqla, ədalətli təmsilciliyə, bürokratik prosedurların azalmasına, cəmiyyətin ehtiyaclarının nəzərə alınmasına xidmət edir.

Portalın missiyası icra, monitorinq, qiymətləndirmə, koordinasiya və kommunikasiya proseslərini vahid bir platformada institusionallaşdırmaqdır. Portalın vizyonu rəqəmsal MQ institutunu elektron hökumətin funksionallığı kimi görməkdir.

Geniş və unikal funksionallığa malik www.monitoring.az portalı qurumların səlahiyyətində olan tədbirlərin icrasının operativ və yüksək səviyyədə yerinə yetirməsinə şərait yaradır. Platforma dövlət orqanları arasında çevik rabitəni və sadələşdirilmiş kommunikasiya prosesini, eləcə də şəffaflığı təmin edir, hesabatlılığı gücləndirir. Portal Azərbaycan və ingilis dili olmaqla iki dildə təqdim olunur.

www.monitoring.az portalının digər bir üstünlüyü isə ondan ibarətdir ki, Portal dövlət qurumları arasında kağızla aparılan sənəd dövriyyəsində istifadə olunan kağıza ayrılan maddi vəsaitin həcmində qənaət edilməsinə, başqa sözlə ekoloji və maliyyə səmərəliliyinə dəstək verir. Portalın yaradılması ilə həmçinin qurumlarda MQ prosesində inzibati məsələlərin effektiv həllinə və ən əsası zamana qənaətə zəmin yaradılıb. Bununla da fəaliyyətlərdə və hesabatlılıqda effektivlik və səmərəlilik əldə olunur. www.monitoring.az platforması funksional olaraq əlaqələndirilməklə islahatlar və monitorinqin iş axınlarını rəqəmsal olaraq bir-birinə bağlayır. Belə ki, qəbul edilən hər bir islahat yeni monitoring, hər yeni monitoring isə yeni islahat deməkdir.

Portal islahatların kommunikasiyasında iki vacib kütləni hədəfləyir. Bunun biri mesajları əhali, biznes, beynəlxalq təşkilatlar, vətəndaş cəmiyyəti və digər istiqamətlərdə düzgün çatdırmaqdır. İkinci hədəf isə əks-əlaqə qurmaqla islahatların icrası zamanı yaranan fikir və

rəyləri yenidən "islahat gündəliyi"nin formallaşmasında istifadə etməkdir. Bu istiqamətdə Portal vasitəsilə bütün maraqlı tərəflər və ictimaiyyət monitorinq və qiymətləndirilməsi aparılan dövlət programlarının MQ prosesini yaxından izləmək imkanını əldə edir. Belə ki, portalın "kommunikasiya" bölməsində strateji yol xəritələri, dövlət programlarının icra vəziyyəti ilə bağlı keçirilən iclaslar, tədbirlər, video icmal və fotolar şəffaf şəkildə ictimaiyyətlə paylaşılır. Həmçinin əhalinin və digər maraqlı tərəflərin təkliflərini göndərməsi üçün xüsusi bölmə yaradılıb. Bunun nəticəsində portal vətəndaşların dövlət idarəciliyində və islahatların aparılması prosesində fəal iştirakını təmin edir. Göndərilən təkliflər ideya bankında toplanaraq ölkədə islahatların aparılması prosesinin növbəti mərhələlərində nəzərə alınır. Bu da onu deməyə əsas verir ki, vətəndaşlar nəinki dövlətin gördüyü bütün bu işləri şəffaf şəkildə izləyir, həmçinin prosesin bilavasitə iştirakçısına çevirilir.

www.monitoring.az portalının daha bir unikal funksionallığı portalın ön səhifəsində yerləşən "rəqəmsal təqvim" bölməsidir. Bu təqvim ölkə ictimaiyyətinin və vətəndaşların aparılan islahat prosesləri çərçivəsində görülən işlərlə tanış olmasına xidmət edir. Belə ki, bu təqvimə daxil olduqda işçi qrupların iclasları, həmin iclaslarda müzakirə olunan mövzular, keçirilən tədbirlər və digər məsələlər barədə ətraflı məlumat əldə etmək mümkündür. Bu da öz növbəsində dövlətin iqtisadiyyatın inkişafı istiqamətində gördüyü işlərin şəffaf və açıq formada vətəndaşlara çatdırılmasına şərait yaradır. Həmçinin, portal işçi qrupun üzvlərinə keçiriləcək iclaslar, tədbirlər barədə əvvəlcədən məlumat təmin etdiyi üçün kommunikasiyanın keyfiyyəti və səmərəliliyi artır.

NƏTİCƏ

MQ fəaliyyətinin dövlət idarəetməsində performansın artımına hansı formada müsbət təsir göstərməsini ilk mərhələdə icra prosesində olan program yenidən nəzərdən keçirilir, kənarlaşmalar müəyyən edildiyində müşahidə edə bilərik. Bundan sonra program həyata keçirilməsi üçün siyaset yenidən təkmilləşdirilir və planlaşdırma həyata keçirilir. Təkmilləşdirilmiş siyaset əsasında bədən planlaşdırması aparılır. Program üzrə nəzərdə tutulan tədbirlər icra olunur və idarəetmə təmin edilir. Bundan əvvəlki mərhələdə davamlı olaraq fəaliyyətin monitorinqi və xərc hesablılığı aparılır. Tsiklin yekun mərhələsində monitorinq zamanı müəyyən edilən məlumatlar əsasında qiymətləndirmə aparılır. Bu proseslər yekunlaşdıqdan sonra yenidən siyasetə yenidən baxılır və təkmilləşdirmə üçün işlər həyata keçirilir. Bu proses program tam icra olunub bitənə qədər aparılır və programın davamlılığı təmin olunur. Beləliklə, MQ sistemlərinin dövlət idarəetməsində performansın artırılmasında əsas vasitələrindən biri kimi mühüm rol ola biləcək aydınlaşdırır.

İİTKM dövlət idarəetməsinin rəqəmsallaşdırılmasına elektron monitorinq portalı ilə töhfə verir, MQ prosesində ən son innovativ və rəqəmsal həlləri tətbiq edir. İİTKM-də islahatların "həyat tsikli"nə aid olan bütün mərhələlər tam rəqəmsallaşdırılıb. Bu mərhələlərdən biri kimi MQ prosesinin rəqəmsallaşması islahatların kəsilməzliyini, sistemliliyini, səmərəliliyini, şəffaflığını, inklüzivliyini və hesablılığını təmin edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. OECD.2010. Glossary of key terms in evaluation and results based management. Paris: OECD Publishing
<https://www.oecd.org/dac/evaluation/2754804.pdf>
2. Gertler, Paul J., Sebastian Martinez, Patrick Premand, Laura B. Rawlings, Christel M. J. Vermeersch. 2011. Impact Evaluation in Practice. 1st ed. Washington, DC: World Bank.
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2550>
3. Kusek, Jody Z., and Ray C. Rist. 2004. Ten Steps to a Results-Based Monitoring and Evaluation System: A Handbook for Development Practitioners. Washington, DC: World Bank.
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/14926/296720PAPER0100steps.pdf>

4. Driving Performance from the Center: Malaysia's Experience with PEMANDU? World Bank Group, Global Knowledge&Research Hub in Malasia, 2017
<http://documents.worldbank.org/curated/en/318041492513503891/pdf/114270-WP-PUBLIC-13-4-2017-13-0-58-WorldBankReportPemanduFAFULLWeb.pdf>
5. UNDP. 2009. HANDBOOK ON PLANNING, MONITORING AND EVALUATING FOR DEVELOPMENT RESULTS, New York: United Nations Development Programme
<http://web.undp.org/evaluation/handbook/documents/english/pme-handbook.pdf>
6. World Bank. 2011. The Practice Of Policy-Making In The OECD: Ideas For Latin America. Washington, DC: World Bank.
<http://documents.worldbank.org/curated/en/127701468217446803/The-practice-of-policy-making-in-the-OECD-ideas-for-Latin-America>
7. World Bank. 2012. The World Bank Approach to Public Sector Management 2011-2020: Better Results from Public Sector Institutions. Washington, DC: World Bank.
<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22534>
8. Department Planning, Monitoring and Evaluation of Republic of South Africa
<https://www.dpme.gov.za/Pages/default.aspx>

BANK SEKTORUNDA STRATEJİ İNKİŞAF TRENDLƏRİ

Ayaz MUSEYİBOV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
Strateji planlaşdırma və inkişaf
departamentinin rəhbəri

Bank sektorunda strateji inkişaf trendləri

Ayaz MUSEYİBOV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin
Strateji planlaşdırma və inkişaf departamentinin rəhbəri

GİRİŞ

2015-ci ildə baş vermiş ardıcıl iki devalvasiya ölkənin bank sektorunda ciddi çağırışlar formalaşdırıldı. Qeyri-işlək kreditlərin 3 dəfəyə yaxın artması, depozit və əmanətlərin azalması fonunda bank sektorunda strateji inkişaf proqramları icra edildi. Bunun nəticəsi olaraq, 2020-ci ildə sektorda qeyri-işlək kreditlərin 6,1 %-ə qədər azalması, dedollarizasiya proseslərinin güclənməsi müşahidə edildi. Bununla yanaşı, 2020-ci ildə Azərbaycanın bank sektorу üçün ən böyük təhdidlərdən biri pandemianın yaratdığı yeni risklərdir.

2014-cü ilin sonlarından etibarən dünya və ölkə iqtisadiyyatında baş verən proseslər, ölkədə milli valyutanın məzənnəsinin ucuzlaşması maliyyə-bank sisteminə əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir etmiş, bir sıra bankların bağlanması, həmçinin xarici valyutada götürülmüş kreditlərin qaytarılmasında problemlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. 2020-ci ildə isə Azərbaycan özünün maliyyə sabitliyi pandemianın təsiri ilə dünya iqtisadiyyatında resessiya, əhəmiyyətli qlobal risklərin artması, dünya maliyyə və əmtəə bazarlarında qeyri-sabitlik, əlavə olaraq regionda siyasi gərginliklərin artması şəraitində həyata keçirmişdir. Ötən dövr ərzində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində ölkədə makroiqtisadi sabitlik bərpa edilmiş, maliyyə-bank sisteminin dayanıqlığının artırılması istiqamətində mühüm irəliləyişlərə nail olmuşdur, ümumi iqtisadi artımın ressəsiv zonadan çıxmazı fonunda bank sektorunda müşahidə olunan sabitləşmə meyilləri mötədil iqtisadi aktivliklə əvəz olunmuşdur. Son 10 ildə ölkənin strateji valyuta ehtiyatları 2 dəfəyə yaxın artaraq 49,1 milyard ABŞ dollarına çatmış, Mərkəzi Bankın rəsmi valyuta ehtiyatları isə 6,4 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir[1]. Pandemianın təsiri ilə 2020-ci ilin birinci yarısında bank sektorunda müşahidə olunan dalğanmalar ilin ikinci yarımilindən etibarən stabilleşmiş, kredit portfeli, bank sisteminin cəmi aktivləri, xalis mənfəəti və kapitalı neqativ dalandan kənarlaşmışdır. Cari dövr ərzində əldə olunmuş nailiyyətlərə baxmayaraq, bank sektorunda qismən də olsa müəyyən risk, çağırış və inkişaf potensialları qalmaqdadır. Xüsusilə qeyd etməliyik ki, makroiqtisadi qeyri-müəyyənliklərin davam etməsi səbəbindən ölkə bankları böhrandan əvvəlki inkişaf səviyyəsini tam olaraq bərpa edə bilməmişdirlər.

İNFRASTRUKTURUN İNKİŞAFI

Azərbaycan bank sisteminin davamlı fəaliyyəti üçün ötən dövr ərzində Milli ödəniş sistemi, Hökumət ödəniş portalı, Mərkəzi kredit reyestri, Banklararası kart mərkəzinin fəaliyyəti təmin edilmişdir. Ölkədə ilk dəfə xüsusi blokçeyn platforması tətbiq edilməklə Rəqəmsal İdentifikasiya Sistemi real istismara verilmişdir. Bu layihənin inkişafı bank sistemində məlumatların tamlığının, əlçatanlığının və məxfiliyinin qorunması ilə bərabər, sektorda inam mühitinin formallaşmasında çox mühüm rol oynayacaqdır.

Ötən müddət ərzində aparılmış islahat tədbirləri çərçivəsində kredit faizlərinin aşağı salınması, sağlam kredit ekosisteminin qurulması məqsədilə qabaqcıl beynəlxalq təcrübədə tətbiq edilən 3 vacib mexanizmin tətbiqi və Kredit bürosu, Daşınar əmlakın yüklülüyü reyestri, İpoteka və kredit zəmanəti fondunun fəaliyyətinə nail olunmuşdur. Ötən dövr ərzində sıgorta sektorunda da institusional islahatlar həyata keçirilmiş, İcbari Sığorta Bürosu, Aqrar Sığorta Fondu, "Aqrar Sığorta Müstərək Sığorta Şirkəti" ASC kimi institusional qurumların fəaliyyəti təmin edilmişdir.

Son dövrlər bank sistemində atılmış ən mühüm islahat tədbirləri kimi Anı Ödənişlər

Sisteminin (AÖS) istismara verilməsi də qeyd edə bilərik. Belə ki, AÖS-ün istismara verilməsi monitorinq və qiymətləndirilməsi İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi tərəfindən həyata keçirilən “2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” çərçivəsində icra edilmiş tədbirlərdən biridir. AÖS-ün istismara verilməsi nəticəsində QR kod funksionallığının tətbiqi və internet və mobil bankçılıq xidmətləri vasitəsilə əhali üçün qeydiyyat, hesablararası köçürmə və ödəniş funksionallıqlarının istifadəyə təqdim edilməsi təmin olunmuşdur. Gözləntilərimiz ondan ibarətdir ki, AÖS üzrə yaradılan imkanlar iqtisadi subyektlər arasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsinə, nağdsız cəmiyyətin formalasdırılmasına yeni təkan verəcəkdir. Bu layihələrin inkişafi bank sistemində məlumatların tamlığının, əlçatanlığının və məxfiliyinin qorunması ilə bərabər, sektorda inam mühitinin formalasdırmasında çox mühüm rol oynayacaqdır.

Bank sistemində yaradılmış digər mühüm bir yenilik isə kreditləşmə prosesləri üçün avtomatlaşdırılmış qərar qəbuletmə sistemlərinin tətbiqinə imkan verəcək və beynəlxalq metodologiyalara əsaslanan yeni kredit skorinqinin tətbiq olunmasıdır. Bu sistemin tətbiqi isə, əgər banklar tərəfindən müvafiq qaydada istifadə olunarsa, anderrayting proseslərinin avtomatlaşdırılması, kreditləşmə proseslərinin bank əməliyyatları termini ilə ifadə etsək “anında” aparılmasına imkan yaradacaqdır[2]. Bank sistemində tətbiq edilmiş digər bir yenilik ölkədə ilk dəfə 2020-ci ildə kredit skorinqi tətbiq olunmasıdır[3]. Ən vacib məqam ondan ibarətdir ki bu mexanizmlərin tətbiqi elə bir inkişaf layihəlidir ki, bank xidmətlərindən istifadə edən hər bir kəs ödəniş və kredit ekosistemləri üzrə xidmətlərin keyfiyyətini artırmasını öz həyatında birbaşa hiss edəcəkdir.

Bundan əlavə, 2020-ci ildə pandemiyanın bankların kapital dayanıqlığına mənfi təsirlərinin azaldılması məqsədilə prudensial çərçivə nisbətən yumşaldılmış, reqluyativ nəzarət prosesləri üzrə güzəştərlər verilmiş, kredit ekspansiyasına şərait yaradılması, rəqəmsallaşmanın təşviqi üzrə tədbirləri əhatə edən dəstək programı qəbul edilmişdir. Müvafiq programda əsasən kreditlər restrukturizasiya edilərkən kreditlərin keyfiyyətinin pisləşdirilməsinə yol verilməməsi, nisbətən “yumşaq prudensial çərçivə”yə kecid, kapitalın adekvatlığı indikatorları üzrə banklara 5 əsas istiqamətdə mühüm dəstək, maliyyə əlçatanlığı və ya kredit hesabatlılıq sistemləri üzrə dəstək və rəqəmsallaşma istiqamətində geniş miqyaslı dəstək tədbirləri icra edilmişdir. Buna müvafiq olaraq, bank sistemi də yeni şəraitə uyğun fəaliyyətini qismən qura bilmışdır [4].

MÖVCUD VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ

Bank sektorunun aktivləri 2021-ci il ilin aprel ayında 32,7 milyard manat səviyyəsində stabillaşmışdır ki, bu da 2016-ci illə müqayisədə 1,3 milyard manat və ya 4,3 faizlik artım deməkdir. Digər mühüm bir göstərici kimi isə 2016-ci ildə bank sektorunun xalis zərəri 1,6 milyard manat təşkil etdiyi halda, 2020-ci ilin yekunları üzrə 567,8 milyon manat xalis mənfəət əldə edildiyini qeyd edə bilərik. Ötən müddət ərzində bank sektorunda başlayan canlanma işçi sayında da öz əksini tapmışdır. Belə ki, 2021-ci ilin aprel ayına olan rəsmi statistikaya əsasən 2016-ci ilin sonu ilə müqayisədə bank sektorunda işçi sayı 11 % artmışdır (18,893-16,947) ki, bu da sektorda əhəmiyyətli canlanmanın baş verdiyini göstərir[5].

Bank sisteminin maliyyə göstəricilərinin təhlili də ötən müddət ərzində banklarda dayanıqlılıq göstəricilərinin artdığını göstərir. Aktivlər və kapital üzrə gəlirlilik əmsalları da son 1 il ərzində müsbət rəqəmlərlə ifadə olunmuşdur. Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının müvafiq məlumatlarının təhlili onu göstərir ki, sektorda 2016-ci ildə zərərlə işləyən banklar sektorun 50 faizini təşkil edirdisə (16 bank), 2021-ci ilin 1-ci rübüünə nəticələrinə əsasən bu göstərici cəmi 8 faiz (2 bank) olmuşdur[6].

2020-ci ildə ölkədə ayrı-ayrı maliyyə institutlarının sağlamlaşdırılması və fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədilə mikroprudensial siyaset çərçivəsində 4 bankın fəaliyyətinə xitam verilmişdir. İcra olunmuş tədbirlər və qəbul olunmuş normativ-hüquqi sənədlər maliyyə sektorunun sabitliyini artırmaqla bərabər, yerli maliyyə institutlarının da güclənməsi və bazar inamının artmasına şərait yaratmışdır. Bununla belə, cari dövr ərzində əldə olunmuş

nailiyyətlərə baxmayaraq, bank sektorunun ölkənin iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğunlaşdırılması üçün gələcək inkişaf strategiyalarının da realizasiyası arzuolunan hesab olunur.

2020-ci ilin nəticələrinə əsasən maliyyə dərinliyi əmsalı olan cəmi aktivlərin qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti 63% təşkil etmişdir. Cəmi kredit portfelinin ümumi ÜDM-ə nisbəti isə 2015-ci illə müqayisədə 2 dəfə azalmaqla 20%-ə düşmüştür. Müvafiq göstəricinin azalmasına səbəb isə, ümumi ÜDM-in 2020-ci ildə 2015-ci illə müqayisədə 33,3 faiz artmasına rəğmən, ümumi kredit portfelliinin 33,1 faiz azalmasıdır. Bu isə ona dəlalət edir ki, 2015-ci ilə qədərki dövrə xarici valyutada olan kreditlərin bank sektorundakı dominantlığı stabilleşməyə mənfi təsiri hələ də özünü göstərir. Onu da qeyd edək ki, ümumiyyətlə, ölkədə maliyyə dərinliyi göstəricisi nisbətən aşağı olduğu üçün bu göstəricinin daha da artırılması istiqamətində tədbirlərin icrasına ehtiyac vardır. Xüsusilə də, real sektor sahələrində müvafiq göstərici daha aşağıdır. Örnək olaraq, ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rolü olan kənd təsərrüfatı sektorunda maliyyə dərinliyi əmsalı cəmi 7 faiz təşkil edir.

Cədvəl 1.

ÜDM və kredit portfeli göstəricilərinin müqayisəsi (ümumi və kənd təsərrüfatı üzrə), 2015-2020

İl	Ümumi ÜDM	Ümumi kredit portfeli	Kənd təsərrüfatı üzrə ÜDM	Kənd təsərrüfatı üzrə kredit portfeli
2015-ci il	54352,1	21730,4	5635,3	508,1
2016-ci il	59987,7	16444,6	5632,1	441,3
2017-ci il	70135,1	11757,8	6580	429,2
2018-ci il	79797,3	13020,3	7010	470
2019-cu il	81681	15298,2	7836,7	543,4
2020-ci il	72432,2	14530,4	8428,9	566,2

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi və Mərkəzi Bankın məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

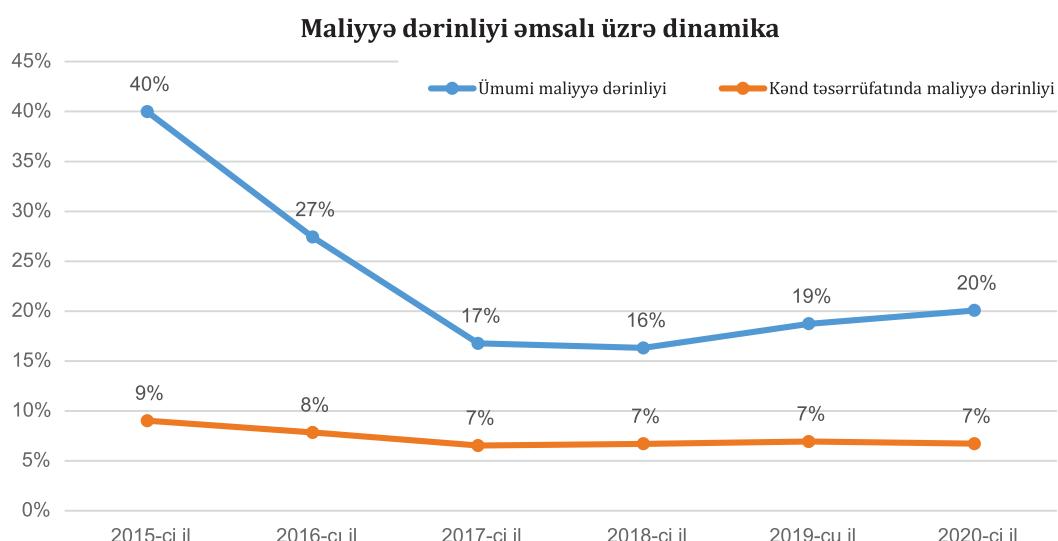
<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=4&arxiv=1>

<https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators#page-2>

Belə ki, Cədvəl 1-dən də göründüyü kimi 2020-ci ildə kənd təsərrüfatı sektorunda ümumi buraxılış istehsalı 8,4 milyard manat olsa da, sektora verilmiş kreditlərin ümumi həcmi cəmi 566,2 milyon manat olmuşdur[7].

Qrafik 1.

Azərbaycanda maliyyə dərinliyi əmsalı üzrə dinamika, 2005-2022.

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi və Mərkəzi Bankın məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

<https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators#page-2>

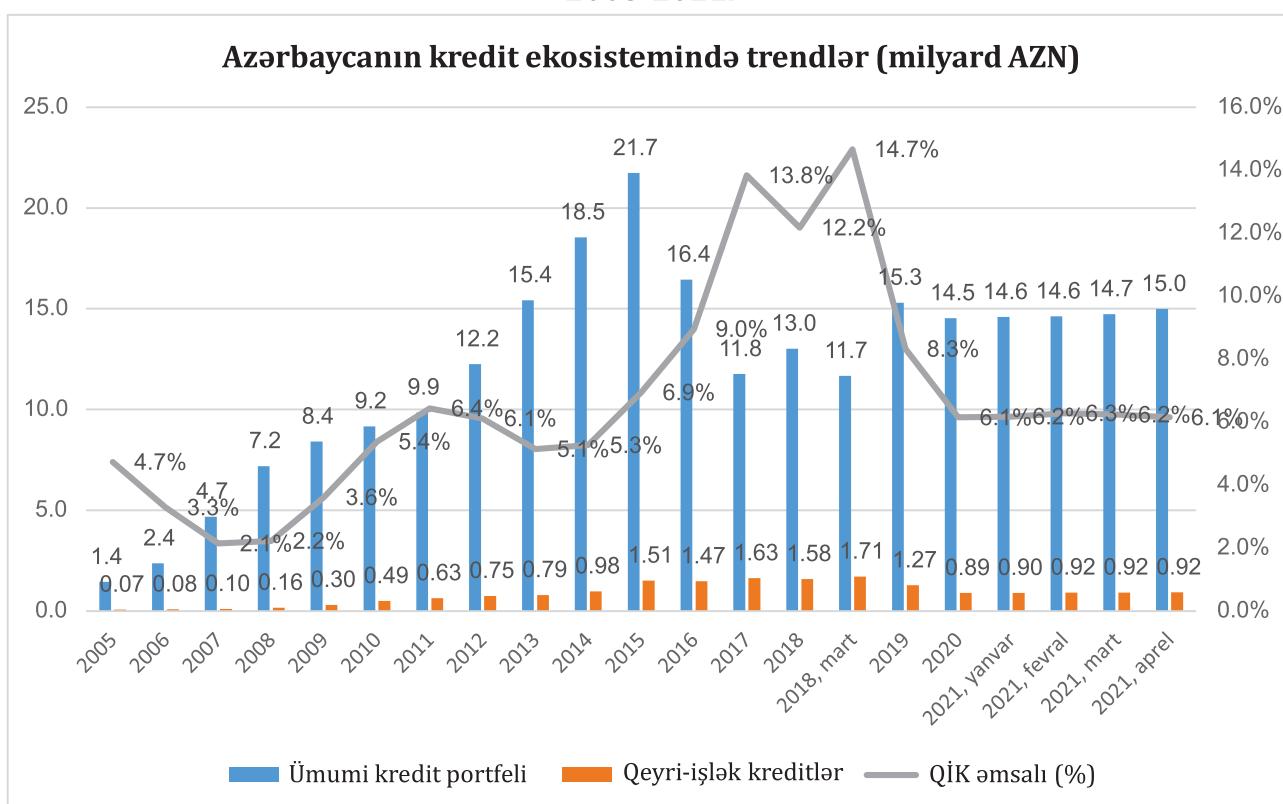

Apardığımız araşdırımlar onu göstərir ki, sektora kredit qoyuluşlarının aşağı olmasının səbəblərindən biri də kredit portfellərinin əsasən istehlak kreditlərinə (bütün dövrlər üzrə 40 faizdən yuxarı göstərici) yönəldilməsi olmuşdur ki, bu da kənd təsərrüfatı ilə bərabər digər real sektor sahələrinin də maliyyələşdirilməsində zəif göstəricilər kimi özünü göstərmişdir.

Kredit portfellərinin əsas keyfiyyət göstəricilərindən hesab olunan qeyri-işlək kreditlərin xüsusi çöküsü (QİK əmsalı) 2021-ci ilin ilk 4 ayının göstəricilərinə əsasən 6,1 faizə enmişdir. Qeyd edək ki, bu göstərici Azərbaycanda bu sahədə 2015-ci ilin neft böhranından sonra qeydə alınmış ən pozitiv göstəricidir. Onu da qeyd edək ki, qeyri-işlək kredit portfelinin son illər davamlı olaraq azalması Azərbaycanı bu sahədə Şərqi Avropa və MDB məkanında müvafiq istiqamətdə ən uğurlu nəticələrə nail olan ölkələrdən birinə çevirmişdir. Əslində bu göstəricinin özü sektorun sağlamlaşdırılmasının əsas siqnallarından olmaqla yanaşı, bank sisteminin kredit portfellərinin risk yükü və ümumi kredit faizlərinin azalmasına da müsbət təsir edən amillərdəndir. Bu göstərici, həmçinin, 2017-ci ilin "neqativ bumu" ilə müqayisədə (QİK əmsalı, 15,5 faiz) 2,5 dəfə azalma deməkdir ki, bunun da azalması öz növbəsində bank sisteminin kredit xərclərinin azaldılması və nəticədə aşağı kredit faizlərinin formalaşması və daha sağlam kredit hesabatlığı mədəniyyətinin formalaşmasına müsbət təsir edəcəkdir[8].

Qrafik 2.

**Azərbaycanın kredit ekosistemində trendlər (milyard AZN),
2005-2021.**

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
<https://www.cbar.az/page-40/statistical-bulletin>

Uzunmüddətli kreditləşmənin ümumi portfeldə xüsusi çöküsü 2021 - ci ilin ilk 4 ayının nəticələrinə əsasən 82,5 faizə çatmışdır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, müvafiq göstərici 2015-ci ildə 75,6 faiz, 2005-ci ildə isə cəmi 36 faiz təşkil etmişdir. Pandemiyanın mənfi nəticələrinə baxmayaraq, bu istiqamətdə mənfi tendensiya qeydə alınmamışdır. Bu göstəricinin artması özlüyündə sektorda inamın yüksəlməsi və müştəri-bank münasibətlərində keyfiyyətcə və məzmunca daha dayanıqlı münasibətlərin qurulmasının nəticəsidir.

Ötən müddət ərzində kredit portfellərində dedollarizasiya prosesləri də müşahidə olunmuş,

manatla verilmiş kreditlərin ümumi portfəldə xüsusi çəkisi 2020-ci ildə 2019-cu illə müqayisədə 4,9 faiz artmaqla 70,2 faizə çatmışdır. 2021-ci ilin ilin ilk 4 ayının nəticələri də bu istiqamətdə müsbət trendlərin müşahidə olunduğunu göstərir və müvafiq göstərici ilin əvvəlindən 2,1 faiz artmaqla 72,3 faizə çatmışdır.

Bununla belə, qeyri-işlək aktivlərin effektiv şəkildə həlli istiqamətində bir sıra insitutsional çağırışlar mövcuddur. Bu çağrıslara qeyri-işlək aktivlərin idarəedilməsi üzrə bankların potensialının yüksəldilməsi, qeyri-işlək aktivlərin restrukturizasiyası üzrə hüquqi sistemin təkmilləşdirilməsi, qeyri-işlək aktivlərin satışı və təkrar bazarının formalasdırılması kimi amilləri qeyd etmək mümkündür.

Məlum olduğu kimi, 2015-ci il dünya neft böhranından sonrakı proseslərin iterativ davamı olaraq, hüquqi şəxslərin depozitləri 2017-ci ildə 19 milyard, fiziki şəxslərin əmanətləri isə 6,8 milyard manata qədər azalmışdır. 2020-ci ilin aprel ayında isə banklarda yerləşdirilmiş depozitlərin həcmi 22,4 milyard manat ətrafında stabillaşmə nümayiş etdirmiş, fiziki şəxslərin əmanətlərinin həcmi isə 8,3 milyard manat olmuşdur. 2001-ci illə müqayisədə hüquqi şəxslərin depozitləri 58 dəfə, fiziki şəxslərin əmanətləri isə 71 dəfə artmışdır. Bu iki göstəricinin artması, həm iqtisadi inkişafın elementləri, həm də bank sektoruna inamin müsbətə doğru dəyişməsinin inikasiyası hesab oluna bilər.[5] Onu da qeyd edək ki, həm hüquqi şəxslərin depozitləri, həm də fiziki şəxslərin əmanətləri üzrə 2020-ci ildə qeydə alınmış cüzi azalma lisenziyası ləğv olunmuş banklarla bağlı olmuşdur və bu volatillik sistem əhəmiyyətli risk hesab edilmir.

Son illərdə müşahidə olunmaqdə olan əmanətlərin və depozit portfellərinin dedollarizasiyası prosesi 2020-ci ildə də davam edib. Depozitlərin tərkibində manatın xüsusi çəkisi 46,5%-ə çatıb ki, bu da 2015-ci ildən bəri qeydə alınan ən yüksək göstəricidir və məlumat üçün bildirək ki, bu göstərici 2015-ci ilin dekabr ayında 15,3 faizə qədər azalmışdır. Depozitlərin dedollarizasiyası üzrə 2020-ci ildə 4,9 faiz, bu ilin ilk 4 ayında isə 2,9 faizlik artım qeydə alınmışdır. Depozit portfelinin tərkibində müddətli depozitlərin xüsusi çəkisi isə 39,7 faiz təşkil etmişdir. Bu göstəricinin daha yüksək olması əlbəttə ki, bank sektoruna inamin daha yüksək olmasına xidmət edərdi, lakin indiki halda, tələb olunan depozitlərin çəkisinin artması investisiya fəallığının yaratdığı likvidliyə tələblə də izah oluna bilər. Eyni zamanda təsadüfi deyildir ki, uzunmüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi artmaqdadır.[2] Bu zaman nəzərə alınmalı yeganə məqam banklar tərəfindən risklərin düzgün hesablanması, mitiqasiya alətlərinin işləkliyi və kredit və depozitlərin müddətləri arasındaki fərqliliyin hər hansı sistematik bank riskinə çevrilməsinə imkan verilməməsidir.

YENİ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Maliyyə-bank sisteminin makroiqtisadi inkişafa müsbət təsirlərinin artırılması məqsədi ilə bu xidmətlər və real sektorun münasibətləri üzrə korporativ idarəetməyə dair strateji çərçivənin formalasması məqsədə uyğun hesab oluna bilər. Hazırda üç əsas (Anqlo-Amerikan, Almaniya və Yaponiya korporativ modeli) modelin nəzərdən keçirilməsi yetərli hesab edilir. Xüsusi ilə də, Almaniya və Yaponiya modeli maliyyə bazarlarının aşağı likvidliyi, yüksək səviyyədə bank nəzarəti və bir sıra hallarda səhmlərin qarşılıqlı mübadiləsi ilə müəyyən olunur. Söyügedən modellərdə bank krediti əsas maliyyələşmə aləti kimi çıxış edir ki, bu baxımdan da, Almaniya və Yaponiya modellərinin Azərbaycanda tətbiqi daha məqsədə uyğun hesab edilə bilər.

Eyni zamanda, ölkə bankları "inkişaf bankı" statusuna keçərlərsə biznesin bütün səviyyələrində (biznes planlarının tərtibi, xarici tərəfdəşlərin tapılması, bazarlara giriş, marketinq və s.) gəlir əldə etməklə faiz gəlirlərindən asılılığı azalda bilərlər.

Azərbaycanda islam maliyyəsinin inkişafi da xarici investisiyaların (xüsusən də, Körfəz ölkələrindən) cəlb üçün əlavə təkan ola bilər. İslam maliyyə institutları, real sektorda maliyyə xidmətlərinə çıxışın genişləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlığın maliyyə əldə etmək imkanı üçün yaxşı platforma hesab olunur və bununla da artım və iqtisadi inkişafa dəstək verirlər. Məlum olduğu kimi, İslam dini bütün kommersiya və maliyyə əməliyyatlarının real aktiv əsaslı (asset-based) olmasını zəruri edir. Yəni klassik iqtisadi terminlə ifadə olunsa, İslam kommersiya

hüququ “pul-əmtəə-pul” münasibətini dəstəkləyir. Hazırda dünyanın nəhəng bankları hesab edilən HSBC, Citi Bank, Lloyds TSD (U.K.), Deutsche Bank, UBS, Royal Bank of Scotland banklarında İslam pəncərələri (Islamic window) çərçivəsində müştərilərə xidmət strukturu yaradılmışdır. İslam maliyyə institutları real sektorda maliyyə xidmətlərinə çıxışın genişləndirilməsi, həmçinin, kiçik və orta sahibkarlığın maliyyə əldə etmək imkanı üçün yaxşı platforma hesab olunur və bununla da artım və iqtisadi inkişafa dəstək olur. Qlobal miqyasda davam edən pandemiyaya və onun yaratdığı iqtisadi böhranlara rəğmən İslam maliyyə sistemi inkişaf etməkdədir. Bu inkişaf diversifikasiyalı xarakter daşımaqla müsəlman olmayan inkişaf etmiş ölkələri də əhatə edir. ABŞ və Avropa ölkələri uzun müddətdir ki, bu sistemin geniş implementasiyasını həyata keçirirlər. Məsələn, Böyük Britaniyada artıq 30 ildir ki, islam maliyyə xidmətləri göstərilir. Həmçinin, Türkiyənin dövlət bankları tərəfindən də islam maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi məqsədilə xüsusi bank filialları açılmışdır[9].

NƏTİCƏ

Beləliklə, ötən illərin statistik göstəriciləri Azərbaycan bank sektorunun önəmlı inkişaf yolu keçdiyini göstərir. Eyni zamanda pandemianın yaratdığı yeni paradigmalar bütün dünya ölkələri üçün rəqəmsal transformasiya istiqamətində daha sürətlə irəliləyən, əsaslı baza bank xidmətlərinə malik, proqressiv inkişaf texnologiyalarını ölkəyə transfer edə biləcək bank sistemi dizayn etməyin nə qədər mühüm əhəmiyyətə malik olduğunu göstərdi.

Yekun olaraq qeyd edək ki, bank sistemində əldə olunmuş mühüm nailiyyətlərə baxmayaraq, depozitlərin tərkibində tələbolunanadək depozitlərin yüksək xüsusi çəkisi, kredit resurslarının uzunmüddətli verilməsi ilə müqayisədə depozitlərin qısamüddətli əsaslarla cəlb olunması, əmanətlərin xüsusi çəkisində regionlar üzrə müəyyən fərqlərin olmasına müvafiq olaraq, dərin və uzunmüddətli hədəflərə istiqamətlənmiş kompleks strateji tədbirlərin davam etdirilməsi məqsədə uyğun olardı.

Azərbaycanda bank sisteminin formalaşmış potensialı və ötən illərin təcrübəsi onu deməyə əsas verir ki, qarşidakı illərdə bu sahədə daha da müsbət irəliləyişlərə nail olmaq imkanları çağırışlarla müşayiət olunsa belə, kifayət qədər genişdir.

Xaricdən investisiya cəlb olunmasının nisbətən asanlığı, milli-mənəvi dəyərlərdə möhkəm ortaq əsasların olması, ölkənin bank sektorunda bu sahədə məlumatlılıq səviyyəsinin yüksək olmasını, mahiyyəti etibarilə real sektorun maliyyələşdirilməsində yüksək imkanlara malik olmasını nəzərə alaraq, kiçik və orta sahibkarlığın maliyyə resursları ilə təminatında islam bankçılığının imkanlarından istifadə olunması və tətbiqinin institusional çərçivəsinin formalaşdırılması məqsədə uyğun olardı.

Maliyyə inklüzivliyinin inkişaf etdirilməsi və maliyyə xidmətlərinin daha əlçatan olması üçün qabaqcıl beynəlxalq təcrübədə geniş istifadə olunan metodların - baza bank hesabının açılması, bank olmayan ödəniş xidməti təchizatçıları tərəfindən müvafiq ödəniş xidmətlərinin göstərilməsi, ödəniş agenti şəbəkəsinin formalaşdırılması, poçt rabitəsi milli operatoru tərəfindən maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi, agent bankçılığın tətbiqi nəzərdən keçirilə bilər. Maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının bank sektorunda riskəsaslı prudensial tənzimləmə metodlarından istifadə etməklə institusional gücünün artırılması da məqsədə uyğun olardı.[10]

Dünyada maliyyə bazarlarının və qlobal maliyyə texnologiyalarının, məhsul, xidmət və modellərinin sürətli dəyişməsi fonunda baş verən proseslərə əvvəl reaksiya vermək gücündə olan “tətikləyici” və “lokomotiv” rolunu oynayacaq xarici transmilli bankların yerli sektorda iştirakının təşviq edilməsi də inkişafa nail olunması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Maliyyə və ümumilikdə makroiqtisadi sabitliyin gücləndirilməsi məqsədi ilə iqtisadi koordinasiya qurumlarının tərkibində krizis menecment qrupunun formalaşdırılması imkanları da nəzərdən keçirilə bilər. Ölkə banklarının innovativ həllər, yeni texnologiyalar və yeni əməliyyat sistemlərindən istifadəyə dair maraqlarının stimullaşdırılması ilə bağlı tənzimləyici tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi da təklif olunan məsələlərdəndir. Eyni zamanda real sektorun

maliyyələşdirilməsi məqsədilə təşviqedici fəaliyyətlər vasitəsilə islahat tədbirlərinin davam etdirilməsi, yəni vergi güzəştləri, real sektora dövlət zəmanətləri ilə aşağı faizli kreditlərin verilməsi, real sektora kreditlərin verilməsi məqsədilə ayrıca fondun formalaşdırılması və s. kimi tədbirlər də realizasiya edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu, 2021. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, 2021.
<https://www.oilfund.az/report-and-statistics/recent-figures>
<https://www.cbar.az/>
2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının press-relixləri, 1993-2021.
<https://www.cbar.az/press-releases/1>
3. Azərbaycan Kredit Bürosunun press-relixləri, 2018-2021.
<https://www.acb.az/communication/press-release.html>
4. "Koronavirus (COVID-19) pandemiyası ilə əlaqədar kredit təşkilatlarının müvəqqəti tənzimləmə Qaydasi"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə heyətinin qərarı, 2020.
<http://e-qanun.az/framework/44967>
5. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının "Statistik bülleteni", 2021.
<https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions>
6. Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının "Renkinqlər" hesabatı
<https://aba.az/banklar/renkinql%c9%99r/>
7. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının "Statistik bülleteni", 2021. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2020.
<https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions>
8. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının "Statistik bülleteni", 2021. Dünya Bankı "Dünya İnkışaf indikatorları" hesabatı, 2021
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
<https://www.cbar.az/page-188/credit-institutions>
9. İslam İnkışaf Bankı, 2020.
<https://www.isdb.org/>
10. Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı. İşçi məqalələri seriyası, 2010-2021.
<https://www.bis.org/bispapers/index.htm?m=5%7C27>

MÜASİR İQTİSADI İNKİŞAFDA HÖKUMƏTİN RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYASININ ROLU

i.ü.f.d. Günay QULİYEVA
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin baş analitiki

Müasir iqtisadi inkişafda hökumətin rəqəmsal transformasiyasının rolu

i.ü.f.d. Günay QULİYEVA

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin baş analitiki

1. GİRİŞ

"Rəqəmsal İnqilab" (və ya "İnformasiya İnqilabı") coğrafi, sosial və iqtisadi məhdudiyyətləri azaldır, biznes innovasiyalarını dəstəkləyir, iqtisadi böyüməyə kömək edir, həyat keyfiyyəti və rahatlığını artırır, idarəetmənin səmərəliliyinin artırılmasına və mənzil, səhiyyə, təhsil, sosial xidmətlər kimi ictimai məhsulların təkmilləşməsinə kömək edir. Cənubi Koreya, İngiltərə, Estoniya, İsveç, Danimarka və Norveç kimi ölkələr yenilikçi texnologiyaların cəmiyyətin və iqtisadiyyatın bütün sahələrində tətbiqi üçün rəqəmsal strategiya həyata keçirirlər. Bu ölkələr digərlərinə nisbətən daha yüksək məhsuldarlıq, sürətli böyümə və daha yaxşı həyat standartlarına sahibdirlər.

Rəqəmsal transformasiya dövlət xidmətlərinin modernləşdirilməsi, xidmət məhsuldarlığının artırılması və əmək intensivliyinin azaldılması, xidmətlərdən məmənunluq səviyyəsinin və hökumətlərə inamın artırılmasında əsas rol oynayır.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqində ilkin məqsəd iqtisadi səmərəliliyi və sosial inkluzivliyi artırmağa yönəldilir. Daha uzun müddətdə isə rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi hökumətlərin fəaliyyət göstərdiyi daha geniş kontekstdə nəzərə alınmalıdır və istifadəçilərin perspektivləri getdikcə daha ön plana çıxarılmalıdır.

Məqalənin əsas məqsədi dünyanın aparıcı ölkələrində həyata keçirilmiş rəqəmsal transformasiya təcrübəsini və onların Azərbaycana tətbiqi imkanlarını araşdırmaqdır.

2. BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏDƏ RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA VƏ ONUN AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİ İMKANLARI

2020-ci ilin əvvəllərindən başlayan Covid-19 pandemiyası, bütün dünyani onlayn xidmətlərə keçməyə məcbur elədi. Bu on illərlə davam edən rəqəmsal transformasiyanı da sürətləndirdi. Evdə internetə sahib olan tələbə-şagirdlər məsafədən distant dərslərə qoşuldu; bir çox işçilər evdən işləməyə başladı; və çoxsaylı firmalar əməliyyatlarını davam etdirmək və bəzi gəlir axınlarını qorumaq üçün rəqəmsal iş modellərini keçid etdi. Eyni zamanda pandemiyanın inkişafını izləmək üçün mobil tətbiqlər yaradıldı; tədqiqatçılar virusa qarşı peyvənd hazırlamaq məqsədilə daha çox məlumat əldə etmək və elmi axtarışları sürətləndirmək üçün sənii intellektdən (Sİ) istifadə etməyə başladılar. Bəzi ölkələrdə internet trafiginin epidemiyadan qısa müddət sonra 60% artması (İTİT), pandemiya səbəbindən rəqəmsal transformasiyanın sürətlənməsini göstərir. Pandemiya dövrü rəqəmsal transformasiya üçün böyük potensial olduğunu göstərsə də, mövcud boşluqları da üzə çıxardı.

Rəqəmsal transformasiya, rəqəmsal texnologiyaların integrasiyasını və buna uyğun olaraq iş təcrübəsi və mədəniyyətinin inkişafı və dəyişməsi ilə sosial və sektoral ehtiyaclar üçün asan həll yollarının yaradılmasını müəyyənləşdirən ifadədir.

Rəqəmsal transformasiya, tək-tək rəqəmsallaşdırma təşəbbüslerdən imtina edərək, bütövlükdə proseslər və xidmətləri, həmçinin vətəndaşlarla xidmət göstərənlərin qarşılıqlı əlaqələrini asanlaşdırmaq üçün tamamilə sistemin yenidən qurulmasını ifadə edir.

Əvvəlki rəqəmsallaşdırma dalğaları dövlət xidmətlərinin səmərəliliyini və effektivliyini artırmaq üçün analoqdan (paralel) rəqəmsal xidmətlərə keçid üzərində dayanarkən, rəqəmsal transformasiya, dəyişən istifadəçi ehtiyaclarını ödəmək üçün dövlət xidmətlərini yenidən dizayn edilərək qurulmasını hədəfləyir.

Rəqəmsal transformasiya strategiyalarının mərkəzində dövlət xidmətlərini daxili siyasetə söykənən tam mərkəzləşmiş dövlət idarəciliyi prinsipindən, açıq, maraqlı tərəflərin birgə

İştirakı ilə dizayn və istehsal olunan rəqəmsal xidmətlər prinsipinə paradiqma dəyişikliyi dayanır.

Rəqəmsal transformasiya və rəqəmsal innovasiyanın yaratdığı həlqə yeni növ biznes modellərinin və bazarlarının fundamental drayveridir. Əlavə olaraq rəqəmsal transformasiya post-pandemiya dövründə iqtisadi bərpanı əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirmə potensialına malikdir.

Rəqəmsal transformasiya üçün ilkin şərti verilənlərin (data) düzgün yigilmasıdır.

Açıq məlumatlar hökumətə şəffaflığı və hesabatlılığı artırmağa, korrupsiyaya qarşı mübarizə aparmağa və nəticədə dövlət sektorunun fəaliyyətinin effektivliyini artırmağa imkan verir (İƏİT 2015). Bu səbəbdən hökumətin daha çox məlumatları ictimaiyyətə təqdim etməsinə ehtiyac var. Məsələn, Kanada Hökuməti, federal dövlət departamentləri və qurumlarının, tətbiq olunan məxfilik və təhlükəsizlik məhdudiyyətlərinə nəzərə alaraq, məlumatların açıqlanmasını maksimum dərəcədə artırılmasını tələb edən bir siyaset həyata keçirir.

İƏİT (2015) və Avropa Komissiyası (2016) hökumətlərə vətəndaşlarının rəqəmsal texnologiyaların təqdim etdiyi imkanlardan istifadə etməklərini təmin etməyi tövsiyə edir. Dövlət bütün imkansız və həssas istifadəçi qruplarının onlayn xidmətlərdən istifadəsini digər vətəndaşlarla eyni dərəcədə təmin etməlidir.

Avropa Komissiyası (2016) dövlətlərə “Hökumətlər inkluzivliyi təmin etmək üçün yaşılılar və əllillər kimi fərqli sosial qrupun nümayəndələrinin də ehtiyaclarını ödəyən rəqəmsal dövlət xidmətlərinin inkişaf etdirilməsini” tövsiyə edir. Qrafika, simvol, audio və ya video məzmununun istifadəsi imkansız qrupları rəqəmsal xidmətləri mənimsəməyə təşviq edir (Dünya Bankı 2016).

Qeyd edək ki, rəqəmsal transformasiyada əhəmiyyətli yerə malik asan mobil tətbiqlər (friendly-mobile app) istifadəçilər tərəfindən daha müsbət qarışanır. Avropa Komissiyası (2016) tərəfindən aparılan bir araştırma göstərir ki, mobil istifadəçilər mobil cihazda aparıla bilməyən bir çox əməliyyatdan imtina edirlər. ABŞ Hökuməti bütün veb saytların əvvəlcə mobil cihazlar (mobile-app) üçün dizayn edilməli olduğunu tələb edən ilk mobil strategiyani tətbiq etmişdir.

Rəqəmsal xidmətlər istifadəçi üçün uyğun deyilsə, istifadəçilər düzgün veb saytları və ya məlumatları axtaranda vaxt itirəcək və nəticədə təqdim olunan xidmətdən imtina edə bilərlər. Dövlətin təqdim etdiyi rəqəmsal xidmətlərdən qeyri-adekvat istifadə, dövlət qurumlarının həmin xidmətdən istifadənin artırılması üçün səhvlərinin və çatışmazlıqlarının düzəldilməsinə əlavə vəsait yatırılmasına səbəb ola bilər (Danimarka Milli Audit Ofisi 2015).

Dövlətə istifadəçi mərkəzli bir mədəniyyət aşılamaq üçün rəqəmsal sistemlərin və xidmətlərin dizaynında ən yaxşı istifadəçi təcrübəsi (UX) öyrədilməlidir. Dövlət qurumları ən yaxşı istifadəçi təcrübəsindən və istifadəçi mərkəzli bir dizayn prosesindən istifadə edərək aşağıdakı fəaliyyətləri həyata keçirə bilərlər:

- Təşkilati hədəflərə çatmaq üçün araştırma apararaq istifadəçi ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək və onlara cavab vermək;
- Asanlıqla başa düşülən və ötürülən məlumatları istehsal etmək;
- Daxili və xarici tranzaksiyaları daha da asanlaşdırın sistemlər yaratmaq;
- Müxtəlif kanallar və texnologiyalar vasitəsilə əldə edilə bilən bir şəkildə məlumat istehsal etmək və real sektora ötürmək;
- İnsanlarla əlaqəni asanlaşdıraraq qərar qəbuletmədə vətəndaş iştirakını təşviq etmək;
- Data istifadə olunan sistemlərdə məhsuldarlıq və səmərəliliyi artırmaq;
- Əks əlaqə və digər performans göstəricilərinin təhlili əsasında xidmətləri inkişaf etdirmək.

ABŞ hökuməti veb sayt (Usability.gov) vasitəsilə rəqəmsal sistemlərin və xidmətlərin inkişafına istifadəçi təcrübələrini integrasiya etmişdir. 2013-cü ildə İngiltərə Dövlət Rəqəmsal Xidmətləri (GDS) özünə-xidmət kimi yaratdığı GOV.UK veb saytı rəqiblərini qabaqlayaraq ilden Dizaynı mükafatına layiq görülüb. Sinqapurda GovTech, dövlət qurumlarının xidmətlərinin inkişaf etdirməsinə kömək etmək üçün İstifadəçi Təcrübəsi Dizaynı (UXD) komandası yaradıb.

Dünya Bankı (2016) önmüzdəki onilliklərdə "siyasetçilərin texnologiya ilə təhsil arasında bir yarışla qarşılaşacaqlarını və qaliblərin hamının rəqəmsal imkanlardan faydalana bilməsi üçün bacarıqların yüksəldilməsini təşviq edənlərin olacağını" müəyyənləşdirib.

Bu baxımdan, Avropa Parlament Tədqiqat Xidməti (2015) hökumətləri təkcə əmək bazarını dəstəkləmək və vətəndaşların məşğulluq perspektivlərini yaxşılaşdırmaq üçün bir vasitə olaraq qiymətləndirmir. Hökumətlər həm də bütün vətəndaşların rəqəmsal dövlət xidmətlərindən faydalananmasını təmin etmək üçün rəqəmsal bacarıq təlimlərini dəstəkləməlidir. Dövlət məmurları yeni bacarıqlar tələb edən elektron xidmətləri göstərmək üçün əlavə təlim və vaxta ehtiyac duyururlar.

Rəqəmsal texnologiyaların ev təsərrüfatlarına həddindən artıq nüfuz etdiyini nəzərə alaraq dövlət qurumları öz xidmətlərini rəqəmsal və sosial kanallar vasitəsilə təbliğ etməlidirlər. Hökumətin vətəndaşlara məlumat çatdırmaq üçün **rəqəmsal marketing** kanallarına müraciəti zəruridir. **Rəqəmsal marketing**, mobil telefonlar (həm SMS, həm də MMS), sosial media marketinqi, ekran reklamı, axtarış motoru marketinqi və hər hansı digər rəqəmsal mediya kanalları əhatə etməklə Internet marketinqindən daha genişdir.

Hindistan hökuməti "Rəqəmsal Hindistan" kampaniyası çərçivəsində vətəndaşa yönəlik marketinq kampaniyalarına böyük diqqət ayırıb. Amerika Birləşmiş Ştatları usa.gov milli portalında rəqəmsal xidmətləri yaxşılaşdırmaq üçün Amerika Müştəri Məmənuniyyəti İndeksi (ACSI) adlı elektron məmənuniyyət anketindən istifadə edir. Nəticədə, vətəndaşların dövlət xidmətlərindən məmənuniyyət səviyyəsi ümumilikdə yaxşılaşmışdır.

Ənənəvi olaraq hökumətin qərar qəbul etmə prosesləri, müştəri məmənuniyyətindən çox daxili dəstəyin təmin edildiyi yuxarıdan aşağıya doğru (top-down) bir yanaşmaya (OECD 2015) əsaslanır. Dəyişikliklərə müqavimət mədəniyyəti və bürokratik rəhbərliyə malik ölkələrdə uzunmüddəti perspektiv üçün qərar qəbul edənlər cəmiyyət üçün ən yaxşısını bildiklərinə inanırlar. Əksinə olaraq müasir dövrdə istifadəçi ehtiyaclarını anlamaq rəqəmsal transformasiyanın əsas şərtlərindəndir. Beləliklə, rəqəmsal transformasiya gündəmini effektiv şəkildə idarə etmək üçün hökumətlər istifadəçi mərkəzli siyaset yürütməlidirlər (Deloitte Digital 2015).

Crowdsourcing ideyaları, istifadəçi-mərkəzli dizayn və xidmətin birgə yaradılması, maraqlı tərəfləri cəlb etmək və istifadəçi mərkəzli rəqəmsal xidmətləri inkişaf etdirmək yollarından biridir.

Rəqəmsallaşma üzrə lider ölkələrdən olan Singapur xidmətlərin birgə yaradılmasını fəal şəkildə təbliğ edir. Singapurun Baş nazirinin müavinin fikrinə görə, "Hökumətlər yeni həllər, yeni iş və yeni sərvət yaratmaq üçün vasitəçi rolunu oynamalıdır və özəl sektorla işləməlidir."

Qərarvermə prosesində ictimaiyyətin daha güclü e-iştirakı siyasi qərarların keyfiyyətini yüksəltmək və qəbul edilmiş qərarların legitimliyini artırmaq potensialına malikdir (Avropa Parlamenti 2015). Məsələn, Avstraliyada dövlət qurumları biznes nümayəndələri, iş adamları, fərdi sahibkarlara pulsuz veb sayt (consultation.business.gov.au) üzərindən ödənişsiz konsultasiyalar həyata keçirir. Yaponiyada yerli hökumətlər siyaset hazırlanması və dövlət xidmətləri keyfiyyətinin idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması prosesində cəmiyyətin iştirakı üçün elektron forumlar təqdim edirlər.

Müasir dünyada data qərar qəbuletmənin ən zəruri amilinə çevrilir. Zəruri data olmadan effektiv siyasetlərin hazırlanması, izlənməsi və qiymətləndirilməsi qeyri-mümkündür (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı 2014). Müvafiq olaraq, İƏİT hökumətlərə dəlillərə əsaslanan siyaset (evidence-based) həyata keçirmək üçün məlumatları toplamaq, paylaşmaq və təhlil etməyi tövsiyə edir. Verilənlərin səmərəli istifadəsi hökumətin daha yaxşı dizayn edilmiş siyaset və xüsusi xidmətlər vasitəsilə xalqın ehtiyaclarına daha çox cavab verməsinə imkan verir (Forrester 2015). Məsələn, vətəndaşa xidmət göstərərkən, ona məxsus olan datalardan real vaxt rejimində istifadə edilə bilər (Gov.uk 2017).

İnsanların onlayn şəkildə dövlət xidmətlərini necə tapdıqlarını və istifadə etdiklərini təhlil etmək üçün Böyük Britaniya və ABŞ rəqəmsal analitik panellər tətbiq edirlər. Tablolar dövlət

xidməti menecerlərinə xidmətləri ilə bağlı problemləri tez bir zamanda aşkar etmək və onu aradan qaldırmaq üçün kömək edir

Rəqəmsal transformasiya strategiyalarında öz əksini tapan yalnız bir dəfə prinsipi dünya miqyasında sürətlə yayılmaqdır. Bu prinsipə əsasən dövlət qurumları, məlumatların qorunması qaydalarına uyğun olaraq vətəndaşlardan və müəssisələrdən yalnız bir dəfə məlumat alıb bu məlumatları təkrar istifadə etmələrini təmin edirlər.

Yalnız bir dəfə prinsipi həm dövlət xərclərini, həm də rəqəmsal xidmət istifadəçiləri üzərindəki yükü azaltmaq üçün səmərəli dövlət xidmətlərinin çatdırılmasının açarıdır (Avropa Komissiyası 2016). İngiltərədəki **Tell Us Once** xidməti vətəndaşlar barədə məlumatı eyni anda bir neçə digər dövlət qurumuna ötürür.

Yalnız bir dəfə prinsipinin uğuru aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- Vətəndaşlar və müəssisələrlə əlaqəli məlumatları avtomatik olaraq almaq və ya yoxlamaq üçün məlumat bazalarının və data saxlama mərkəzlərinin mövcudluğu.
- Dövlət qurumları arasında məlumat mübadiləsinin fasiləsizliyi (Gartner 2016)

Danimarka Məlumat Bazası Programı fərdi, iş, əmlak, ünvan, coğrafi və gəlir məlumatlarını elektron bazalarda saxlayır. Azərbaycanda elektron hökumət portalı böyük məlumat bazasından digər dövlət qurumlarına məlumatların integrasiyasının gücləndirilməsi qərar qəbuletmə prosesinə müsbət təsir göstərər.

Tam rəqəmsal xidmətlər təqdim etmək və vahid bir rəqəmsal hökumət yaratmaq üçün sistemlərin və xidmətlərin bir-biri ilə problemsiz işləməsi və infomagistralında məlumat mübadiləsi mütləqdir.

Sistemlər arasında qarşılıqlı integrasiya və məlumat mübadiləsi, tranzaksiyaların emal müddətini və xidmət masalarındaki məlumatların daxil edilməsindəki səhvləri azaldır. Ən əsası, məlumatların təkrar istifadəsi vətəndaşın vaxtına qənaət etməklə onun məmnunluğuna zəmin yaradır. Holland universitetlərinə ali təhsil almaq üçün müraciət edən zaman Hollandiyadakı gənclərin fərdi və təhsil məlumatlarının yenidən təqdim etmələrinə ehtiyac yoxdur. Çünkü həmin məlumatlar milli məlumat bazasında (StudieLink) artıq mövcuddur. Tələbə verilənlər bazası dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən bütün ali təhsil müəssisələri tərəfindən istifadə olunur.

Rəqəmsal transformasiya bütün dünyada genişləndiyi bir dövrdə böyük əhəmiyyət daşıyan kiber təhlükəsizlik və məxfilik problemləri vahid bir həll tələb edir (Cisco Systems 2017). Təhlükəsizliyi və dayanıqlığı təmin etmək üçün hökumət daxili idarəetmə strukturları ilə yanaşı digər steykholderlərlə də işləmək yolu ilə imkanlarını inkişaf etdirməlidir (Dünya İqtisadi Forumu, 2018).

Gartner (2015) və OECD (2015) rəqəmsal transformasiyanın həyata keçirilməsinin müvəffəqiyyətinin əsasən aşağıdakılardan asılı olduğunu vurğulayırlar:

- Səlahiyyətli qurumların mandatlarına uyğun transformasiyanı qəbul etmələri və asanlaşdırma;
- Rəqəmsal hökumətdə rəhbər icraçılarının liderlik bacarıqları və dəyişimə dəstəkləri;
- Rəqəmsal transformasiyanın sürətli aparılması.

2014-cü ildə e-Hökumət Araşdırması (Birləşmiş Millətlər 2014b) və İformasiya Texnologiyaları və İnnovasiya Fondu (ITIF 2015), yüksək səviyyəli siyasi dəstəyin rəqəmsallaşma qarşısında duran maneələri aşa biləcəyini təsdiqləmişdi.

McKinsey (2016), hökumət liderlərinin rəqəmsal texnoloji tendensiyalar və yaranan fürsətlər haqqında məlumatlandırılmasını tövsiyə edir. Rəqəmsal tendensiyaları və texnoloji yenilikləri başa düşən liderlərin rəqəmsallaşmaya dəstək vermə ehtimalı daha yüksəkdir. Rəqəmsal hökumətdə dünya lideri olan İngiltərə, rəqəmsal transformasiya strategiyası ilə bütün peşə işçilərinin rəqəmsal mövzunu başa düşməsini təmin edir və liderlərinə çevik layihə və program idarə etmə bacarığı öyrədir.

OECD (2015), hökumətlərə mövcud texnoloji varlıqlardan səmərəli istifadəyə əsaslanan rəqəmsal transformasiyaya ümumi bir yanaşma tətbiq edərək, bütün sahələrində rəqəmsal

texnologiyaların istifadəsini təmin etməsini tövsiyə edir.

İnformasiya sistemi, xidmət, məlumat anbarı və lisenziyalar kimi rəqəmsal varlıqlar haqqında kompleks məlumatlar çox vaxt intensiv iş tələb edir. Bəzən bir neçə mənbədən gələn məlumatlar uyğunsuz və ya köhnəlmış ola bilər. Rəqəmsal aktivlərin dəqiq invertarlaşdırılması, hökumət orqanları daxilində yenidən istifadəni və hökumətin informasiya idarəetməsi üçün dəqiq plan qurma imkanlarını təmin edir. Estoniyada İnformasiya Sistemi Təşkilatı ölkənin informasiya sistemi, verilənlər bazası və digər rəqəmsal aktivləri haqqında məlumat verən kataloq hazırlayıb.

Bəzi nazirliklər və idarələr inzibati işlərini avtomatlaşdırmaq üçün oxşar informasiya sistemlərini, yəni sənəd idarəetmə sistemi, sənəd dövriyyə sistemi, donanma idarəetmə sistemi, məlumat saxlama paketləri və s. istifadə edirlər. Bu isə dövlət vəsaitlərinin səmərəsiz xərclənməsinə gətirib çıxarıır. ABŞ hökuməti, İKT satınalmalarını “bir dəfə düzəlt, bir çox dəfə istifadə et” yanaşmasından istifadə edirlər. Bu baxımdan, ABŞ agentlikləri hər yeni layihə üçün yeni infrastruktur və sistemlər əldə etməkdənə, yeni layihələr hazırlayarkən ilk növbədə ortaq həlləri və mövcud infrastrukturları araşdırırlar.

Vətəndaşlara başdan-sona (end-to-end) və təkrarlanmayan xidmətlər təqdim olunması üçün dövlət sektorunun bütün qurumlarının birlikdə çalışması tələb olunur. Hökumətin fərqli institutları prosesləri fərqli şəkildə idarə edirsə, proseslər standartlaşdırılana qədər rəqəmsal xidmətlərin göstərilməsi çətinləşir (Gov.uk 2016).

Rəqəmsal Transformasiya Strategiyasında standartlaşdırma hökumətin diqqət yetirməli olduğu prioritet sahələrdən biridir. Standartların və qaydaların qəbulu hökumət daxilində uyğunlaşmaya imkan verir ki, bu da xidmətlərin daha yaxşı integrasiyasını və səylərin təkrarlanması azaldılmasını təmin edir.

Müasir dövlət xidmətləri kağızsız olmalıdır (Cənubi Avstraliya hökuməti 2017). Qabaqcıl ölkələr xidmətlərin rəqəmsal kanallar vasitəsilə çatdırılması və tamamilə rəqəmsal iş axını üçün “rəqəmsallaşma zərurət kimi” (digital by default) prinsipini tətbiq edir.

Başdan-sona rəqəmsal xidmətlər bir sıra üstünlüklərə malikdir (Dünya Bankı 2016):

- Xidmətlər daha səmərəli və idarəolunan olur;
- Ərizə və müraciətlərin gedisi izlənən və şəffaf olur;
- Vətəndaşlar hər mərhələdə vacib addımlar barədə məlumatlandırılara bilər;
- Ərizələrin işlənməsi və ya təsdiqlənməsi avtomatlaşdırılır;
- Digər dövlət məlumat bazaları ilə qarşılıqlı yoxlama/doğrulama real vaxt rejimində olunur;
- Biznes hesabatları, KPI-lar, statistika daha az vaxtda hazırlanır.

Türkiyə, ABŞ və Avstraliyada viza alınması və viza rüsumlarının ödənişi pasportlara stikerlər vurulmadan tamamilə rəqəmsal formada həyata keçirilir və sərhəd nəzarətində viza elektron qaydada təsdiqlənir.

“Rəqəmsallaşma zərurət kimi” prinsipi tətbiq olunanda dövlət xidmətlərinə onlayn müraciət etmək istəyən və köməyə ehtiyacı olan həssas əhali qrupuna yardım göstərilməlidir. “Dövlət xidmətlərinə onlayn müraciət etməkdə köməyə ehtiyacı olanlara hər zaman yardım göstərəcəyik. Dünya dəyişir və gecə yarısı onlayn bank əməliyyatları və ya alış-veriş edə bildiyiniz zaman insanlar haqlı olaraq hökumətdən yüksək keyfiyyətli rəqəmsal xidmətlər gözləyirlər.” Nazirlər Kabineti, Birləşmiş Krallıq (The Guardian 2014)

Beynəlxalq əməkdaşlıq bacarıq, bilik və təcrübə mübadiləsi sayəsində inkişaf etməkdə olan İKT cəmiyyətlərinə texnoloji boşluqları aradan qaldırmaq imkanı verir. Ölkələr arasında məlumat mübadiləsi iştirakçılara rəqəmsal imkanlarını artırmağa və hər hansı yeniliyə əlçatanlıq problemini həll etməyə kömək edir (İTİT 2015).

Dövlət qurumlarının Rəqəmsal Hökumət Transformasiya Strategiyasını effektiv şəkildə həyata keçirməsi üçün rəqəmsal bacarıqlara ehtiyacı var. Tədqiqatlar göstərir hökumətin rəqəmsallaşmasında qarşıda duran ən böyük problem qurumdaxili texnologiya bacarıqsızlıqlarıdır. Hökumətlər xarici mütəxəssisləri cəlb etmək və bilik ötürmə yolu ilə

hökumətin bütün səviyyələrində müvafiq İKT bacarıqlarını tədricən inkişaf etdirə bilərlər (Ernst & Young, 2015).

Yeni Zelandiya InfoHighway modeli təcrübəsindən nümunə götürərək, nazirlik və idarələrdə gündəlik İKT əməliyyatları zamanı dövlət qurumlarının dəstək potensialının azlığı səbəbindən qarşılaşdığı problemlər, idarə olunan xidmətlər modelinə keçməklə azala bilər. Daxili İKT işçiləri “ışıqların daima yanmasını” təmin etmək üçün idarəetmə istifadəçi qrupunun bir hissəsi ola bilərlər. Bu bizə aşağıdakı üstünlükləri verə bilər:

- Xidmət təminatçıları ilə gündəlik münasibətlərin idarə olunması;
- Xidmət səviyyələrinin və xidmət təminatçılarının fəaliyyətinin monitorinqi;
- Xidmət və məlumat çatdırılma məsələlərinin həllinin koordinasiyası; və
- Müqavilə dəyişdirmə tələbi müddətinin avtomatik idarə edilməsi

Rəqəmsal Transformasiya Strategiyası beynəlxalq, regional, dövlət-dövlət, dövlət-özəl, dövlət-vətəndaş arasında yeni müqavilə sisteminin tətbiqini tələb edir. Bu mənada ağıllı kontrakt sistemi tərəflərin öhdəliklərini, hər bir tərəfin rollarını və məsuliyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün çox əhəmiyyətlidir.

Ağıllı müqavilələr (Smart contract) sadəcə əvvəlcədən təyin olunmuş şərtlər yerinə yetirildikdə işləyən bir blokçeyn (blockchain) texnologiyası vasitəsilə saxlanılan programlardır. Bunlar ümumiyyətlə bir tərəfin iştirakı və ya vaxt itkisi olmadan bütün iştirakçının nəticəni dərhal əldə etməsi və istənilən bir müqavilənin icrasını avtomatlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Smart kontrakt sistemləri həm də şərtlər yerinə yetirildikdə növbəti əməliyyat mərhələsinə keçərək, iş axınını/icrasını avtomatlaşdırırlar.

Ağıllı müqavilələr bir blok zəncirində kod halına yazılmış sadə “əgər / nə zaman ... sonra ...” ifadələrini izləməklə işləyir. Kompüterlər şəbəkəsi əvvəlcədən təyin olunmuş şərtlər yerinə yetirildikdə və təsdiqləndikdə əməliyyatları həyata keçirir. Bu əməliyyatlar müvafiq şəxslərə vəsaitin sərbəst buraxılması, nəqliyyat vasitəsinin qeydiyyatı, bildiriş göndərilməsi, icranın gecikdirilməsi zamanı xəbərdarlıq göndərilməsi və s. kimi əmrləri əhatə edə bilər. Daha sonra əməliyyat başa çatdıqda blockchain yenilənir.

Ağıllı kontrakt sistemlərinin tətbiqinin faydaları aşağıdakılardır:

- **Sürətlilik, səmərəlilik və dəqiqlik.** Ağıllı müqavilələr rəqəmsal və avtomatlaşdırılmış olduğundan, sənədləşmə işləri aparılmır və sənədləri əl ilə doldurma zamanı yaranan səhvələri düzəltmək üçün vaxt sərf olunmur.
- **Etibarlılıq və şəffaflıq.** Üçüncü iştirakçı şəxs olmadığından və iştirakçılar arasında şifrəli əməliyyat qeydləri ötürüldüyündən, məlumatların şəksi mənfəət üçün dəyişdirilməsi mümkün deyil.

- **Təhlükəsizlik.** Blockçeyn əməliyyat qeydləri şifrələnir, bu da onları hack etməyi çox çətinləşdirir.

- **Qənaət.** Ağıllı müqavilələr vasitəcilərin əməliyyatları emal etmə ehtiyacını və nəticədə vaxt gecikmələrini və əlavə ödənişləri aradan qaldırır.

Rəqəmsal transformasiyanın bir parçası olaraq ölkədə ağılli-kontrakt sistemlərinin tətbiqi dövlətlə-vətəndaş arasında səmərəliliyin, dövlət xidmətlərdə şəffallığın artırılmasına gətirib çıxardacaq.

3. NƏTİCƏ

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 aprel 2021-ci il tarixli “Rəqəmsal transformasiya sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fermanında göstərilir ki, iqtisadiyyatın və cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyası son illərdə Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran prioritet məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Son illərdə tətbiq olunan bir çox dövlət xidmətlərinin elektronlaşması Azərbaycanın rəqəmsal transformasiyası üçün effektiv bir zəmin yaradır.

21-ci əsr iqtisadiyyatının əsas drayveri yüksək intellektual potensiala malik kadrlar, müasir texnologiya, istehsal olunan “ağıllı” məhsullar, milli elm və tədris mərkəzlərinin topladığı bilik və

təcrübələr, regional integrasiyadır. Bu yolda Rəqəmsal Transformasiya Strategiyasının uğurlu tətbiqi Azərbaycanın gələcək iqtisadi inkişaf trayektoriyasında baş yolunu oynayacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Accenture (2014). Digital Government: Pathways to Delivering Public Services for the Future [Online]
https://www.accenture.com/t20160128T000639_w_us-en/_acnmedia/Accenture/Conversion-Assets/DotCom/Documents/Global/PDF/Technology_7/Accenture-Interactive-Digital-Transformation.pdf
2. Australian Digital Transformation strategy [Online]
<https://www.dta.gov.au/digital-transformation-strategy>
3. American Customer Satisfaction Index (2016). ACSI Federal Government Report 2016 [Online]
<https://www.theacsi.org/news-andresources/customersatisfaction-reports/reports-2016/acsi-federal-government-report-2016>
4. Cisco Systems (2017). Cyber security for digital government leaders [Online]
https://www.cisco.com/c/dam/global/en_sg/assets/pdfs/cisco_whitepaper_govt_cyber_security_digital_20170504.pdf
5. Deloitte Digital (2015). The journey to government's digital transformation [Online]
<https://www2.deloitte.com/uk/en/pages/public-sector/articles/thejourney-to-governments-digital-transformation.html>
6. Danish National Audit Office (2015). Extract from the report to the Public Accounts Committee on the usability of public digital services directed at businesses
<http://egov.nik.gov.pl/g/egov/DK/2015/usabilityOfPublicDigitalServices/usabilityOfPublicDigitalServices.pdf>
7. Ernst & Young (2015). Agents of change: How government CTOs can drive digital transformation [Online]
[http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EYgovernment-cto-digital-transformation-nl/\\$FILE/EY-government-cto-digitaltransformation-nl.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EYgovernment-cto-digital-transformation-nl/$FILE/EY-government-cto-digitaltransformation-nl.pdf)
8. European Commission (2015). eGovernment Benchmark Framework [Online]
http://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?action=display&doc_id=10036
9. European Commission (2016). eGovernment Benchmark 2016: A turning point for eGovernment development in Europe?
<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/eu-egovernment-report-2016-shows-online-public-services-improved-unevenly>
10. Forrester (2015). Four ways to reinvent Government and deliver services the public expects [Online]
https://solutions.forrester.com/wpcontent/uploads/Four_Ways_To_Reinvent_Government.pdf
11. Gartner (2017a). Introducing the Gartner Digital Government Maturity Model 2.0. Gartner, Inc.
12. Gartner (2015). Government CIOs Need a Simple Digital Strategy to Lead Change in a Complex World [Online]
<https://www.governmentnews.com.au/2016/01/leading-change-in-a-complex-digitalworld/>
13. Gov.uk (2016). Government Transformation Strategy [Online]
<https://www.gov.uk/government/publications/government-transformation-strategy2017-to-2020>
14. Huawei (2017). Global Connectivity Index 2017 [Online]
http://www.huawei.com/minisite/gci/files/gci_2017_whitepaper_en.pdf?v=20171115

15. Information Technology and Innovation Foundation (2015). Driving the Next Wave of ITEnabled State Government Productivity [Online]
<http://www2.itif.org/2015-next-wave-it-state-government.pdf>
16. OECD (2016a). Digital Government Strategies for Transforming Public Services in the Welfare Areas [Online]
<http://www.oecd.org/gov/digitalgovernment/Digital-Government-Strategies-Welfare-Service.pdf>
17. Oxford Economics (2012). Capturing the ICT Dividend: Using technology to drive productivity and growth in the EU [Online]
<https://www.oxfordeconomics.com/my-oxford/projects/128841>
18. United Nations (2016). The United Nations E-Government Survey 2016:E-Government in Support of Sustainable Development [Online]
<https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/reports/un-e-government-survey2016>
19. World Bank (2016b). Digital Government 2020: Prospects for Russia [Online]
<http://pubdocs.worldbank.org/en/840921460040867072/Digital-GovernmentRussia-2020-ENG.pdf>
20. World Economic Forum (2018). Cyber Resilience [Online]
<https://www.weforum.org/projects/partnering-for-cyber-resilience>

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

RƏQƏMSAL
İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFI:
AZƏRBAYCANDA
RƏQƏMSAL
İQTİSADİYYATIN CARI
VƏZİYYƏTİ VƏ GƏLƏCƏK
PERSPEKTİVLƏR

Məsumə TALIBOVA
Azərbaycanın Rəqəmsal Ticarət Qovşağının
rəhbəri

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı: Azərbaycanda rəqəmsal iqtisadiyyatın cari vəziyyəti və gələcək perspektivlər

Məsumə TALIBOVA
Azərbaycanın Rəqəmsal Ticarət Qovşağının rəhbəri

GİRİŞ

Sürətlə inkişaf edən dünyada rəqəmsallaşma artıq inkişaf və modernləşmənin sürətini ölçən meyar olaraq ön sıralarda yer tutur. Həyatımızın, bizi əhatə edən bütün sahələrin texnoloji yeniliklərlə inteqrasiyasını, başqa sözlə, qismən və ya tamamən rəqəmsallaşmasını görə bilirik. Rəqəmsallaşma iqtisadiyyatda da böyük dəyişikliklərə səbəb olmaqdadır. Belə ki, yeni termin olaraq istifadə olunan «rəqəmsal iqtisadiyyat» iqtisadiyyatın rəqəmsal biliklər və texnoloji yeniliklərə əsaslanan yeni formasıdır. Bu formalı iqtisadiyyat yüksək səviyyəli informasiya kommunikasiya texnologiyaları (İKT) infrastrukturunu və onların istifadəçilərin xeyrinə mobilizasiyasını təmin edir. Həm vətəndaş cəmiyyəti, həm dövlət, həm də biznesləri əhatə edən bu sahə yeni rəqəmsal biliklər və bacarıqlar yaradır.

Bu tədqiqatda rəqəmsal iqtisadiyyat və onun ənənəvi iqtisadiyyatdan fərqi öyrənilmiş, dünya təcrübəsində rəqəmsallaşmanın inkişaf etdirən strateji kurs araşdırılmış və Azərbaycanda rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı və gələcək perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir.

1. RƏQƏMSAL İQTİSADIYYATI FORMALAŞDIRAN TEXNOLOGİYALAR

Rəqəmsal iqtisadiyyatı formalaşdırın əsas texnoloji trendlər aşağıdakılardır:

“Big data”- böyük məlumatlar bazası- elektron formatda məlumatların toplanması, emalı, saxlanması, təqdimatı, axtarışı, ötürülməsi və sairə kimi əməliyyatları yerinə yetirən real vaxt rejimində çalışan texnologiyadır.. Müxtəlif prosedurlar da alqoritmik və iş axınına dair məlumatlara malikdir. Bir sözlə rəqəmsallaşmanın başında big data-nın yaranması dayanır.

- Süni intellekt - ikinci ən geniş yayılmış texnoloji trend və bir çox digər texnoloji yeniliklərin yaradıcısı- baza texnologiyası kimi də çıxış edir.

- Neyrotexnologiyalar - bioloji obyektin sinir sisteminin funksialarına bütünlükdə və ya qismən süni intellekt vasitəsilə təsir edən və ya onları idarə edən kiber fiziki sistemlərdir.

- Blokçeyn texnologiyaları - (paylanılmış reyestr texnologiyası)-bir-birinə zəncir şəklində bağlanmış və sonradan dəyişdirilməsi mümkün olmayan məlumat bloklarından ibarət alqoritm və protokollardır.

- Kvant texnologiyaları - kvant effektlərinə əsaslanan yeni prinsiplərlə işləyən hesablama sistemləridir. Bu texnologiyalar məlumatların ötürülməsi və emalını radikal şəkildə dəyişməyə imkan verir.

- Additiv texnologiyalar – rəqəmsal əkizlərinə əsaslanaraq əşyaların 3 meyarlı modellərinin qurulmasını həyata keçirir. Bura çox qəliz həndəsi fiqurlar və profillər də aid edilir. Bu texnologiyanın ən bariz nümunəsi 3d printerlərdir.

- Super kompyuter texnologiyaları - məlumatların parallel və paylanılmış prinsiplərlə emalına əsaslanaraq daha sürətli və səlis hesablamaların aparılmasını mümkün edən texnologiyadır.

- Yeni istehsal texnologiyaları - İstehsal proseslərinin rəqəmsallaşması. Resursların daha səmərəli istifadəsini, individual yanaşmaların hazırlanmasını və layihələndirmələrin aparılmasını təmin edərək daha ucuz qiymətə daha keyfiyyətli məhsulların istehsalını mümkün edir.

- Kompyuter mühəndisliyi - insanın həyatı boyu onu əhatə edən bütün əşya və proseslərin rəqəmsal modelləşdirilməsini həyata keçirir.

- Sənaye interneti - istehsal sektorunu əhatə edən məlumatların daxili dövriyyəsini, eyni

zamanda, xarici bazalarla əlaqəsini insan faktoru olmadan həyata keçirən şəbəkədir.

- Robototexnika komponentləri - sensorlar və sünü intellekt vasitəsilə 3 və daha çox meyarlı hərəkətliliyə (gəzmək, danışmaq, eşitmək və s) malik sistemlərin hazırlanmasını təmin edir. Bu sistemlər ətraf-mühiti dərk edərək ona adaptasiya olmağa və öz davranışlarını idarə etməyə qadir olurlar.

- Sensorika- məlumat ötürmə şəbəkələri vasitəsilə ətraf-mühit haqqında məlumatları toplayan və ötürən qurğuları yaranan texnologiyalardır. Bütün sensorla çalışan əşyalar (telefon və planşetlər, kompyuterlər, məişət texnikası, qurğular və s) bu texnologiyalar vasitəsilə hazırlanır.

- Kabelsiz şəbəkə texnologiyaları- məlumatların standartlaşdırılmış radiointerfeys vasitəsilə kabel bağlantısı tələb etmədən ötürülməsini təmin edən texnologiyalardır. Bura hamının yaxşı bildiyi Wi-fi, Bluetooth və s aididir.

- 5G- 5-ci nəsil kabelsiz əlaqələrin qurulması texnologiyasıdır. Hansıki, bu nəsil texnologiyaların ötürülmə sürəti digərlərindən daha yüksəkdir (10Gbit/ sən-dən az olmamaq şərti ilə). Eyni zamanda, məlumatların emalı zamanı gözləmə müddəti də çox kiçikdir (1milli saniyədən çox olmamaq şərti ilə).

- Virtual reallıq texnologiyası- 3 ölçülü görüntünün və mühitin kompyuter vasitəsilə modelləşdirilməsini təmin edən texnologiyadır. Bu texnologiyaların tətbiqi ilə insanların sensorlar vasitəsilə virtual reallıqla əlaqəsinin qurulması mümkün olur. Bu tip texnologiyalar müxtəlif oyunlarda, psixoloji tədqiqatlarda, müalicələrdə, təlim-tədris metodlarında, simulyatorlarda istifadə olunur.

- Əlavə edilmiş reallıq texnologiyası- Bu texnologiya məlumatlara və ya əşyalara qrafik dizayn və ya səs effektləri əlavə edərək fiziki dünyanın vizual effektlər vasitəsilə daha interaktivləşdirilməsini təmin edir.

2. RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATIN ƏNƏNƏVİ İQTİSADİYYATDAN FƏRQİ VƏ ÜSTÜNLÜKLƏRİ NƏLƏRDİR?

2.1. Rəqəmsal iqtisadiyyat səmərəliliyi artırır

Rəqəmsal iqtisadiyyat yeni texnoloji həllərin tətbiq olunması nəticəsində bütün iqtisadi prosesləri daha sürətli, daha dəqiq və səmərəli etməyə qadirdir. Rəqəmsallaşma ilə vaxta, işçi qüvvəsinə və onlara ayrılan əmək haqqlarına qənaət edilməsi müsbət tərəflərdəndir. Belə ki, sünü intellekt və texnologiyanın yaratdığı digər imkanlar daha çox insanın gördüyü işi eyni anda və daha sürətli şəkildə yerinə yetirir, bu da daha az işçi qüvvəsinə ehtiyacın olması deməkdir. Beləliklə, məhsuldarlığın artması və xərclərin azalması daha produktiv fəaliyyətlə nəticələnir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın digər göstəricisi müxtəlif sahələr, sektorlar və fərdlər arasında hiper kommunikasiyanın yaranmasıdır. Bu əlaqələr Internet, mobil texnologiyalar və əşyaların interneti (internet of things- IoT) sayəsində yaranır. Büyük orqanizm olaraq adlandırılan iqtisadiyyatın inkişafı özünün müxtəlif sektorlarının bir-biri ilə əlaqəli şəkildə ekosistem olaraq inkişafını zəruri edir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın yaratdığı güclü kommunikasiya isə öz növbəsində, ekosistemin fərdləri arasında qarşılıqlı əlaqəni gücləndirir və daha səmərəli fəaliyyəti təmin edir.

2.2. Yeni bazarlara çıxış əldə olunur

Rəqəmsallaşma sayəsində coğrafi məhdudiyyətlər aradan qalxır, yeni bazarlara çıxış əldə olunur, yeni əməkdaşlıqlar mümkün olur. Ənənəvi iqtisadiyyatdan fərqli olaraq rəqəmsallaşma nəticəsində bazarların rəqəmsal integrasiyası mümkün olur. Müxtəlif platformalar vasitəsilə məlumat mübadiləsi, sənədlərin və ödənişlərin tranzaksiyası aparılır. Bu xüsusən beynəlxalq ticarətdə öz müsbət töhfəsini verir. İdxal-ixrac prosedurları daha səmərəli şəkildə həyata keçirilir. Bazarların genişlənməsi, məhsul çeşidlərinin artması öz növbəsində həm istehsalçılar, həm də istehlakçılar üçün müsbət amildir. Belə ki, yeni bazarlara çıxış əldə edən istehsalçılar daha çox məhsul satışını həyata keçirə bilir. Alıcılar isə seçim imkanlarını genişləndirir və daha sərfəli təkliflərdən yararlana bilirlər. Başqa sözlə məhsuldar və rəqəbat mühiti olan bir bazar

formalaşır. Rəqabətin olduğu iqtisadiyyat isə mütləq inkişafa, təkmilləşməyə meyilli olmaqla tanınır. Bir-biri ilə əlaqəli olan bu prosedurlar iqtisadiyyatın inkişafını tətikləyir.

2.3. Rəqəmsallaşma iqtisadi inkişafa səbəb olur

Rəqəmsallaşmanın iqtisadi inkişafa da müsbət təsirləri qeyd olunmalıdır. Dünya təcrübəsində rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf tempinin ənənəvi iqtisadyatdan 2 dəfə çox olduğu təsbit edilib. Eyni zamanda, bu tempin artan dinamika ilə davam edəcəyi də proqnozlaşdırılır. Rəqəmsallaşmanın iqtisadi inkişafa həm bir başa, həm də dolayı təsirləri mövcuddur. Bir başa təsirlərə investisiya multiplikatorunu misal göstərmək olar. Beynəlxalq araşdırımlar onu göstərir ki, rəqəmsallaşma yüksək olan ölkələrə investisiya yatırımları daha çoxdur. Həmçinin tranzaksiya xərclərinə qənaət də makro səviyyədə ÜDM-in artmasına səbəb olur. Təhsilin, iş bacarıqlarının artması da əlbəttə iqtisadi inkişaf amillərindəndir. Dolayı təsirə gəldikdə isə produktivliyin artması, əhatəliliyin artması, coğrafi məhdudiyyətlərin aradan qalxması və s kimi müsbət təsirləri qeyd etmək olar.

Rəqəmsallaşma nəticəsində yaranan yeni imkanlar, yeni biznes modellər sadəcə ayrı-ayrı sektorların transformasiyasına deyil, vahid ekosistem olaraq bütün iqtisadiyyatın yerdəyişməsinə səbəb olur. Daha çox məlumatlılıq, daha yüksək əlçatanlılıq səviyyəsi, daha şəffaf, rəqabətqabiliyyətli və mobil bazar mühiti istehlaki artırduğu kimi, yeni texnoloji həllər daha modern və səmərəli istehsal mühitini də formalaşdırır. Misal üçün, Fero Labs şirkətinin yeni platforması metallurgiyada arzuolunmaz turşulaşma mühitini öncədən proqnozlaşdırıran (80-100% dəqiqliklə) texnoloji qurğularla bu hadisəni 15%-a qədər azaltmağa və hər il milyonlarla vəsaitə qənaət edilməsinə imkan verir. Rusiya da dünya təcrübəsinə dayanaraq 2035-ci ilədək maşın öyrənməsinə və süni intellektə əsaslanan gələcəyin ağıllı fabriklərinin sayının 40-a çatdırılmasını hədəfləyir.

Günümüzdə inkişaf qaćılmaz amil kimi qiymətləndirilir, belə ki, bütün dövlətlər müəyyən zaman dilimində müəyyən inkişaf mərhələsinə daxil olurlar. Lakin bu inkişafdan rifah naminə yararlanmaq yalnız çeviklik ilə mümkündür. Qlobal gündəmdən geri qalmadan çevik formada innovativ həllərə adaptasiya dövlətlərin böyük ekosistemdə inkişaf dalğasına düşərək, qlobal dəyər zəncirlərindən öz payınımasına yardım edir. Başqa sözlə düzgün zamanda düzgün yerdə olmaq vacibdir. Dünya üzrə rəqəmsallaşmanın inanılmaz inkişaf sürəti, adaptasiya üçün məhz daha tez reaksiyanı və çevikliyi zəruri edir. Bu baxımdan artıq çevik (agile) yanaşma termini trendə çevrilib.

Rəqəmsallaşmanın iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına təsirini və sürətli yayılmasını nəzərə alaraq onu iqtisadi inkişafın başlıca drayveri olaraq qiymətləndirmək olar. Rusiya tədqiqatçılarının araşdırımlarına əsasən 2030-cu ildə Ümumdaxili məhsulun (ÜDM) artımı yaridan da çox həcmdə rəqəmsallaşmadan aslı olacaq (1.47% rəqəmsallaşma olduqda 2.75 % ÜDM artımı)

2.4. Rəqəmsal iqtisadiyyatın sosial aspektləri

Rəqəmsal iqtisadiyyat ümumi iqtisadiyyatın inkişafına və dolayısı ilə də əhalinin rifahının artmasına müsbət təsir etməklə yanaşı insanların həyatının müxtəlif meyarlarında müsbət doğru dəyişikliklərə səbəb olur. Başqa sözlə, rəqəmsallaşma sadəcə kəmiyyət deyil, həmçinin keyfiyyət artımına da gətirib çıxarır. Belə ki, rəqəmsal həllər insan həyatında yaranacaq geniş spektrdə problemlərin tam həllini və ya qismən həllini təklif etməklə insanların həyat şəraitini yaxşılaşdırır, asanlaşdırır. İqtisadiyyatın rəqəmsallaşması ilə paralel cəmiyyətdə ağıllı cəmiyyət anlayışı formalaşır. Bu cəmiyyət daha kreativ, dəyişikliklərə daha tez adaptasiya olan, daha sürətli inkişaf edən və çevik həllərə daha meyilli bir xarakterə sahib olur.

Rəqəmsallaşmanın kütləvi xarakter alması sadəcə ağıllı əşyalar ilə kifayərlənmir, daha geniş əhatəliliklə ağıllı evlər, ağıllı şəhərlər, rəqəmsal fabriklər və iş yerləri kimi yeni anlayışları da formalaşdırır. İnsan həyatının demək olar ki bütün fəaliyyət istiqamətlərində texnoloqiya iştirak edir və əvəzsiz bir hissəsinə çevrilir.

Rəqəmsallaşma nəticəsində əmək bazarı, səhiyyə, təhsil, müxtəlif xidmət sektorlarının fəaliyyəti tamamilə dəyişir.

3. DÖVLƏTİN RƏQƏMSAL İQTİSADIYYATIN İNKİŞAFINDA ROLU

Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət və onun həyata keçirdiyi islahatlar, strateji tədbirlər rəqəmsal texnologiyaların inkişafını təmin edən təşəbbüskar rolunu oynayır. Demək olar ki, bütün dövlətlərin milli staregiyalarında texnoloji inkişaf prioritət sahə olaraq yer almaqdadır. Texnoloji inkişafın təmin olunmasında yanaşmalar eyni lakin icra mexanizmləri fərqlənir. Avropa İttifaqı ölkələri Ümumi Avropa Rəqəmsal Gündəliyinə (Digital Agenda for Europe) istinad edərək strategiyalarını hazırlayırlar.

Bu sahədə ilk staregiyalar 1990-ci illərin sonu, 2000-ci illərin başlanğıcına təsadüf edir. Belə ki, Elektron Avropa təşəbbüsü 1999-cu ildə qüvvəyə minib. O illərdə əsas hədəf rəqəmsal infrastrukturun qurulması və İKT-nin müxtəlif sektorlara integrasiyasının təmin olunması idi.

Texnoloji transformasiya sahəsində aparılan siyasi-strateji kursun növbəti mərhələsi 2008-2009-cu illərdə baş verən maliyyə böhranı zamanı başlayıb. Bu dövrdə isə əsas məqsəd yeni texnoloji həllərin istehsalın müxtəlif sahələrinə tədbiqi ilə məhsuldarlığın artırılması idi. 2011-ci ildə ərsəyə gəlmiş 4-cü Sənayə təşəbbüsü də məhz bu məqsədlə yaradılıb.

Günümüzdə isə dövlətlərin bu sahədə strategiyası kompleks inkişafa fokuslanıb. Bu yanaşmada ümumi rəqəmsal transformasiyanın təmin olunması, yeni texnologiyalara əsaslanan informasiya-kommunikasiya infrastrukturun inkişafı, informasiya təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi, rəqəmsal biliklərin və bacarıqların inkişafı kimi məsələlər əsas yeri tutur. Buna baxmayaraq, texnoloji inkişafa dair ayrı-ayrı sahələrə fokuslanmış strategiyalara da rast gəlinir. Misal üçün Almaniyanın Süni İntellektin İnkişafına dair Milli Strategiyası bu tip yanaşmalardandır. Fransanın 2017-ci ildə təsdiqlədiyi Beynəlxalq Rəqəmsal Strategiyası da daha çox kibertəhlükəsizlik sahəsinə ixtisaslaşdırır.

İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatının (OECD) "Rəqəmsallaşma" ("Going Digital") layihəsi aşağıdakı məsələləri hədəfləyir:

- Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafına dair dayanıqlı iqtisadi inkişafa və əhalinin rifahının artırılmasına fokuslanan, iqtisadiyyatın bütün sektorlarını əhatə edən ümumi siyasi prinsiplərin müəyyənləşdirilməsi;

- Hazırda mövcud olan rəqəmsal transformasiya siyasetinin, eyni zamanda, cari inkişaf səviyyəsinin, gələcək inkişaf perspektivlərinin və risklərinin dərin analizinin həyata keçirilməsi;

- Rəqəmsallaşma nəticəsində müxtəlif sektorların hansı təsirə məruz qalacağıının araşdırılması.

Rəqəmsallaşmanın uğurla həyata keçirilməsində ən önəmli faktorlardan biri bu prosesin həm kompleks şəkildə reallaşdırılması, həm də bütün maraqlı tərəflərin (dövlət məmurları, biznes subyektləri, elm və təhsil sahəsinin ekspertləri və s) prosesə cəlb olunmasıdır. Azərbaycan da bu modelə uyğun olaraq 2016-ci ildə təsdiqlənmiş olan Strateji Yol xəritələrinin hazırlanması zamanı bütün maraqlı tərəflərin cəlb olunaraq müzakirələr formatında, daha sonra yazılı təkliflər formatında iştirakını təmin edib. Müzakirələr regionlara səfərlərlə daha geniş formatda da həyata keçirilib. Bu tip yanaşma real boşluqların və ehtiyacların daa dərindən öyrənilməsi üçün çox effektivdir.

Strategiyaların uğurlu olmasının digər önəmli şərti hədəflərin icra göstəricilərinə və zamanlamaya uyğun olaraq müəyyənləşdirilməsi, daha sonra isə monitorinqinin aparılmasıdır. Almaniya nümunəsində bu yoxlamalar nəticəsində 2013-cü ildə Rəqəmsal İqtisadiyyat İndeksi (Digital Economy Index) də hesablanır. Yoxlamaların aparılması və ictimayiləşdirilməsi isə icraçıllara əlavə məsuliyyət yükleyir və onları motivasiya edir. Azərbaycanda da bütün strategiya və dövlət proqramları sonda monitorinq olunaraq nəticələri kütləvi informasiya portallarında yayılmaları.

Texnoloji yeniliklərin tətbiqi mexanizmləri də çox geniş spektrdə olmaqla bir-birindən fərqlənir. Yeniliklərin tətbiqi zamanı pilot layihələrin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif təcrübə poliqonları (avtomatik sürücülük sahəsi üzrə Almaniyada, blokçeyn texnologiyaları üzrə Koreya Respublikasında), "4-cü Sənaye test laboratoriyalar" (Avstraliya), İnnovasiya Mərkəzləri (Koreya Respublikası, eləcə də, Azərbaycanda), istehsal innovasiyaları institutları (ABŞ) və s yaradılır.

Yeni texnologiyaların hüquqi-normativ bazasının əksər hallarda olmaması və onların tədbiqinin hüquqi olaraq tənzimlənə bilməməsi probleminin həlli üçün isə "Qum Saati" ("Sand Box") adlandırılan yeni konsepsiya yaradılıb. Bu konsepsiaya əsasən hüquqi əsası olmayan innovasiyalar dövlətin nəzarəti altında test rejimdə tətbiq olunur və onların fəaliyyəti zamanı müşahidələr aparılır, daha sonra yalnız uğurlu olduqları təqdirdə ehtiyac üzrə hüquqi bazada yeniləmələr və dəyişikliklərin aparılması həyata keçirilir.

Dövlətin üzrəinə düşən digər bir vəzifə texnoloji inkişafı stimullaşdırmaq üçün maliyyə dəstəyi göstərməkdir. Belə ki, innovasiya sahəsində böyük paya sahib olan startaplar çox zaman maliyyə vəsaitlərinə sahib olmurlar və onların öz ideyalarını reallaşdırması üçün maliyyə dəstəklərinə ehtiyacları olur. Bu istiqamətdə müxtəlif Vençur Fondları, Toxum və Mələk investorları mövcud olsa da, dövlət fondları və dövlətin tətbiq etdiyi müxtəlif güzəşt və subsidiyalar da çox əhəmiyyətli rol oynayır. Misal üçün, Yaponiya texnologiya sahəsində ixtisaslaşan şirktlərə vergi kreditləri təklif edir. Avropa İttifaqı ölkələrində isə bu sahənin kiçik və orta sahibkarları üçün subsidiyalar müəyyənləşdirilib. Avstraliyada isə dövlət satinalmaları üçün yerli texnoloji şirkətlərə daha yumuşaq tendər şərtləri qoyulur. Azərbaycanda da buna bənzər mexanizm tətbiq olunmaqdadır. Fransada rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı üçün innovasiyaları maliyyələşdirən xüsusi fond, ABŞ-da isə Texnoloji Modernizasiya Fondu yaradılıb.

Rəqəmsallaşmanın inkişafı və texnoloji həllərin daha geniş tətbiq olunması sadəcə texnolji həllərin yaradılması, infrastrukturun inkişafı ilə kifayətlənmir. Bu sahədə istifadəçilərin ehtiyacı da önemli rol oynayır. Belə ki, təklif olmadan tələbin artması inkişafa gətirib çıxarmır. Təklifin formallaşması isə ilk növbədə ictimai məlumatlılığın artması, eyni zamanda, bu sahədə savadlılığın da yüksəldilməsindən bir başa aslidir. Bununla əlaqədar olaraq müxtəlif təlimlərin keçirilməsi, məlumatlandırmaçı sosial çarxların hazırlanması önemlidir.

4. AZƏRBAYCANDA RƏQƏMSAL İQTİSADIYYATIN İNKİŞAFI VƏ GƏLƏCƏK ÜÇÜN PERSPEKTİVLƏR

Azərbaycan bir çox sahələrdə innovativliyə və inkişafa meylliyi ilə seçilir. Daima yeni qlobal trendlərin ölkəmizə gətirilməsi və tətbiqi aktual xarakter daşıyaraq başda dövlət olmaqla, sahibkarların və xalqın da marağındadır. Yeni rəqəmsal trendlərin ölkəmizdə tətbiqi daima diqqət mərkəzində saxlanılaraq Azərbaycanın dövlət siyasetinin önemli hissələrindən biri olaraq müxtəlif dövlət strategiya və programlarında da yer alıb.

4.1. Azərbaycanda iqtisadiyyatın rəqəmsallaşma səviyyəsi

2020-ci məlumatlarına əsasən informasiya və rabitə sektorunu ÜDM-də 2 faiz paya malik olub. 2005-2019-cu illər ərzində İKT (informasiya kommunikasiya texnologiyaları) sektorunda yaradılmış əlavə dəyər 320 milyon manatdan 1 279 milyon manata qədər artıb. İKT sektorun strukturunda mobil telefon rabitəsi 41 faiz payla birinci yerdədir. Son 10 illə müqayisədə ən böyük artım vəb səhifələrindən (internet portallarından) istifadə və program təminatının işlənməsi sahələrində müşahidə olunub. İlk peyk "Azerspace 1" orbitə buraxıldıqdan sonra isə peyk rabitəsi xidmətlərinin göstərilməsinə başlanılıb. Bu fəaliyyət növü üzrə xidmət göstərilməsi 2013-2019-cu illər arasında 8 dəfə artım nümayiş etdirib.

Bu gün Azərbaycanda bir pəncərə sistemi ilə 450-dən çox dövlət xidməti elektron şəkildə təqdim olunur. Ümumilikdə isə dövlət və özəl qurumlar tərəfindən 1000-dən artıq e-xidmətlər təklif olunur. Ölkənin 100%-i tam mobil şəbəkə ilə əhatə olunur. Ötən 7 il ərzində mobil elektron imza ilə 100 milyondan çox tranzaksiya həyata keçirilmişdir ki, bununla da yüz milyonlarla iş saatına qənaət edilmişdir.

Azərbaycanda təhsil sahəsinin rəqəmsallaşmasına nəzər yetirdikdə ən çox rəqəmsallaşmış universitet olaraq ADA universitetini qeyd etmək olar. Bu universitetdə daxili "e-mail" sistemi, bulud sistemi ilə çalışan onlayn kitabxana, tələbələr üçün onlayn forumlar, test və imtahanlarının təşkili, ev tapşırıqlarının təhvilinin elektronlaşdırılması təmin edilib. Bundan başqa, ənənəvi tədris prosesinə interaktiv metodların tətbiqi, "ağlılı" lövhələrin istifadəsi, audio- video materialların nümayışı əlavə olunub. Rəqəmsallaşma səviyyəsi yüksək olan digər universitet isə

UNEC (Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti)-dir. Universitetin təkmil elektron sistemləri onlayn təhsilin yüksək səviyyədə keçirilməsinə imkan verir. Bundan başqa, UNEC-də rəqəmsallaşmaya gedən yolda struktur islahatları da həyata keçirilib. Nəticədə Rəqəmsal İqtisadiyyat fakültəsi, Distant Təhsil Tədqiqat İnstitutu, Rəqəmsal Könüllülər Təşkilatı yaradılıb. Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetində də mövcud olan texniki baza (unibook-təhsilin elektron informasiya sistemi və "AZİİ e kitab evi" elektron kitabxana) tədris prosesini onlayn formada davam etməsinə, imtahanların da elektron formada keçirilməsinə yardım edir. Bu kimi bir neçə təhsil ocağı da sürətlə rəqəmsallaşması ilə seçilir.

4.2. Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqəmsal inkişafı sahəsində aparılmış islahatlar

Azərbaycanda rəqəmsallaşmanın gücləndirilməsi tətbirlərinə ilk olaraq ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən 2003-cü ildə imzalanmış "Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya" ilə başlanıb. "Elektron hökumət"in tətbiqi sahəsində görülən işlər "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın (Elektron Azərbaycan) qəbul edilməsi ilə davam etdirilərək daha sonra 2010-2012-ci illəri əhatə edən ikinci "Elektron Azərbaycan" Dövlət Proqramı və "Azərbaycan Respublikasında «Elektron hökumət»in formalasdırılması üzrə Fəaliyyət Proqramı" ilə davam etdirilib.

Azərbaycanda elektronlaşma və rəqəmsallaşma strategiyası çoxşaxəli həyata keçirilərək Dövlət Nəzarəti İnformasiya Sistemi, Azərbaycan Rəqəmsal Ticarət Qovşağı, Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sistemi, dövlət satınalmaları üçün elektron satınalma platforması, dövlət statistik məlumatlarının əldə edilməsi üçün e-sənəd dövriyyəsi sistemi, elektron məhkəmə sistemi, elektron səhiyyə xidməti, elektron təhsil, elektron sosial xidmətlər, əmlak və torpaqların elektron kadastrı və s. kimi rəqəmsallaşmış sahələrin yaradılması ilə nəticələnib.

Dövlət idarəetməsinin rəqəmsallaşması da çox önəmli istiqamət olaraq bir sıra dövlət layihələrini ərsəyə gətirib. Belə ki, dövlət proqramlarının, strateji yol xəritələrinin, tədbirlər planlarının, iqtisad yönümlü təşviq layihələrinin, habelə sənaye parkları, məhəllələri və aqroparklarda həyata keçirilən fəaliyyətlərin monitorinqini və qiymətləndirilməsini həyata keçrimək üçün İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi tərəfindən monitoring.az portalı yaradılıb. Eyni zamanda, elektron və açıq hökumət prinsiplərinə uyğun olaraq yerli icra hakimiyyəti orqanlarında lokal idarəetməni təkmilləşdirmək üçün elektronlaşma prosesi davam etməkdədir. İlk öncə elektron bələdiyyə sistemi ilə başlanılmış proses 2021-ci ilin may ayında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin Elektron Hökumətin İnkişafı Mərkəzi (EHİM) tərəfindən "Rəqəmsal icra hakimiyyəti" portalının ilkin versiyası ilə davam etdirilir. Bundan başqa, "Rəqəmsal transformasiya sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında" 27 aprel 2021-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında göstərilir ki, iqtisadiyyatın və cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyası son illərdə Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran prioritet məsələlərdən birinə çevrilib.

4.3. Rəqəmsallaşma sahəsini qiymətləndirən beynəlxalq reytinqlərdə ölkənin mövqeyi

Həyata keçirilən islahatlar ölkənin Beynəlxalq reytinqlərdə yerinə də müsbət təsir göstərir. Belə ki, Azərbaycan beynəlxalq səviyyədə ən öncül hesabatlardan hesab olunan Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının "Qlobal kibertəhlükəsizlik indeksi 2020" (GCI) hesabatı üzrə də cari il 15 pillə irəliləyərək 40-ci yerə yüksəlib. Ümumilikdə 89.31 xal ilə ölkəmiz MDB ölkələri arasında Rusiya və Qazaxıstandan sonra 3-cü yerdə qərarlaşış. Ölkəmizin rəqəmsal həllər sahəsində sıx əməkdaşlıq etdiyi Estonianın cari il indeks üzrə 3-cü pillədə yer alması da təsadüfi hal deyildir.

Rəqəmsallaşma ölkənin qlobal müstəvidə inkişafına, digər ölkələrlə ineqrasiyasına, beynəlxalq ticarətin və transsərhəd əməliyyatlarının həcminin artırılmasın da öz müsbət töhfəsini verir. "BMT-nin Ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi məsələləri üzrə qlobal tədqiqatı"nda Azərbaycan 2019-cu il ilə müqayisədə 5% artım nümayiş etdirərək ümumilikdə 86.02% ilə həm qonşu ölkələri, həm də MDB ölkələri ilə müqayisədə 1-ci yerdə qərarlaşış.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən bu sahədə aparılan geniş islahatlar nəticəsində “Rəqəmsal Ticarət Qovşağı” portalının yaradılması və “Rəqəmsal Ticarət Qovşağı” kimi Azərbaycan Respublikasının mövqeyinin gücləndirilməsi və xarici ticarət əməliyyatlarının genişləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanından irəli gələn tapşırıqların yerinə yetirilməsi transsərhəd ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsinə gətirib çıxarmış, elektron və kağızsız ticarətin, xüsusiş də, transsərhəd kağızsız ticarətin inkişafını stimullaşdırır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan reytinqin transsərhəd kağızsız ticarət alt indikatoru üzrə 2 il müddətinə 33% artıma nail olmuş və bu sahənin inkişaf sürətinə görə qlobal səviyyədə öncül mövqeyə sahib olub.

Gömrük sahəsində aparılmış islahatlar- “Yaşıl Dəhliz”, “Avtomatlaşdırılmış Gömrük Sistemi” və “Bir pəncərə” elektron sisteminin yaradılması, gömrük bəyannamələrinin elektron qaydada doldurulması və sertifikatların elektron formada təqdim edilməsi, eləcə də, gömrük rüsumları və vergilərinin elektron formada ödənilməsi Azərbaycanda ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsinə xidmət edib.

Eyni zamanda, Azərbaycanın 20 fevral 2021-ci il tarixindən qüvvəyə minən “Asiya-Sakit Okeanında Sərhədlərarası Kağızsız Ticarətin Asanlaşdırılması Çərçivə Sazişi”ni imzalayan ilk dövlətlərdən olması da qlobal müstəvidə ölkənin bu sahədə mövqeyinin yaxşılaşdırılmasına öz müsbət töhfəsini verib.

4.4. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf perspektivləri

Azərbaycan rəqəmsal iqtisadiyyatın ikişafı üçün çox əlverişli imkanlara malikdir. Ölkəmizin çoqrafi mövqeyi, qlobal müstəvidə rəqəmsal gündəlikdə iştirakı, beynəlxalq əməkdaşlıqları bu prosesi müsbətə doğru sürətləndirən amillərdəndir. Rəqəmsallaşma beynəlxalq integrasiyalar sahəsində iki istiqamətli qarşılıqlı təsirə malik olmaqla iqtisadi inkişafın da başlıca drayverlərindən hesab olunur. Belə ki, beynəlxalq integrasiyalar nəticəsində qlobal trendlər daha yaxın olmaq, onlara uyğunlaşmaq, və daha çevik tətbiq etmək imkanı yarandığı kimi, rəqəmsallaşma səviyyəsinin artması da beynəlxalq integrasiyaları daha da asanlaşdırır.

Rəqəmsallaşmanın ölkənin inkişafındakı əhəmiyyətli rolunu nəzərə alaraq gələcəyə dair bütün strategiyalarda bu sahə prioritet olaraq qiymətləndirilir. Təsadüfi deyil ki Qarabağın inkişaf strategiyasında işğaldan azad olunmuş ərazilərdə “smart city” və “smart village” tipli yüksək texnoloji infrastruktura malik şəhər və kəndlərin qurulması tapşırığı da yer alıb. Bu faktor iqtisadi inkişaf üçün çox önəmlı addım olaraq qiymətləndirilə bilər. Rəqəmsallaşmanın yüksək olması investisiya multiplikatorunu artırın amil olaraq daha çox investiya cəlbinə səbəb olacaq və sadəcə regionun deyil bütün ölkənin iqtisadi inkişafına təkan verəcək. Artıq mövcud olan elektron dövlət-özəl tərəfdaşlıq platforması- Rəqəmsal Ticarət Qovşağı da bu investisiyaların rəqəmsal formatda, yəni investorların Azərbaycana gəlmədən bu platforma üzərindən həyata keçirməsinə imkan yaratmadadır. Qeyri-rezidentlər online şəkildə Azərbaycanın elektron və ya mobil rezidenti ola, Azərbaycanda öz şirkətini yarada, bank hesabı aça və müxtəlif əməliyyatları onlayn şəkildə həyata keçirə bilər.

Cənab Prezidentin “Hökumət buludu”nun (G-cloud) yaradılması və “bulud” xidmətlərinin göstərilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Fərmanına əsasən bütün dövlət orqanlarının, dövlət mülkiyyətində olan və paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin, büdcə təşkilatlarının, publik hüquqi şəxslərin vahid bulud texnologiyalarına keçid etməsinə də artıq start verilib və bu keçidin 2024-cü ilədək tamamlanması nəzərdə tutulub. Bu transformasiya özü özlüyündə dövlət idarəetməsinin rəqəmsallaşması istiqamətində çox önəmlı addım olmaqla yanaşı gələcəkdə digər texnoloji yeniliklərin tədbiqinə də öz müsbət töhfəsini verəcəkdir.

NƏTİCƏ

Azərbaycan həm ölkə rəhbərliyinin siyasi-iqtisadi kursunun verdiyi dəstəklə, həmçinin xalqın özünün innovativliyə meylliliyi və yeniliklərə yüksək adaptasiya olmaq qabiliyyəti ilə rəqəmsallaşmaya keçidin ölkəmizdə daha rahat və sürətli şəkildə baş vercəyini

proqnozlaşdırmağa imkan verir. Bu da öz növbəsində Azərbaycanın bu sahədə inkişaf prespektivlərinin yüksək olduğu anlamına gəlir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Arntz M., Gregory T, Zierahn U. - The Risk of Automation for Jobs in OECD Countries: A Comparative Analysis.
British Computer Society - The Digital Economy
https://policy.bcs.org/position_statements/digital-economy
2. "BMT-nin Ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi məsələləri üzrə qlobal tədqiqatı"nda Azərbaycanın mövqeyi- İslahat İcmalı
<http://ereforms.gov.az/files/review/pdf/az/6050ff80042695c090a628e4af6f0a26.pdf>
3. Digital Science
<https://www.digital-science.com>
4. Cedefop - Digitalisation and Digital Skill Gaps in the EU Workforce
http://www.cedefop.europa.eu/files/esj_insight_9_digital_skills_final.pdf
5. Deloitte - What is Digital Economy?
<https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html>
6. DigitalGov -An Overview of the Technology Modernization Fund (TMF)
<https://digital.gov/event/2018/05/22/an-overview-technology-modernization-fund-tmf/>
7. Dövlət Xidmətləri Portalı
<https://www.dxr.az>
8. "Dövlət informasiya sistemlərinin və ehtiyatlarının "Hökumət buludu"na Keçid Planı"nın təsdiq edilməsi və "Hökumət buludu" ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında AR Nazirlər Kabinetinin Qərarı
<http://www.e-qanun.az/framework/46243>
9. Dövlət satınalmaları sahəsində aparılan islahatlar - İslahat İcmalı
<http://ereforms.gov.az/files/review/pdf/az/749b5522cd600117d0c0789ccf67c290.pdf>
10. European Commission - Expert Group on Taxation of the Digital Economy
https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/gen_info/good_governance_matters/digital/report_digital_economy.pdf
11. European Commission (1999). Prodi Launches "eEurope" Initiative to Accelerate Europe's Transformation into an Information Society.
http://europa.eu/rapid/press-release_IP-99-953_en.htm
12. Forbes (2018). How AI Builds A Better Manufacturing Process
<https://www.forbes.com/sites/insights-intelai/2018/07/17/how-ai-builds-a-better-manufacturing-process/#6eade97e1e84>
13. GOV.UK -Government Digital Strategy. December 2013
<https://www.gov.uk/government/publications/government-digital-strategy/government-digital-strategy>
14. OECD -OECD Digital Economy Outlook 2017
<https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/9317011e.pdf>
15. The Economist - Technology Isn't Working
<https://www.economist.com/news/special-report/21621237-digital-revolution-has-yet-fulfil-its-promise-higher-productivity-and-better>
16. Rəqəmsal Ticarət Qovşağı- İslahat İcmalı xüsusi buraxılış 2018
<http://ereforms.gov.az/files/review/pdf/az/5724444b86575a22f4086dca84eed192.pdf>
17. V.Qasımlı -İqtisadi Artım Post-Konflik və post-pandemiya dövrü: çağırışlar və həllər (2021)

KORPORATİV İDARƏETMƏDƏ ƏMƏLİYYATLARIN İDARƏ OLUNMASI

Elnur ƏLİYEV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin
əməliyyat meneceri

Korporativ idarəetmədə əməliyyatların idarə olunması

Elnur ƏLİYEV,
Əməliyyat meneceri

GİRİŞ

Son illər dünya iqtisadiyyatında korporativ idarəetmənin əhəmiyyəti davamlı olaraq artır. Xüsusilə, inkişaf etmiş qərb ölkələrində baş vermiş irimiqyaslı böhran şirkətləri bu sahəyə diqqət ayırmağa sövq etmişdir. Korporativ idarəetmə sadəcə prosedur və qaydalardan ibarət deyil. Bu, idarəetməyə fərqli baxışdır: "öz maraqlarını digərlərinin maraqlarında görmək bacarığıdır"(3). Effektiv korporativ idarəetmə sistemi daha yaxşı nəzarət və strateji planlaşdırma, əməliyyat risklərinin və məhkəmə çəkişmələrinin azalması deməkdir. Korporativ idarəetmə sistemi tətbiq edən şirkətlərdə əməliyyat menecerlərinin funksiyaları da aydın müyyənləşdirilir və onlar proseslərdə önə çıxırlar. Dünya iqtisadiyyatına sürətlə integrasiyanı hədəfləyən Azərbaycan Respublikasında da yerli şirkətlərin beynəlxalq miqyasda rəqabətqabiliyyətliyini artırmaq məqsədilə korporativ idarəetmə institutları yaradılır. Onun üçün də son vaxtlar korporativ idarəetmə, əməliyyat meneceri sözləri leksikonumuza daxil olmuşdur. Artıq dövlətə məxsus müəssisələrdə (DMM) ümumi korporativ idarəetmənin tətbiq istiqamətində mühüm addımlar atılır. Geniş əhatəli qanun və qaydaların bərabərlik prinsipi əsasında tətbiq edilməsi hamı üçün eyni şərait yaratmağa, dövlət və özəl şirkətləri arasında rəqabətdə tarazlıq təmin etməyə imkan verir.

Praziident İlham Əliyevin müvaifq Sərəncamına (4) əsasən hökumətin iqtisadi inkişafa təkan vermək üçün gördüyü tədbirlərin dəstəklənməsi məqsədi ilə Azərbaycanda dövlətə məxsus müəssisələrdə korporativ idarəetmə ilə bağlı çox ciddi addımlar atılır.

DMM-lərdə korporativ idarəetmə və hesabatlılığı gücləndirmək məqsədi ilə hökumət islahatlara başlamışdır ki, bu da müsbət bir haldır. Təkmilləşdirilmiş korporativ idarəetmə təcrübələrinin hədəflənməsi, DMM-lərin daha səmərəli fəaliyyət göstərməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə DMM-lərin yüksək rəhbərliyinin hesabatlılığı və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün stimullar vasitəsi ilə bu iddialı islahatlar DMM-lərin korporativ idarəetməsini dövlətin islahat prioritətləri arasında ön sıradə yerləşdirir. Bu məqalədə isə biz korporativ idarəetmədə əməliyyatların idarə edilməsi məsələsinə yer ayıracığımız.

ƏMƏLİYYATLARIN İDARƏ EDİLMƏSİ NƏDİR?

Əməliyyatların idarə edilməsi texnikaları dönyanın hər yerində bütün məhsuldar müəssisələrə tətbiq olunur. Tətbiq sahəsinin ofisdə, xəstəxanada, restoranda, ticarət mərkəzlərində və yaxud da zavodlarda olmasının fərqi yoxdur. Hər növ malların və xidmətlərin səmərəli istehsalı ƏİE konsepsiyanının, alətlərinin və texnikalarının effektiv tətbiqini tələb edir.

İstehsal-məhsulların və xidmətlərin yaradılması deməkdir. Əməliyyatların idarə edilməsi girişləri (xammalı, hissələri) çıxışlara (son məhsullara) çevirməklə malların və xidmətlərin yaradılması ilə bağlı fəaliyyətlərdir. Malları və xidmətləri yaranan işlər, bütün təşkilatlarda yerinə yetirilir. İstehsalat şirkətlərində malların yaradılması üçün yerinə yetirilən işləri yetərincə müşahidə etmək olur.

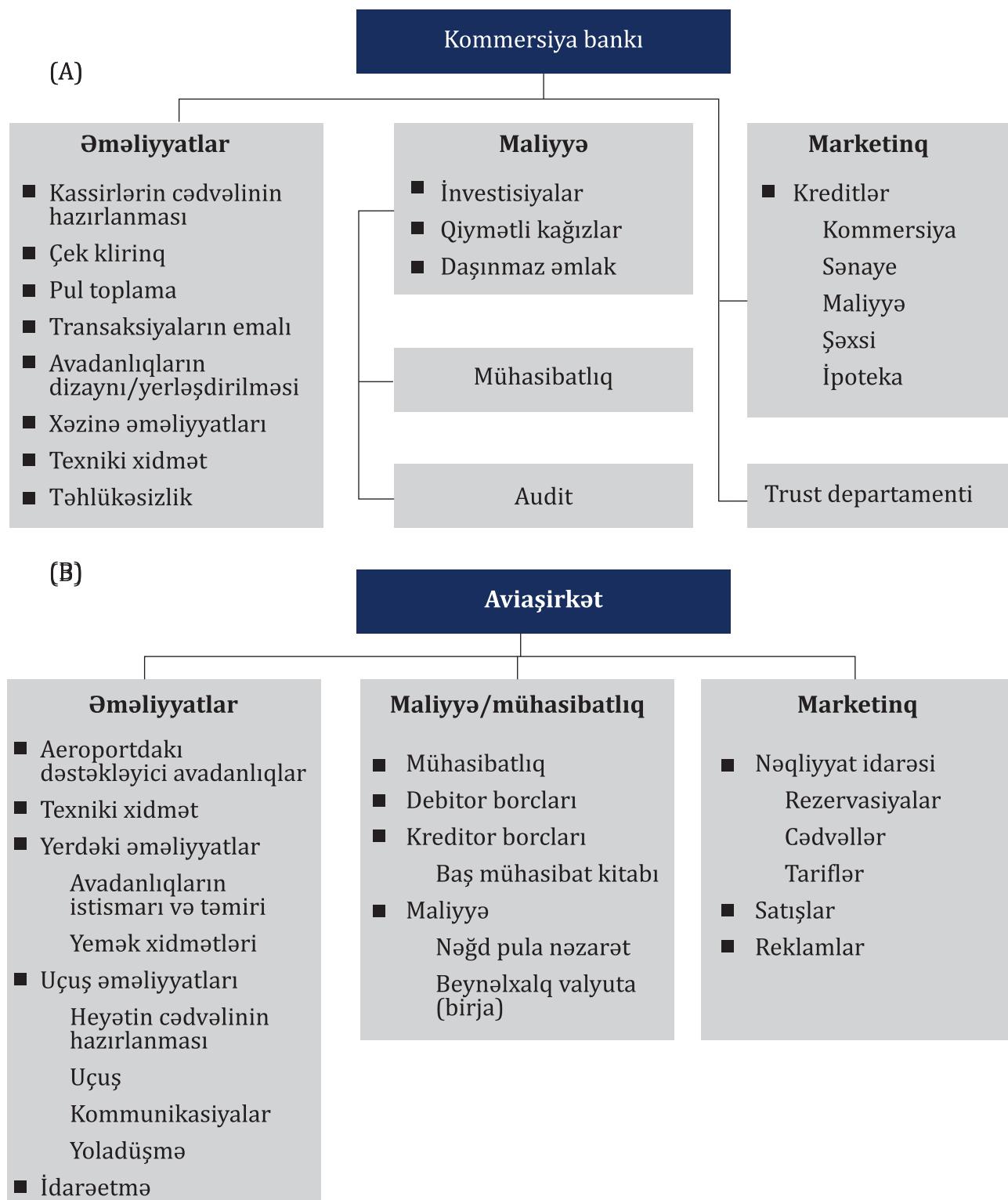
Maddi mal, yaxud məhsul yaratmayan təşkilatda istehsal prosesi nisbətən az müşahidə edilə bilər. Belə fəaliyyətləri çox vaxt xidmətlər adlandırırıq. Çıxışların mal, yaxud xidmət olmasından asılı olmayaraq, təşkilatlarda davam edən istehsal fəaliyyətlərinə əməliyyatlar, yaxud əməliyyatların idarə edilməsi kimi istinad olunur.

MALLARIN VƏ XİDMƏTLƏRİN İSTEHSALININ TƏŞKİLİ

Əməliyyatlar hər bir təşkilatın həyata keçirdiyi üç funksiyadan biridir. Bu funksiyalar təkcə istehsalın deyil, həm də təşkilatın mövcudluğunu üçün mühüm tərkib hissəsidir:

1. Marketinq tələb yaradır, yaxud ən azı məhsul və ya xidmət üçün sifariş götürür (satış olmazsa heçnə baş verməyəcək)
2. İstehsal /əməliyyatlar məhsulu yaradır, istehsal edir və çatdırır.
3. Maliyyə/mühasibatlıq təşkilatın nə qədər yaxşı işlədiyini, hesabları ödədiyini və pul topladığını izləyir.

(C)

İstehsalat şirkəti

Əməliyyatlar	Maliyyə/mühasibatlıq	Marketinq
<ul style="list-style-type: none">■ Avadanlıqlar<ul style="list-style-type: none">Tikinti: texniki xidmət■ İstehsal və ehtiyatlara nəzarət<ul style="list-style-type: none">Planlaşdırma; materiallara nəzarət■ Keyfiyyətə təminat və nəzarət■ İstehsal -təchizat zəncirinin idarə edilməsi■ İstehsalat■ Alətlər: istehsal-yığım xətti■ Dizayn<ul style="list-style-type: none">Məhsulun işlənməsi və dizaynıMəhsulun detallı xüsusiyyətləri■ Sənaye mühəndisliyi<ul style="list-style-type: none">Maşınlardan,ərazidən və işçi heyətindən səmərəli istifadə■ Prosesin təhlil edilməsi■ İstehsal alətlərinin və avadanlıqlarının işlənilməsi və quraşdırılması	<ul style="list-style-type: none">■ Mühasibatlıq<ul style="list-style-type: none">Debitor borclarıKreditor borclarıBaş mühasibat kitabı■ İnvestisiyanın idarə edilməsi<ul style="list-style-type: none">Pul bazarıBeynəlxalq valyuta (birja)■ Kapital tələbləri<ul style="list-style-type: none">Səhm buraxılışıİstiqrazların buraxılması və geri qaytarılması	<ul style="list-style-type: none">■ Satışın stimullaşdırılması<ul style="list-style-type: none">ReklamlarSatışBazar araşdırması

MALLAR VƏ XİDMƏTLƏR ÜÇÜN ƏMƏLİYYATLAR

İstehsalçılar maddi məhsullar istehsal edir, xidmət məhsulları isə çox vaxt qeyri-maddi olur. Lakin bir çox məhsullar malların və xidmətlərin kombinasiyasından ibarət olur ki, bu da xidmətə tərif verməyi çətinləşdirir. Bununla belə biz müəyyən edirik ki, xidmətlər-texniki xidmət, hökumət, qida və mehmanxana, nəqliyyat, sigorta, ticarət, maliyyə, daşınmaz əmlak, təhsil, hüquq, tibb, əyləncə və digər professional məşğiliyyət sahələrini özündə birləşdirir.

Əməliyyatlar həm mallar, həm də xidmətlər üçün çox vaxt xeyli bənzər olur. Məsələn, hər ikisinin keyfiyyət standartları var, tələbatın ödənməsi üçün plana uyğun olaraq dizayn və istehsal olunurlar, onların istehsal edildiyi yerlərdə insanlar çalışırlar. Demək olar ki, bütün mallar və xidmətlər maddi məhsul və xidmətin qarşılığından ibarətdir. Hətta konsalting xidmətləri belə kağızda çap olunmuş hesabat (maddi məhsul) tələb edə bilər. Eynilə əksər malların satışına xidmət daxildir. Məsələn, bir çox məhsulların maliyyə və çatdırılma kimi xidmət komponentlər var (avtomobil satışı). Bir çoxları həm də satışdan sonra təlimlər və xidmətlər tələb edir (ofis sürətçixaranları və aparatları). "Xidmət" fəaliyyətləri də istehsalın ayrılmaz hissəsi ola bilər. İnsan resursları ilə bağlı işlər, logistika, mühasibatlıq, təlimlər, sahə xidməti və təmir-bunların hamısı xidmətdir.

ƏMƏLİYYATLARIN İDARƏ EDİLMƏSİNİN İRSİ

Əməliyyatların idarə edilməsi sahəsi nisbətən yenidir, lakin onun tarixi zəngin və maraqlıdır. Bizim həyatımız və ƏİE sahəsi innovasiyalar və bir sıra insanların töhfələri ilə daha da təkmilləşmişdir.

Xərcə Fokuslanma

İlkin konsepsiyalar 1776-1880

- İş ixtisaslaşması (Smit, Bebbic)
- Standartlaşmış hissələr (Utni)

Elmi idarə etmə dövrü 1880-1910

- Qant diaqramı (Qant)
Hərəkət və zaman
araşdırılması (Gilbert)
- Proses təhlilləri (Teylor)
- Kütləvi xidmət etmə
nəzəriyyəsi (Erlanq)

Kütləvi istehsal dövrü 1910-1980

- Hərəkət edən yiğim xətti (Ford / Sorensen)
- Statistik seçmə (Şuhart)
- Sifarişin optimal həcmi (Harris)
- Xətti programlaşdırma PDTÜ/KYM (DuPont)
- Materiala tələb planı (MTP)

Keyfiyyətə fokuslanma

Qənaətçil istehsal dövrü 1980-1995

- Tam vaxtında avtomatlaşdırılmış dizayn
- Baldric mükafatı
- Məlumatların elektron mübadiləsi (MEM)
- Səlahiyyətin verilməsi
- Keyfiyyətin kompleks idarə edilməsi
- Kanbablar

Uyğunlaşdırma fokuslanma

Kütləvi uyğunlaşdırma dövrü 1995-2005

- Internet/e-kommersiya biznes resurslarının planlaşdırılması (BRP)
- Beynəlxalq keyfiyyət standartları (ISO)
- Qısamüddətli planlaşdırma
- İstehsal-təchizat zəncirinin idarə edilməsi
- Radiotezlikli müəyyənedici (RTME)

Qloballaşdırma fokuslanma

Qloballaşma dövrü 2005-2020

- Qlobal istehsal-təchizat zənciri
- Transmilli təşkilatların artması
- Sürətli kommunikasiya
- Dayníqlıq
- Qlobal işçi quvvəsi loqistikasında etika

ƏMƏLİYYAT MENECERLƏRİNİN FUNKSIYALARI

Əməliyyat menecerləri işlədiyi sahədən aslı olmayaraq menecment prosesinin əsas funksiyalarını yerinə yetirirlər. İdarətmə prosesinə planlaşdırma, təşkiletmə, heyətlə işləmə, liderlik və nəzarət daxildir. Əməliyyat menecerləri bu idarəetmə prosesini əməliyyatların idarə edilməsi funksiyalarını həyata keçirərkən qəbul etdikləri qərarlarla tətbiq edirlər. Bu qərarların hər birinin uğurlu olması planlaşdırma, təşkiletmə, heyətlə işləmə, liderlik və nəzarət tələb edir.

ƏMƏLİYYATLARIN İDARƏ EDİLMƏSİNİN 10 STRATEJİ QƏRARI

1. Malların və xidmətlərin dizaynı. Daha çox digər ƏİE qərarlarının hər birindən nə tələb olunduğunu müəyyən edir. Məsələn, məhsulun dizaynı, adətən xərclərin ən aşağı limiti ilə keyfiyyətin ən yuxarı limitini, habelə dayanıqlığa səbəb olan mühüm təsirləri və tələb olunan insan resurslarını müəyyənləşdirir.

2. Keyfiyyətin idarə edilməsi. Müştərinin keyfiyyət gözləntilərini müəyyənləşdirir, keyfiyyəti müəyyən etmək və ona nail olmaq üçün siyasetlər və prosedurlar yaradır.

3. Proses və istehsal gücü strategiyası. İstehsal prosesini müəyyənləşdirir və firmanın əsas xərc strukturunu müəyyən edən xüsusi texnologiyani, keyfiyyəti, insan resurslarını və kapital investisiyasını menecmentin səlahiyyətinə həvalə edir.

4. Yerləşmə strategiyası. Xərcləri, infrastruktur, logistikanı və hökuməti nəzərə alaraq, müştərilərə, təchizatçılara, istedadlılara yaxın ərazilərə dair tövsiyyələr tələb edir.

5. Yerləşdirmə strategiyası. Materialların, insanların və informasiyanın səmərəli hərəkətini müəyyən etmək üçün istehsal gücünə olan ehtiyacların integrasiya olunmasını, heyətin səviyyələrini, texnologiyani və ehtiyatlara olan ehtiyacları tələb edir.

6. İnsan resursları və iş dizaynı. Tələb olunan bacarığı və istedadı olan insanın necə işə götürülməsini, motivasiya edilməsini və işdən çıxarılmasını müəyyən edir. İnsanlar ümumi sistem dizaynının ayrılmaz və bahalı hissəsidir.

7. İstehsal-təchizat zəncirinin idarə edilməsi. Nəyin kimdən və hansı şərtlərlə alınacağına dair qərarlar da daxil olmaqla istehsal-təchizat zəncirinin təşkilatın strategiyasına integrasiya edilməsinə dair qərarlar verir.

8. Ehtiyatların idarə edilməsi. Müştəri məmənunluğu, təchizatçı qabiliyyəti və istehsal planlaşdırması nəzərə alınmaqla ehtiyatların sıfırlaşması və saxlanılması qərarlarına və onların necə optimallaşdırılmasına baxır.

9. Planlaşdırma. Müştəri tələblərinə cavab verərək həm heyətin, həm də avadanlıqların effektiv və səmərəli istifadəsi üçün ortamüddətli və qısa müddətli planlar hazırlayıb həyata keçirir.

10. İstismar və xidmət. Etibarlı və stabil prosesin saxlanması üçün vacib avadanlıqların istehsal gücü, məhsula olan tələblər və heyətə dair qərarlar tələb edir.

Elmi idarə etmənin atası kimi tanınmış Frederik U. Teylor (1881) işçilərin seçilməsi, planlaşdırılması və iş cədvəlinin tərtib edilməsi, işdə hərəkətlərin öyrənilməsi və indi məhşur sahə olan erqonomikaya öz töhfələrini vermişdir. Onun ən böyük tövhələrindən biri "iş metodlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində idarəetmə daha çevik və aqressiv olmalıdır" fikrinə inanması olmuşdur. Teylor və onun həmkarları Henri L.Qant, Frank və Lillian Gilbert istehsal üçün ən yaxşı yollar axtaran birincilər sırasında idilər.

Teylorun digər töhfəsi "İdarəetmə aşağıdakılara görə daha da məsuliyyətli olmalıdır" fikrinə inanması olmuşdur:

1. İşçilərin düzgün işə seçilməsi..
2. İşçiləri münasib təlimlərlə təmin etmək.
3. İşçiləri müvafiq metod və alətlərlə təchiz etmək.
4. Başa çatdırılmış işə görə qanun çərçivəsində stimullar yaratmaq.

İDARƏETMƏ

İdarəetmə istehsal və iqtisadi resursların bir amilidir. İdarəetmə işçi və kapitaldan məhsuldarlığı artırmaq üçün effektiv istifadə edilməsinin təminatına məsuliyyət daşıyır. Məhsuldarlıqda ilkin artımın yaridan çoxuna idarəetmə cavabdehlik daşıyır. Bu artıma bilikdən istifadə və texnologiyanın tətbiqi sayəsində əldə edilən təkmilləşmə daxildir.

Postindustrial cəmiyyətlərdə bilikdən və texnologiyadan istifadə etmək vacibdir. Uyğun olaraq postindustrial cəmiyyətlər həm də bilik cəmiyyətləri kimi tanınır. Bilik cəmiyyəti elə cəmiyyətdir ki, orada işçi qüvvəsinin əksəriyyəti mexaniki işlərdən davamlı təhsil və bilik tələb edən texniki və informativ tapşırıqlara keçib.

Tələb olunan təhsil və təlimlər böyük vəsait hesabına başa gələn vacib amillərdir. Onlara görə əməliyyatlar menecerləri məsuliyyət daşıyır. Çünkü, onlar təşkilatın və işçi qüvvəsinin yaradıcısıdır. Müasir cəmiyyətin genişlənməkdə olan bilik bazası menecerlərdən texnologiya və bilikdən effektiv istifadə tələb edir.

NƏTİCƏ

Korporativ idarəetmədə əməliyyatların idarə edilməsi sahəsi araşdırıldıqca ölkəmizdə bu sahənin inkşafına və bu sahədə ixtisaslaşmış əməliyyat menecerlərinin olmasına təlabat hiss olunur. İdarəetmə prosesində operativ idarəetmə aparıcı rol oynadığı üçün xüsusən işgaldan azad edilmiş ərazilərimizdə görüləcək quruculuq və bərpa işlərinə bu sahəni mükəmməl bilən əməliyyat menecerlərinin cəlb edilməsi məqsədə uyğundur. Bərpa və quruculuq işlərinə cəlb ediləcək investisiyaların düzgün idarə olunması, qarşıya qoyulmuş hədəflərə daha tez və effektiv çatmağa zəmin yaradacaqdır.

İnanıram ki, yaxın gələcəkdə əməliyyatların idarə olunması funksiyaları əməliyyat menecerlərinin köməyi ilə daha effektiv tədbiq ediləcəkdir. Digər ölkələrlərdən olan əməliyyat menecerlərinin arasında dialoqun qurulması və təcrübələrin mübadiləsi isə bu sahəni ölkəmizdə daha da inkşaf etdirəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cey Heyzer, Barri Render, Çak Manson. Əməliyyatların idarə edilməsi prinsipləri. Dayanıqlı İnkşaf və təchizat zəncirinin idarə edilməsi. Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, 2020

2. Dünya Bankı Qrupu. (2017). Azərbaycan Respublikası: Dövlətə məxsus Müəssisələrdə Korporativ İdarəetmə və Mülkiyyət

<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30207/AUS0000257-AZE.pdf?sequence=5&isAllowed=y>

3. Korporativ idarəetmə nədir?

<https://economy.gov.az/article/korporativ-idareetme-nedir/21349>

4. Paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı: 5 sentyabr 2016-cı il

<http://e-qanun.az/framework/33613>

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDA İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIĞIN YENİ MƏRHƏLƏSİ

Aminə BAYRAMOVA,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzi,
Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi
departamentinin analitiki

Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlığın yeni mərhələsi

Aminə BAYRAMOVA,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi,
Səmərəliliyin qiymətləndirilməsi departamentinin analitiki

1. GİRİŞ

Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əlaqələri Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin iki ölkə arasındaki münasibətlərə yüksək qiymət verərək müəyyənləşdirdiyi, Prezident İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi “bir millət, iki dövlət” siyasetinə, tarixi-mədəni qardaşlıq prinsipinə və strateji tərəfdaşlığı söykənir. Türkiyə Respublikası ilə iqtisadi əlaqələrimiz dərin tarixi köklərə dayansa da bu münasibətlərin geniş vüsət alması müstəqilliyimizin qazanılmasından sonrakı dövrə təsadüf edir. Dövlət başçılarımızın səmimi dostluq münasibətləri, onların Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığının genişləndirilməsi istiqamətində verdikləri tapşırıqları iqtisadi münasibətlərimizin dərinləşdirilməsini şərtləndirən əsas amillərdir. Ticarət əlaqələri, qarşılıqlı investisiya qoyuluşları, regional meqa layihələr və quruculuq-bərpa işlərindəki əməkdaşlıq Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi münasibətlərində əsas istiqamətlərdəndir.

2. TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİ

Türkiyə əhəmiyyətli ticarət tərəfdaşı kimi Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində və ixracında 2015-ci ildən, idxal əməliyyatlarında isə 2013-cü ildən etibarən 2-ci yerdədir. Azərbaycanın mal idxalında Türkiyənin payı 2008-2020-ci illərdə 11,3%-15,8% arasında dəyişib. 2020-ci ildə analoji göstərici 1,56 milyard ABŞ dolları olmaqla 14,6% təşkil edib. Türkiyədən idxalda əmtəə çeşidliliyi aydın müşahidə olunur. 2019-cu ildə Türkiyədən idxal olunan mal kateqoriyalarında əsas yeri 15%-lə maşın və mexaniki alətlər (251 milyon dollar), dəmir və polad (7%, 120 milyon dollar), dəmiryol və tramvay istisna olmaqla nəqliyyat vasitələri (7%, 118 milyon dollar), elektrik avadanlıqları (7%, 116 milyon dollar) tutub.

Cədvəl: Azərbaycanın Türkiyə ilə Ticarət Dövriyyəsinin Strukturu

İl	İdxal	İxrac
2008	56%	44%
2009	89%	11%
2010	82%	18%
2011	74%	26%
2012	72%	28%
2013	74%	26%
2014	72%	28%
2015	44%	56%
2016	50%	50%
2017	48%	52%
2018	46%	54%
2019	37%	63%
2020	38%	63%

Azərbaycanın mal ixracında Türkiyənin payı 2008-2020-ci illərdə 0,7%-18,9% arasında dəyişməklə, ötən ildə 2,6 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Türkiyəyə ümumi ixracda əsas yeri neft-qaz əmtəə kateqoriyası tutur. Bu göstərici 2019-cu ildə 2,5 milyard dollar olmaqla müvafiq dövr üzrə Türkiyəyə mal ixracının 88%-ni təşkil edib. Türkiyəyə ixracda neft-qaz sektorunun payının kəskin artımı 2015-ci ildən müşahidə edilməyə başlayıb (2014-cü il 56%, 2015-ci il 90%). Məhz bu ildən etibarən idxal-ixrac balansı Azərbaycanın xeyrinə dəyişib. 2015-ci ildə Azərbaycanın Türkiyəyə neft-qaz ixracı 1,3 milyard dollar təşkil edib ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 4,72 dəfə çoxdur.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının
Dövlət Statistika Komitəsi, Dövlət
Gömrük Komitəsi

Qeyri-neft sektorunda isə 2019-cu ildə əsas mal kateqoriyalarını pambıq, plastik və polimerlər, alüminium və məməmulatları təşkil edib.

Azərbaycanın ümumi ticarət dövriyyəsində Türkiyənin payı son illərdə getdikcə artır. Belə ki, 2012-2014-cü illər arasında bu göstərici sabit olaraq 6% təşkil edib, 2015-ci ildə isə 12%-ə yüksəlib. 2019-cu ildə Türkiyə Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində 4,5 milyard dollar təşkil etməklə 14% yer tutub. İqtisadi əlaqələrimizin dayanıqlı olması nəticəsində yüksələn trayektoriya üzrə inkişaf edən qarşılıqlı idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmində pandemiyanın yaratdığı gərginliklər ciddi təsir göstərməyib. Belə ki, 2020-ci ildə iki ölkə arasında ticarət həcmi 4,16 milyard dollar, Türkiyənin Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 17% təşkil edib. 2020-ci ildə hər iki ölkə liderlərinin Azərbaycan-Türkiyə Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının VIII iclasındaki çıxışında qarşılıqlı ticarət dövriyyəsinin 2023-cü ilə qədər 15 milyard dollara çatdırılmasının hədəfləndiyi qeyd edilib [1]. Bu hədəfə nail olmaq üçün davamlı kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlərdən biri kimi 1 mart tarixindən qüvvəyə minən Preferensial Ticarət sazişi hər bir ölkə üzrə 15 adda məhsul üzrə tarifləri azaldacaq, qeyri-tarif maneələrin aradan qaldırılmasında isə mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək. Habelə ticarətin genişləndirilməsi, ixracın təşviqi istiqamətində imzalanan digər iqtisadi sənədlər və əldə edilən razılaşmalar fonunda 2019-cu ildə müəyyənləşdirilmiş 15 milyard dollar ticarət dövriyyəsi hədəfinə daha da yaxınlaşılacaq. Azərbaycanın İstanbulda ticarət nümayəndəliyinin təsis edilməsi [2] bu işlərin daha səmərəli və çevik həyata keçirilməsini təmin edəcək.

Azərbaycan və Türkiyə arasında vizasız və xarici pasportsuz səyahətlər post-pandemiya dövründə normallaşma şəraitində qarşılıqlı vətəndaş səfərlərini artıracaq, həm sahibkarlıq, həm də turizm sahələrində ciddi irəliləyişlərə gətirib çıxaracaq [2]. Səfərlərin artması ölkələr arasında əməkdaşlığın bütün sahələrdə inkişafına yeni təkan verəcək, ticarət dövriyyəsinin, sərmayə qoyuluşlarının, turist axınının artmasına müsbət təsir edəcək, xalqlarımızı bir-birinə daha yaxınlaşdıracaq.

Görülən tədbirlər nəticəsində pandemiyanın təsirləri səngidikdən sonra qarşılıqlı ticarət dövriyyəsi sürətlə yüksələcək və dövlət başçıları tərəfindən qoyulan ticarət dövriyyəsi hədəfinə çatmaq üçün sıx əməkdaşlıq davam etdiriləcək. Ticarətin stimullaşdırılması iqtisadi əlaqələrin inkişafını və ədalətli rəqabət üçün əlverişli mühitin yaradılmasını təmin etməklə, hər iki ölkəyə investisiya qoyuluşlarını da artıracaq.

3. QARŞILIQLI İNVESTİSİYA QOYULUŞU

Ölkələrimiz arasında uğurlu investisiya əməkdaşlığı həyata keçirilir. Hazırda Türkiyə Azərbaycanda daha çox qeyri-neft sektoruna, Azərbaycan isə Türkiyədə, əsasən, energetika və kimya sahələrinə kapital axını yaradır. Türkiyədən Azərbaycana investisiya qoyuluşları 12 milyard dollar, Azərbaycandan Türkiyəyə sərmayə yatırımları isə 19,5 milyard dollar təşkil edir. 2020-ci il Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunan birbaşa xarici investisiya (BXİ) həcmində görə, Türkiyə 578 milyon dollar investisiya məbləği və 12,8% xüsusi çəki ilə Birləşmiş Krallıqdan sonra 2-ci yerdə qərarlaşdır. Türkiyə 2020-ci ildə Azərbaycanın ən çox investisiya yatırıldığı ölkə olub. Müvafiq dövrdə Azərbaycan Türkiyə iqtisadiyyatına 334 milyon dollar investisiya yatırıb ki, bu ölkəmiz tərəfindən yönəldilmiş ümumi birbaşa xarici investisiyalarda 6% pay demək olub [3].

Hazırda Türkiyədə 2000-ə yaxın Azərbaycan, ölkəmizdə isə 4100-dən artıq Türkiyə şirkəti fəaliyyət göstərir. Türkiyə şirkətləri Azərbaycanın dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilən ümumi dəyəri 16 milyard dollar olan 320-ə qədər layihədə podratçı qismində iştirak edib [2]. Investisiya əlaqələrinin dərinləşdirilməsi üçün enerji, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, qida istehsalı, sənaye, təhsil, turizm, İKT, maliyyə və digər sahələrdə geniş əməkdaşlıq imkanları mövcuddur.

Yaradılan əlverişli işgüzar şərait və qardaşlıq münasibətləri nəticəsində Azərbaycan Türkiyədəki həm şirkət sayı, həm də investisiya həcmində görə, Mərkəzi Asiya və Qafqaz ölkələri arasında ilk yerdədir. Azərbaycanın qardaş ölkənin energetika, neft-kimya, kommunikasiya, daşınmaz əmlak sektorlarına yönəltdiyi investisiya Türkiyənin və regionun enerji

təhlükəsizliyinin təminatında, ətraf mühitin qorunmasında, əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanın Türkiyəyə yönəldiyi ən böyük birbaşa xarici investisiya "SOCAR Türkiyə"nin icra etdiyi layihələrlə bağlıdır. "SOCAR Türkiyə"nin 51% paya malik olduğu PETKİM sayəsində hazırda Türkiyənin neft-kimya xammalı ehtiyacının 18%-i qarşılanır. 2019-cu ildə 6,3 milyard dollar investisiya məbləği ilə İzmirin Aliağa limanında fəaliyyətə başlayan STAR neftayırma zavodu hazırda Türkiyənin ilkin emal olunan neftə tələbatın 25%-ni ödəyir [4]. Bu neftayırma zavodu, Türkiyənin enerji kəsrinin ən mühüm komponenti olan mayeləşdirilmiş neft qazı, təyyarə yanacağı istehsal etməklə, Türkiyə büdcəsinə illik təxmin 1,5 milyard dollar qənaəti təmin edir [5]. Azərbaycan Türkiyənin alternativ enerji sektoruna investisiyası kimi Petkim Külək Enerjisi Stansiyası (Petkim RES) enerji xərclərinə qənaəti və ətraf mühitin qorunmasını təmin edir. Azərbaycan Türkiyədə energetika, kimya sahəsində istehsal və emal sahələrindən başqa, enerjinin paylanması, daşınması sistemlərinin inkişafına istiqamətlənmiş investisiya qoyuluşu edir.

Türk şirkətlərinin Azərbaycanda əsas fəaliyyət sahələri inşaat, informasiya-rabitə, maliyyə və sigorta, qida istehsalı, nəqliyyat, tekstil sektorlarıdır [6]. Türkiyə mənşəli investisiyalara qeyri-neft sektorunda Azərbaycan Sənaye Bankı, Ziraat Bank Azərbaycan, Azər-Türk Bankı, neft-qaz sektorunda isə Azəri-Çıraq-Günəşli, Şahdəniz, Kürdaşı və Alov kimi layihələrdə sərmayədarlığı və tərəfdəşlığı misal göstərilə bilər.

Dövlət başçılarının tapşırıqları əsasında görülən tədbirlər, biznes forumlarının, ticarət missiyalarının, sərgilərin təşkili, eləcə də AZPROMO və KOBİA ilə Türkiyənin DEİK, KOSGEB və digər aidiyəti qurumları arasında əməkdaşlıq ticarət dövriyyəsinin və qarşılıqlı investisiya qoyuluşunun artmasına böyük töhfə verir.

İki ölkə arasında birgə investisiya fondunun təsis edilməsi, dövlət-özəl tərəfdəşlığı çərçivəsində həyata keçirilə bilən birgə texnologiyanın transferini və istehsalın lokalizasiyasını nəzərdə tutan iri müəssisə və layihələrin reallaşması investisiya hədəflərinə çatılmasını və imkanların maksimal dəyərləndirilməsi istiqamətində qarşıda duran vəzifələrin icrasını sürətləndirəcək.

Kiçik və orta sahibkarlığa istiqamətləndirilmiş investisiyalara dəstək, ortaq fəaliyyətin təşkili, qarşılıqlı iş səyahətləri çərçivəsində kommunikasiya və təcrübə paylaşımının genişləndirilməsi, habelə qadın sahibkarlığın inkişafı üçün strateji birgə iş Türkiyə və Azərbaycan şirkətlərinin əməkdaşlığını gücləndirəcək, qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarını artıracaq.

Bütün bu istiqamətlərlə yanaşı, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsində türk şirkətlərinin fəal iştirakı investisiya əlaqələrinin güclənməsinə öz töhfəsini verir ki, buna misal olaraq "Azərlotereya" ASC göstərilə bilər. Yaradılan yeni əməkdaşlıq platforması Azərbaycanda oyun sənayesinin inkişafına, yeni investisiyanın cəlb edilməsinə və büdcə gəlirlərinin artmasına əlavə imkan yaradacaq.

4. NƏQLİYYAT-LOGİSTİKA ƏLAQƏLƏRİ

Azərbaycan və Türkiyə arasındaki iqtisadi əlaqələr həm də coxtərəfli strateji əhəmiyyətli enerji-nəqliyyat qoşaqlarını nəzərdə tutan meqa layihələrdə əməkdaşlığı əhatə edir. Bu layihələr 1994-cü ildə "Əsrin Müqaviləsi" ilə qəbul edilən neft axtarış-kəşfiyyat işləri ilə başlayıb, sonrakı illərdə isə genişlənib. Azərbaycan və Türkiyənin də tərəfdəş olduğu nəhəng regional layihələrə Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Tbilisi-Qars, TANAP və TAP misal göstərilə bilər.

2005-ci ildə açılışı edilən Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) əsas ixrac boru kəməri beynəlxalq enerji dəhlizlərinə çıxışda və Qərb ölkələrinin eneji təhlükəsizliyində Azərbaycan və Türkiyənin əhəmiyyətini artırır. BTC tranzit keçid rüsumları, neftin satışı və saxlanmasından əldə edilən gəlirlə yanaşı, layihənin həyata keçirilməsində iştirak edən milli korporasiyaların inkişafını təmin etməklə, hər iki dövlətin ümummillil məhsul həcmində artım yaradır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri həmçinin Qara dənizdə mövcud boğazların

həddən artıq yüklənməsinin də qarşısını alır, şərqdən gələn neftin daşınma yükünü Ceyhan limanı ilə paylaşmaqla Dardanel və Bosfor boğazlarındakı ekoloji gərginliyi azaldır [7].

2007-ci ildə istifadəyə verilən Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəməri (BTƏ) Azərbaycan qazının Gürcüstan, Türkiyə və Yunanistana ixracının həyata keçirilməsini təmin edir. Bu boru xəttinin Türkiyə ərazisində çoxşaxəli boru sistemilə dəstəklənməsi Türkiyənin qaz istehlakının və enerji təhlükəsizliyinin təminatına şərait yaradır. Bu kəmər Türkiyənin şərq regionlarının inkişafında, buraya investisiya axımında və məşgulluğun təminatında mühüm rol oynayır.

Mənbə: https://minenergy.gov.az/az/layiheler/cenub-qaz-dehlizi_2196, giriş tarixi: 12.07.2021

Cənub-Qaz Dəhlizi, TANAP və TAP layihələri Cənubi Qafqazı, Anadolunu və Cənubi-Avropanı əhatə edən əhəmiyyətli şərqi-qərb qaz nəqli xətti şəbəkəsidir. Layihənin ilkin fazası 2014, ikinci fazası 2018, üçüncü mərhələsi isə 2020-ci ildə həyata keçirilib.

2017-ci ildən istismarda olan Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti Azərbaycan ilə Türkiyənin, daha geniş miqyasda isə Avropa və Asyanın birləşdirilməsini nəzərdə tutan layihədir. Layihə sərnişin və yük daşınmasının marağında olan İpək yolu üzərində yerləşən ölkələr üçün, nəqliyyat və daşınma xərclərinin və müddətinin aşağı salınması, eləcə də iqtisadi ticarət əlaqələrinin miqyasının artırılması baxımından önəm daşıyır.

Həyata keçirilən uğurlu transmilli layihələr nəticəsində Azərbaycan və Türkiyə regionda enerji körpüsü rolunu oynayır. Bu beynəlxalq nəqliyyat və enerji layihələri regionda iqtisadi integrasiyanın güclənməsi, beynəlxalq daşınmalarda məsafə və daşınma müddətinin qısaldırılmasında, regional enerji təhlükəsizliyinin təminatında, ölkələrin tranzit və ticarət əməliyyatlarından gəlirlərinin artımında, məşgulluğun həllində və əhalinin rifahının yüksəldilməsində mühüm rol oynayır.

İqtisadi əlaqələrin digər önəmli sahəsi kimi nəqliyyat-logistika qovşaqlarının şaxələnməsi ölkəmiz və qardaş respublikanın iqtisadi inkişafı ilə yanaşı regionda sülhün və rifahın bərqərar olmasını təmin edir. Türk mallarının Çin və Rusiyaya sürətli və sərfəli daşınmasına şərait yaradan Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu üzərində 2020-ci ildə 15 min konteyner daşınib. Bir öncəki illə müqayisədə 2020-ci ildə Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu üzərində daşınan yüklərin həcmi iki dəfədən çox, Türkiyə-Orta Asiya-Çin marşrutu və əks istiqamətdə hərəkət edən tırların sayının 74,4% artması [2] nəqliyyat kommunikasiya istiqamətində keçirilən birgə layihələrin səmərəliliyinin bariz nümunəsidir. Pandemianın yaratdığı gərginliyə baxmayaraq bu göstəriciyə çatmaqdə həm bölgədə olan imkanlar, həmçinin Azərbaycan tərəfdən Türkiyəyə verilən təşviqlər və güzəştərlər rol oynayıb. Azərbaycan tərəfindən ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması ilə bağlı Türkiyəyə təklif edilən razılışma layihəsinin qəbulu ilə iki ölkə arasında həm ticarət, həm də nəqliyyat-logistika əlaqələri güclənəcək.

Bütün bu gerçəkləşdirilən layihələrlə yanaşı Türkiyə və Azərbaycanın regional əhəmiyyətli nəqliyyat-logistika sahəsində strateji əməkdaşlığı üçün böyük potensial var. Hər iki ölkənin əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi və yaxın dostluq əlaqələri ilə yanaşı torpaqlarımızın işgaldan azad edilməsi bölgədə kommunikasiya-tranzit əlaqələrinin inkişafı üçün yeni imkanları gündəmə gətirir.

Zəngəzur dəhlizinin açılması, tarixi Ələt-Culfa dəmiryolu xəttinin bərpası, bu dəmiryolunun Azərbaycan və Türkiyə arasında imzalanan memorandumda [8] nəzərdə tutulan Qars-İğdır-Culfa dəmir yolu xəttinə integrasiyası vahid nəqliyyat-logistika şəbəkəsinin yaradılmasına imkan yaradacaq. Türkiyə ilə Azərbaycanın dəmiryolu və avtomobil yolu ilə bağlanması nəticəsində, iki ölkə arasında idxal-ixrac, habelə tranzit əməliyyatları zamanı nəqliyyat və daşınma xərcləri və müddəti azalacaq, eləcə də iqtisadi ticarət əlaqələrin miqyası artacaq, habelə xarici ticarət dövriyyəsi hədəfinə nail olunmasını sürətləndirəcək. Bu nəhəng layihə ilə Azərbaycan və Türkiyə Avropa və Asiya arasında fasılısız daşınmaların həyata keçirilməsinin əsas tərəfdaşları olacaq ki, bu da hər iki ölkəyə investisiya qoyuluşlarını artıracaq. Həmçinin, Azərbaycanın bölgədə təklif etdiyi yeni “3+3” forməli işbirliyi platforması da ölkələr arasında ikitərəfli ticarət əlaqələrinin, habelə Naxçıvanın strateji önəminin artmasına təkan verəcək. Belə ki, yeni tikiləcək Zəngəzur dəhlizi Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ikitərəfli ticarət əlaqələrinin daha sürətli inkişafına imkan yaradacaq, həmçinin turist əlaqələrinin inkişafına ciddi təkan verəcək, bölgədə sülhün və təhlükəsizliyin təminatında əsas vasitələrdən biri olacaq, bütün region dövlətlərinə, xalqların maraqlarına cavab verəcək, onlara iqtisadi fayda gətirəcək.

5.QURUCULUQ VƏ REİNTEQRASIYADA ƏMƏKDAŞLIQ

İşgaldan azad edilmiş torpaqlarımızın iqtisadi reinteqrasiyası və reabilitasiyasında, habelə bütün bölgədəki konyunktura dəyişikliyinin bərabərində gətirdiyi perspektivlərdən yararlanılmasında Türkiyə ilə yaxın əməkdaşlıq iqtisadi əlaqələrimizin yeni sahəsini formalasdırır. 2016-ci il aprel döyüslərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi və Azərbaycan Ordusunun uğurlu əməliyyatları nəticəsində işgaldan azad olunmuş Cocuq Mərcanlı kəndində kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi və məşğulluğun təmin edilməsi məqsədilə Türkiyənin dəstəyi ilə həyata keçirilən layihələr [9], [10] əməkdaşlığımıza yaxşı nümunədir. Ölkə rəhbərləri bu təcrübədən “Qarabağa böyük qayıdış”da istifadə etmək və bu istiqamətdə əməkdaşlıq sahələrini genişləndirmək üçün böyük səy göstərir. Hazırda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında infrastrukturun qurulmasında, Füzuli-Şuşa arasındaki Zəfər yolu, Toğana-Kəlbəcər yolu kimi layihələrin, habelə Füzuli hava limanının tikintisində türk şirkətləri fəal iştirak edir. Bununla yanaşı, işgaldan azad olunmuş ərazilərimizdə turizm, kənd təsərrüfatı, dağ-mədən və hasılat sənayesi, tikinti materialları istehsalı, alternativ enerji kimi potensial sektorların yenidən canlandırılması və ölkə iqtisadiyyatına integrasiyası, habelə bölgədə yeni nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin formalasdırılması istiqamətində həyata keçiriləcək tədbirlər Türkiyə ilə əlaqələrimizin genişləndirilməsində yeni perspektivlər vəd edir. Azərbaycanda həyata keçirilən quruculuq işləri ilə yanaşı sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlərin [11] qəbul edilməsi türk investorlar üçün geniş imkanlar yaradır.

Qədim mədəniyyət beşiyi olan Şuşa şəhərində 15 iyun 2021-ci il tarixində imzalanan “Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi” [12] iqtisadi, siyasi, mədəni və digər sahələrdə əməkdaşlıq üçün potensialların birləşdirilməsinə zəmin yaradacaq. Bu müqavilə Azərbaycan və Türkiyənin hərtərəfli əlaqələrinin gücləndirilməsi ilə yanaşı, türk dünyasının davamlı inkişafına, regional və qlobal sülhün və təhlükəsizliyin, müdafiə sənayesinin və texnologiya mübadiləsinin möhkəmlənməsinə, iqtisadi münasibətlərin və nəqliyyat-logistika əlaqələrinin diversifikasiyasına təkan verəcək.

6. YEKUN

Azərbaycan və Türkiyə arasındaki tarixi-mədəni yaxınlığa və qarşılıqlı strateji tərəfdaşlığı əsaslanan sıx ikitərəfli və çoxtərəfli iqtisadi münasibətlər həm Türkiyə və Azərbaycanın ölkə,

həm də region miqyasında nüfuzunun və iqtisadi gücünün artımında əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycan və Türkiyə əməkdaşlığının böyük inkişaf potensialı vardır. Hər iki ölkə liderləri mövcud iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün böyük səy göstərir. Mövcud potensial üzrə işlərin sürətləndirilməsi hər iki ölkədə əhalinin rifah halının yüksəldilməsi, rəqabət sisteminin inkişafı, işsizliyin həlli, enerji təhlükəsizliyinin təminatı və ölkələrin makroiqtisadi dayanıqlılığı kimi məsələlərdə böyük səmərə qazandıracaq. Bütün bu imkanlar fonunda iki ölkə şirkətlərinin əməkdaşlığının təşviqi, birgə istehsal müəssisələrinin təşkili, nəqliyyat-logistik, həmçinin əlverişli coğrafi mövqe üstünlüklərdən səmərəli istifadə, hərtərəfli əməkdaşlıq müqavilələri, təcrübə mübadilələri, nəqliyyat-logistika, həmçinin əlverişli coğrafi mövqe üstünlüklərindən istifadə ölkələrimizin qarşılıqlı ticarəti, investisiya qoyuluşlarını artıracaq, bögədə nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrini gücləndirəcək, işgaldən azad edilmiş torpaqlarımızın bərpasında və inkişafında səmərəliliyi artıracaq.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. "Azərbaycan-Türkiyə Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının VIII iclası keçirilib"
<https://president.az/articles/35961>; giriş tarixi: 12.07.2021
2. Türkiye – Azerbaycan İş Forumu 18 Şubat 2021, Ankara
<https://www.youtube.com/watch?v=iH0ZOLqsj0&t=2959s>; giriş tarixi: 12.07.2021
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, Xarici sektorun statistikası
<https://www.cbar.az/page-43/external-sector-statistics>; giriş tarixi: 12.07.2021
4. "SOCAR Türkiye Şirkət Profili Raporu 2019"
http://www.socar.com.tr/docs/default-source/investor-relations/socar-t%C3%BCrkiye-%C5%9Firket-profilisi-2019.pdf?sfvrsn=dba9060_18
5. "Büyүyen Türkiye'nin yıldızı STAR Rafineri"
<http://www.socar.com.tr/star-rafineri.html>; giriş tarixi: 12.07.2021
6. E.Süleymanov, O.N. Aras – "Azərbaycan iqtisadiyyatı", "Şərq-Qərb" Mətbəəsi: Bakı, 2016: 369
7. Starr, Frederick, and Svante Cornell. The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline: oil window to the West. Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2005
8. "Azərbaycan-Türkiyə sənədləri imzalanıb"
<https://president.az/articles/35963>; giriş tarixi: 12.07.2021
9. "Cocuq Mərcanlı: işgaldən azad olunmuş qəsəbədə ilk dərs günü"
<http://idp.gov.az/az/news/580>; giriş tarixi: 12.07.2021
10. "Türkiyə və Azərbaycan İş Adamları və Sənayeçilər İctimai Birliyi Cocuq Mərcanlı ilə bağlı layihə həyata keçirəcək"
<http://idp.gov.az/az/news/572>; giriş tarixi: 12.07.2021
11. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər"
<https://president.az/articles/50474>; giriş tarixi: 12.07.2021
12. "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi"
<https://president.az/articles/52122>; giriş tarixi: 12.07.2021

DÖVLƏT NƏZARƏTİ İNFORMASIYA SİSTEMİ: İDARƏCİLİK İSLAHATLARINA RƏQƏMSAL DƏSTƏK

Coşqun CƏFƏROV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzi,
Səmərəliliyin Qiymətləndirilməsi
Departamentinin analitiki

Dövlət Nəzarəti İnformasiya Sistemi: İdarəçilik islahatlarına rəqəmsal dəstək

Coşqun CƏFƏROV,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi,
Səmərəliliyin Qiymətləndirilməsi Departamentinin analitiki

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin "Dövlət Nəzarəti İnformasiya Sistemi"nin yaradılması haqqında Fərmanı ölkədə həyata keçirilən idarəçilik islahatlarının səmərəliliyinin artırılmasına, eləcə də dövlət nəzarətinin daha da gücləndirilməsinə təkan verəcək. Layihə və program idarəetməsinin tərkib hissəsi olaraq həyata keçirilən işlərin effektivliyinə nəzarət icra prosesində diqqət mərkəzində olan əsas faktorlardandır. Müasir çağırışlar fonunda dövlət idarəetməsində nəzarət prosesinin asanlaşdırılması və texnoloji yeniliklərin dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsinə tətbiqi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Yaradılacaq Dövlət Nəzarəti İnformasiya Sistemi səmərəlilik, istifadə rahatlığı, çeviklik prinsiplərinə əsaslanmaqla idarəetmə və nəzarət prosesinin koordinasiyasına imkan verəcək. Dövlət Nəzarəti İnformasiya Sistemi 8 müxtəlif altsistemdən ibarət olmaqla nəzarət prosesinin modulyar əsasda həyata keçirilməsini təmin edəcək. "Tapşırıqlar" altsistemi tapşırıqların icra vəziyyəti ilə bağlı barədə məlumatların emalını və qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. İnformasiya sisteminin "Əsas Səmərəlilik Göstəriciləri" altsistemi yerli icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinin səmərəlilik göstəriciləri əsasında qiymətləndirilməsini təmin edir. Bu, yerli icra orqanları arasında rəqabət mühitinin formalaşmasında, görülən işlərin keyfiyyətinin, səmərəliliyinin artmasında, eləcə də fərman, sərəncam və tapşırıqlar üzrə nəzərdə tutulan fəaliyyətlərin vaxt əsaslı həyata keçirilməsində mühüm rol oynayacaq. "Hesabatlar" altsistemi vasitəsilə bütün altsistemlər üzrə ümumi aqreqatlaşdırılmış hesabatların əldə olunması təmin ediləcək. Bu da öz növbəsində müxtəlif dövlət qurumları üzrə ümumi icra göstəricilərinin müəyyən olunmasına şərait yaratdır.

Elektron İnformasiya sistemləri sənəd dövriyyəsinin və digər karguzarlıq işlərinin kağızsız əsasda aparılmasını təşviq edir. İnformasiya sistemində bütün əməliyyatların elektron imzalar vasitəsilə aparılması informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

DÖVLƏT NƏZARƏTİ İNFORMASIYA
SİSTEMİNƏ GİRİŞ

Asan İmza Mobil nömrə
+994

Asan İmza İstifadəçi adı

Asan imza ilə daxil ol
va ya
Elektron imza ilə daxil ol

Elektron informasiya-nəzarət sistemləri həmçinin səmərəli layihə və program idarəetməsinin həyata keçirilməsində mühüm rola malikdir. Bu elektron sistemlər layihə və programların icrasının elektron qaydada monitorinqi, inkişaf məqsədlərinə nail olunması və nəticələrin izlənilməsi, çatışmazlıqlar və boşluqlar barədə preventiv xəbərdarlıqların verilməsi vasitəsilə problemlərin və məhdudiyyətlərin həllinə yeni baxış bucağı gətirir. Bu kimi elektron sistemlərin yaradılması həmçinin istifadəçilərə məlumatlara anında giriş imkanı yaranan mərkəzləşdirilmiş informasiya bazasına əlçatanlığı təmin edir.

Bələ bir İnformasiya sisteminin yaradılması effektiv, şəffaf və nəzarət oluna bilən idarəetmə strukturunun formalasdırılmasına imkan verməklə yanaşı, eləcə də dövlət idarəciliyində həyata keçirilən islahatların nəticəliliyinin artırılmasında böyük rola malikdir. Digər qeyd olunması vacib məsələ Elektron İnformasiya Nəzarət Sisteminin yaradılmasının Böyük Verilənlər (Big Data) bazasının formalasdırılmasına imkan verməsidir. Gələcəkdə bu verilənlər bazasının yeni qəbul ediləcək layihələrin, programların hazırlanmasında və bu istiqamətdə proqnoz göstəricilərinin müəyyən olunmasında istifadəsi mümkündür. Yaradılacaq Dövlət Nəzarəti İnformasiya Sistemi real vaxt rejimində hesabatlılığın təmin olunmasını, performans qiymətləndirməsinin aparılmasını, dövlət nəzarəti prosesinin keyfiyyətinin artırılmasını və informasiya mübadiləsinə sərf olunan vaxt müddətinin azaldılmasını vəd edir.

Beynəlxalq təcrübədə dövlət idarəciliyində informasiya sistemlərinin yaradılması aşağıdakı məsələləri əhatə edir və mərhələli formada həyata keçirilir.

■ Strategiyanın müəyyən olunması: Dövlət idarəciliyində informasiya texnologiyalarının effektiv istifadəsini təmin edən strategiyanın müəyyən edilməsi və bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsini nəzərdə tutur. Bu proses özündə qısa, orta və uzunmüddətli dövr üçün ayrıca müəyyən edilən məsələləri ehtiva etməklə mərhələli olaraq həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət Nəzarəti İnformasiya Sisteminin yaradılması ilə bağlı Fərman ölkəmizdə hökumət xidmətlərinin elektronlaşdırılması istiqamətində qəbul edilən bir çox hüquqi-normativ aktlardan biridir. Bu normativ-hüquqi aktlar “Elektron Azərbaycan” konsepsiyasının tərkib hissəsi kimi qəbul edilir. Yeni yaradılacaq informasiya sistemi də bu sahədə aparılan tədbirlərin məntiqi davamı kimi qiymətləndirilməlidir.

■ Dövlət informasiya sistemlərinin məqsədlərinin müəyyən edilməsi: Beynəlxalq təcrübədə bu məqsədlər əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə müəyyən edilir.

□ Səmərəliliyin artırılması - təqdim edilən dövlət xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasını nəzərdə tutur;

□ Dövlət idarəetməsində menecmentin və əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi;

İnformasiya sistemlərindən əldə olunan məlumatlar əsasında qərar qəbulu prosesinin təkmilləşdirilməsi;

□ Dövlət-özəl tərəfdəşliğinin inkişaf etdirilməsi.

■ Prioritetlərin müəyyən edilməsi: Dövlət informasiya sistemləri üçün destruktiv əngəlləri aradan qaldıran və əməkdaşlığı təmin edən prioritetlər sisteminin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Prioritetlər dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin yenidən təşkilini və informasiya sistemləri arasında daxili əlaqənin səmərəliliyinin təmin olunmasına yönəlməlidir.

■ Müvafiq instusional çərçivənin müəyyən olunması: İnformasiya sistemlərinin inkişafı məqsədilə mərkəzləşdirmə və əks-mərkəzləşdirmə məsələləri mərkəzi hökumətin rolü nəzərə alınaraq həyata keçirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hökumət informasiya sistemlərinin yaradılmasını nəzərdə tutan qərarlar həyata keçirilə bilən və praktiki olmalıdır. Bu, eləcə də özündə lokal hökumətin xüsusiyyətlərini əks etdirməli və hökumətin imkanları çərçivəsində müəyyən edilməlidir.

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi dövlət informasiya sistemlərinin yaradılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycanda davamlı olaraq elektron hökumət strukturunun daha da təkmilləşdirilməsi məqsədini nəzərdə tutaraq uğurla davam etdirilir. Yaradılan sistemlər vahid elektron hökumət konsepsiyasının tərkib hissələri olmaqla dövlət idarəetməsinin informasiya texnologiyalarını tətbiq etməklə restrukturizasiya edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, Dövlət Nəzarəti İnformasiya Sisteminin yaradılması dövlət idarəciliyində müasir texnologiyaların tətbiqini genişləndirməklə səmərəliliyin, koordinasiyanın və effektiv dövlət nəzarətinin təmin olunmasına imkan verəcək.

İSTİFADƏ EDİLƏN MƏNBƏLƏR

1. Dövlət Nəzarəti İnformasiya Sisteminin iş Qaydası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 30 yanvar tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir
<https://president.az/articles/50450>
2. Government Information Systems. A guide to effective use of information technology in the public sector of developing countries. United Nations. New York 1995.
<https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/E-Library%20Archives/1995%20Government%20Information%20Systems.pdf>

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

AZƏRBAYCANDA TƏTBİQ EDİLƏN ÖZÜNÜMƏŞĞULLUQ PROQRAMININ SOSİAL- İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU

Ayhan SATICI,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzi,
Strateji planlaşdırma və inkişaf
departamentinin əməkdaşı

Azərbaycanda tətbiq edilən özünüməşgulluq programının sosial-iqtisadi inkişafda rolü

Ayhan SATICI,

İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi,
Strateji planlaşdırma və inkişaf departamentinin əməkdaşı

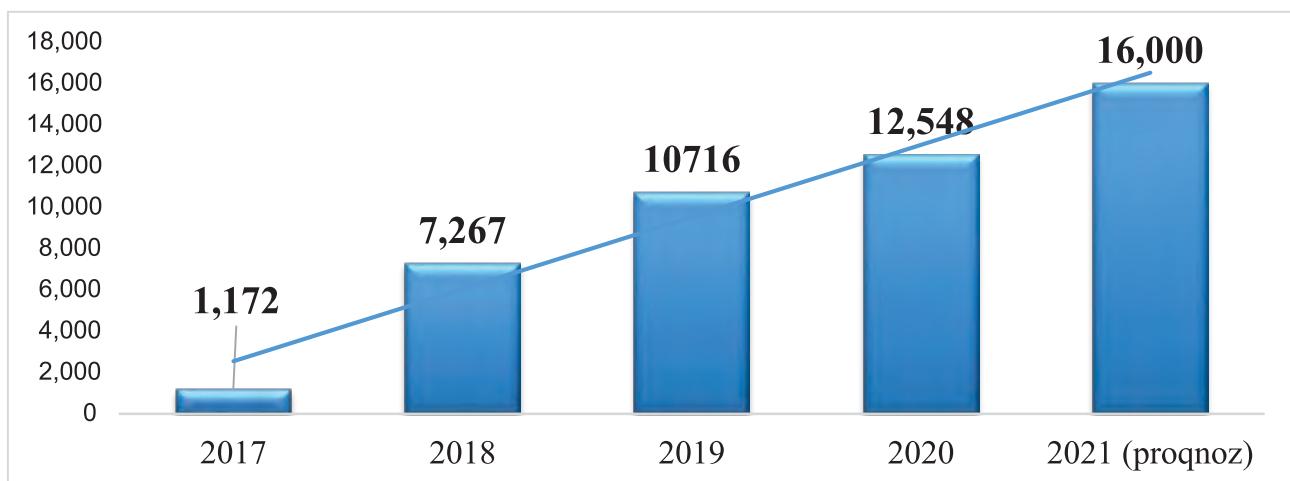
1. GİRİŞ

Azərbaycan Republikasının Prezidentinin 7 aprel 2016-cı il tarixli “Əhalinin özünüməşgulluğunun təmin olunması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Sərəncamı ilə əsası qoyulan özünüməşgulluq programı hazırda uğurla davam etdirilir. Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (ƏƏSMN) yanında Dövlət Məşgulluq Agentliyi bu program çərçivəsində aztəminatlı ailələrə fərdi təsərrüfatlarının təməlini qoymaq və ya inkişaf etdirmək üçün dövlət vəsaiti hesabına ailəyə birbaşa natura şəklində mal, material və digər əmlakın verilməsi ilə (nağd vəsait olmamaq şərti ilə) dəstək göstərir. Dövlət Məşgulluq Agentliyinin təqdim etdiyi biznes plana uyğun olaraq layihəyə cəlb edilmiş şəxslər istehsal və ya xidmət avadanlıqları ilə təmin edilir. Ölkəmizdə həyata keçirilən özünüməşgulluq programı mikro və kiçik sahibkarlığın inkişafını və ailə büdcəsinin dayanıqlı gəlir mənbələri hesabına formallaşmasını hədəfləyir. Həmçinin, əhalinin sosial cəhətdən həssas kəsimindən olan insanlara verilən müavini və yardımının onların əmək bazarında məşgulluğunun təmin edilməsinə dəstək verir.

2. ÖZÜNÜMƏŞGULLUQ PROGRAMININ ƏHƏMİYYƏTİ VƏ STATİSTİK GÖSTƏRİCİLƏR

Özünüməşgulluq programı çərçivəsində dövlətin dəstəyi ilə əsasən sosial cəhətdən həssas şəxslər və aztəminatlı ailələrə aktivlər ayrılır. Belə ki, həmin şəxslər biznes mühitində daha dayanıqlı və gəlir gətirən sahələrə yönəldilir. Özünüməşgulluğun təşviqi ilə həmin şəxsləri yardım asılılığından azad edib uzun müddətdə maliyyə dayanıqlığını təmin etmək qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biridir. Hər il özünüməşgulluq layihəsi çərçivəsində cəlb edilən şəxslərin sayı artmaqdə davam edir. ƏƏSMN-in açıqladığı statistik göstəricilərə əsasən, 2017-ci ildə özünüməşgulluq programına 1 172 nəfər, 2018-ci ildə 7 267 nəfər, 2019-cu ildə 10716 nəfər və 2020-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə 26 faiz, 2017-ci illə müqayisədə 10,7 dəfə çox olmaqla 12 548 nəfər cəlb edilmişdir (qrafik 1). 2021-ci il ərzində isə bu program çərçivəsində 16 min şəxsin biznesə çıxışının təmin edilməsi nəzərdə tutulur (sosial.gov.az).

Qrafik 1. Özünüməşgulluq programına cəlb olunanların sayı

Mənbə: Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi

2020-ci ildə özünüməşgulluq layihəsi çərçivəsində 12 mindən çox şəxsə aktivlər paylanılmışdır. Belə ki, layihə çərçivəsində cəlb olunan şəxslərdən 902 nəfəri şəhid ailəsi, 650 nəfəri müharibə iştirakçısı, 3170 nəfəri qadın, 1809 nəfəri əlilliyi olan şəxs və 57 nəfəri ünvanlı sosial yardım alan şəxslər olmuşdur.

Şəkil 1. 2020-ci ildə özünüməşğulluq programına cəlb edilən şəxslər

Post-müharibə dövründə özünüməşgulluq programının icrasında Vətən müharibəsi şəhidlərinin ailə üzvləri, yaxınları və qazilərin sosial təminatına diqqət daha da artırılmışdır. Belə ki, ümumilikdə post-müharibə dövründə icra olunan sosial dəstək paketi çərçivəsində şəhid ailəsi üzvləri, qazi və yaxınlarından ibarət 6 mindən çox şəxsin məşğulluğuna dəstək göstərilib. Onlardan 4944 şəxs özünüməşgulluq programı ilə əhatə olunaraq, kiçik biznes sahələri yaradılıb, 500-ə yaxın şəxs münasib işlə, 1000-dək şəxs haqqı ödənilən ictimai işlərlə təmin edilib.[1]

3. ÖZÜNÜMƏŞĞULLUQ PROGRAMININ TƏŞKİLİ

Özünüməşgulluq programı çərçivəsində aktivlərin paylanmasında üstünlük verilən şəxslər vardır ki, bunlar da əsasən əhalinin həssas və sosial cəhətdən aztəminatlı qruplardır. Belə ki, qanunvericiliyə əsasən işsiz şəxslərin özünüməşgulluğunun təşkili zamanı ünvanlı dövlət sosial yardımı alan şəxslərə, əlilliyi olan şəxslər, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaqlara, bir ildən artıq işsiz kimi qeydiyyatda olanlara, pensiya yaşına iki ildən az qalmış şəxslərə, və cəzaçəkmə yerlərindən azad edilmiş işsiz şəxslərə üstünlük verilir. Bu qrupdan olan insanların özünüməşgulluq programı çərçivəsində şəxsi bizneslərinə "start" verərək maliyyə azadlığını təmin etmələri layihə çərçivəsində nəzərdə tutulan hədəflərdən biridir. Bununla belə Dövlət Məşgulluq Agentliyinin yerli orqanlarında (şəhər və rayon məşgulluq mərkəzlərində) işsiz və işaxtaran kimi qeydiyyata alınan və özünüməşgulluq fəaliyyətini qurmaq üçün potensial imkanlara malik olan şəxslər programdan faydalana bilərlər. [2]

Şəkil 2. Özünüməşğulluğun təşkili zamanı üstünlük verilən şəxslər

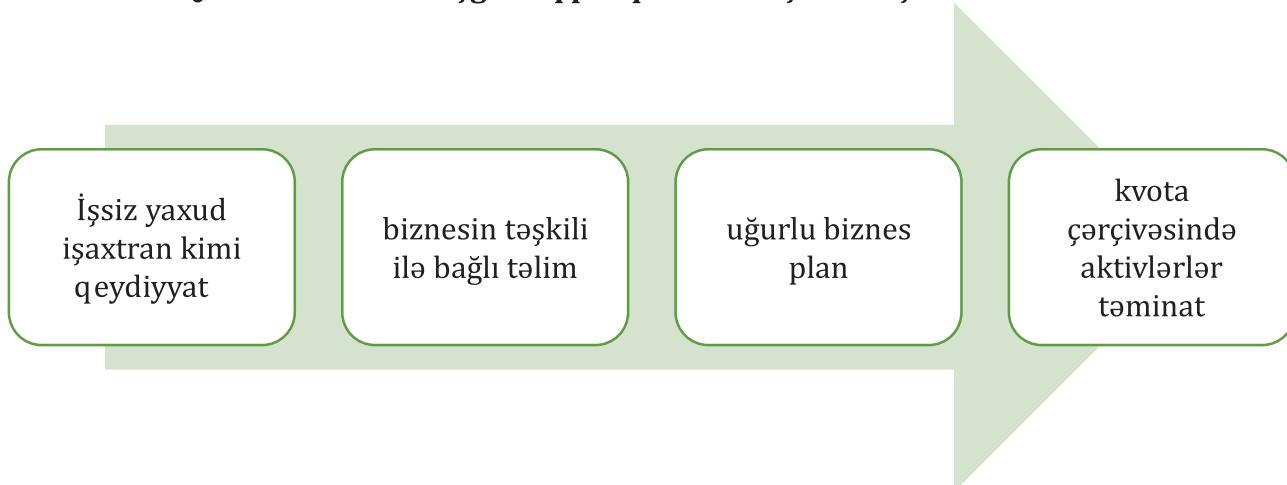

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının "Məşqüllüq Haqqında" qanunu

Özünüməşgulluq programı çərçivəsində vətəndaşların layihədə iştirakının təmin edilməsi bir neçə mərhələlərdən sonra baş tutur (qrafik 2). Belə ki, Nazirlik tərəfindən məşgulluq orqanlarında işsiz və işaxtarlan kimi qeydiyyata alınan şəxslər sonradan biznesin təşkili ilə bağlı təlim kurslarına cəlb edilirlər. Uğurla təlim kurslarını bitirən və biznes planları uğurlu hesab edilən şəxslər sonradan ayrılan kvota çərçivəsində aktivlər ilə təmin edilir.

Qrafik 2. Özünüməşgulluq programında iştirak üçün mərhələlər

4. ÖZÜNMƏŞGULLUQ PROQRAMLARI ÜZRƏ QABAQCIL BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

Özünüməşgulluq programı beynəlxalq təcrübədə bir çox ölkələrdə tətbiq edilir və Azərbaycan programın ən qabaqcıl təcrübələrin tətbiqi baxımından davamlı olaraq inkişaf etdirilməsini təmin edir. Hər bir ölkənin milli prioritetlərinə əsasən özünüməşgulluq programının tətbiq sahələri fərqlənir. Böyük Britaniyada tətbiq edilən özünüməşgulluq programının əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, bu ölkədə özünüməşgulluq programı iştirakçıları az gəlirli təbəqə deyil, 50 yaş üzərində şəxslər və qadınlardır. Həmçinin, programın yayılma spektri əsasən innovativ sahələrdən ibarətdir. İspaniya modelində isə özünüməşgulluq iştirakçılara verilən vəsaitlər hissə-hissə davamlı olub, bu da öz növbəsində bizneslərin dayanıqlı maliyyə əldə etmələrinə gətirib çıxarıb.

Moldovada işsizliklə mübarizə həm milli, həm də sektoral strategiyanın prioritet sahəsi olaraq dəyərləndirilir və bu diqqət ölkədə həyata keçirilən strategiyalarda öz əksini tapır. Özünüməşgulluqda əsas hədəf qadınlar götürülərək onların biznesə və dayanıqlı maliyyə resursuna çıxışları təmin edilir. Təlimlərə cəlb ediləcək iştirakçıların 30 faizinin qadınlardan ibarət olması hədəf təyin edilir. Bunun nəticəsidir ki, biznes konsultasiyaları keçmiş iştirakçıların 45 faizi, təlimlərdə iştirak etmiş iştirakçıların 43 faizi və maliyyə əldə edənlərin 30 faizi qadınlardır. Moldovalı Biznes İnkubatorları Şəbəkəsinin 132 sakinindən 45-i qadınlardır.[3]

Argentina təcrübəsində özünüməşgulluq programlarına cəlb olunan biznes planlarına məhdudiyyətlər qoyulub. Bu məhdudiyyətlərə misal olaraq, ətraf mühitə zərər vuran bizneslər, tütün məhsulları istehsalı və s. misal göstərilə bilər. Digər uğurlu beynəlxalq təcrübələrdən biri də Xorvatiyadır. Xorvatiyada programa müraciət edən şəxslər üçün fərdi və qruplar şəklində müraciət imkanı yaradılmışdır, yəni eyni fəaliyyət sahəsi və eyni ərazi vahidi üzrə özünüməşgulluq programına birgə formada müraciət imkanı mövcuddur. Bunun vasitəsilə həm birgə təsərrüfatların yaradılması, birdən daha çox şəxs iştirak etdiyi üçün program tərəfindən ayrılan vəsaitin həcmi daha yuxarı olması, eləcə də xərclərin azalması və gəlirlərin artması təmin edilmişdir. Programa birgə qoşulan şəxslərin sayına uyğun olaraq əlavə dəstəklər nəzərdə tutulmuşdur. Eləcə də yerli özünüməşgulluq mərkəzləri ilə yerli sahibkarlıq subyektləri ilə arasında əlaqələr üzrə dövlət-özəl tərəfdəşlığı formasında müqavilələr bağlanmışdır.[4]

5. ÖZÜNMƏŞGULLUQ PROQRAMININ İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU

Özünüməşgulluğun iqtisadiyyata olan təsirini ilkin olaraq işsizlik səviyyəsinin azalmasında müşahidə etmək mümkündür. Hər bir ölkə üçün əsas makro-iqtisadi hədəflərdən biri işsizliyin aşağı, məşgulluğun yuxarı isə olmasına. Belə ki, özünüməşgulluq layihələrindən faydalananaraq öz

şəxsi bizneslərini başadan şəxslər bir çox hallarda işsiz yaxud işsiz taran olurlar. Bunun nəticəsidir ki, ölkələrin strategiyalarında özünüməşgulluq programlarının əsas hədəfi məşgulluğun artırılması olur. İngiltərənin Fiskal Məsələlər üzrə Institutun araşdırmasının nəticələrinə əsasən özünüməşgulluq işçilərinin 23%-i əvvəlki ilə əsasən işsiz, 31%-i isə qeyri-fəal olublar.

Özünüməşgulluğun iqtisadiyyata başqa bir təsiri isə gəlir artımını təmin etmək və kəndlərdəki miqrasiyanı azaltmaqla dəyərləndirilir. Baxmayaraq ki, özünüməşgül işçilər müxtəlif səbəblərdən həqiqi gəlirlərini hesabatda daha aşağı səviyyədə göstərməyə çalışırlar, müxtəlif alımlar tərəfindən aparılan araşdırmlar onu göstərir ki, statistik göstəricilərə əsasən özünüməşgulluğun gəlir artımı və məşgulluq səviyyəsinə təsiri əhəmiyyətlidir.^[5] Bu təsir müsbət göstəricilər ətrafindadir və özünüməşgulluğun artımı gəlir artımına və məşgulluq səviyyəsinin artımına səbəb olur. Əlavə olaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə rayonlarda və ucqar kəndlərdə əhalinin əsas gəlir mənbəyi özünüməşgulluqdan ibarətdir. Bu ərazilərin iqtisadi artımı və inkişafi özünüməşgulluq yaxud yerli sahibkarlıq kimi məşgulluq sahələrinin mövcudluğundan asılıdır. Həmçinin, özünüməşgulluq layihələrinin rayonlarda və ucqar kəndlərdə geniş tətbiqi həmin ərazilərdəki əhalinin şəhərlərə miqrasiya etməsinin qarşısını ala bilir.

6. YEKUN

Özünüməşgulluq programını həyata keçirən ölkələrdə müxtəlif prioritetlərin olması onların fəaliyyət dairəsinə və icra mexanizmlərinə təsir edib. Bu səbəbələrdəndir ki, programın uğur səviyyəsi ölkələr üzrə dəyişir. Azərbaycanda keçirilən özünüməşgulluq programı digər ölkələr ilə müqayisədə uğur faizi yüksək olan layihələrdəndir. Şübhəsiz ki, bunun əsas səbəblərindən biri də dövlətin birbaşa dəstəyinin və özünüməşgulluq programının davamlı maliyyə dayanıqlığının olmasıdır. Həmçinin, program, istehsal, emal, xidmət və kənd təsərrüfatı olmaqla geniş sahələri əhatə etməkdədir. Bu da öz növbəsində geniş kəsimdən olan insanların maraqlarını cəlb etməkdədir.

Özünüməşgulluq layihəsi sosial məqsədləri tamamlandıqdan sonra biznes imkanlarının genişləndirilməsi alətlərindən istifadə edərək ölkədəki biznes mühitinə, bilavasitə iqtisadiyyatda artıma gətirib çıxara bilər. Bundan əlavə, innovativ layihələrdə təşəbbüslerin dəstəklənməsi və əhatə dairəsinin genişləndirilməsi də özünüməşgulluq programının təkmilləşmə imkanları daxilindədir. Son olaraq, bütün bunlar Azərbaycanda keçirilən özünüməşgulluq programının gələcəkdə əhatə dairəsini genişləndirilərək daha da inkişaf etdirilə biləcəyini deməyə əsas verir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (ƏƏSMN), 2021. "Yeni kampaniya – "Məşgulluq marafonu"na start verilir". Bu il özünüməşgulluq programına cəlb olunanların sayı 8 minə yaxındır.

https://www.sosial.gov.az/en/post_457829, Sosial.gov.az,
https://www.sosial.gov.az/post_381119

2. Azərbaycan Respublikasının 1196-VQ - Məşgulluq haqqında qanunu
<http://www.e-qanun.az/framework/39846>

3. OECD və başqaları, 2020. "Moldova Respublikası, Kiçik Biznes Aktı – Ölkə Profili. KOB siyasi indeksi: Şərqi Tərəfdəşlığı Ölkələri 2020: Avropa üçün kiçik biznes aktının tətbiqinin qiymətləndirilməsi". OECD nəşriyyat, Paris

<https://doi.org/10.1787/d1afa5b8-en>.

4. Avropa Monitoring Dəyişiklik Mərkəzi (EMCC), 2012. "Fərdi və Kiçik Sahibkarlıqda Özünüməşgulluğu və İş İmkanlarını Dəstəkləmək üçün İctimai Tədbirlər"

<https://www.eurofound.europa.eu/observatories/emcc/comparative-information/public-measures-to-support-self-employment-and-job-creation-in-one-person-and-micro-enterprises>

5. Rupasinqa, A. Və S.J. Götz, 2011. "Özünüməşgulluq və yerli iqtisadi performans ABŞ bölgələrindən faktlar".

Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların
Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi

AZƏRBAYCANDA STARTAP HƏRƏKATI

Pərvin MƏMMƏDZADƏ,
iqtisad elmləri namizədi,
EnterpriseAzerbaijan portalının rəhbəri

Azərbaycanda startap hərəkatı

Pərvin MƏMMƏDZADƏ,
iqtisad elmləri namizədi
EnterpriseAzerbaijan portalının rəhbəri

Dünya iqtisadi birliyində innovativ inkişaf mövzusu getdikcə daha çox populyarlıq qazanır. Hal-hazırda iqtisadi inkişafın əsas mənbələrindən biri yeni bazarlar, texnologiyalar, məhsullar və xidmətlər yaratmaq istəyi ilə xarakterizə olunan "start-up" kimi bir fenomendir. Kiçik innovativ şirkətlərin uğurlu kəmiyyət və keyfiyyət artımı tarazlı iqtisadiyyata nail olmağa kömək edir və bütün iqtisadiyyatın hərəkət vektorunu müəyyənləşdirir. Milli iqtisadiyyatın formallaşması və fəaliyyət göstərməsinin əsas vəzifəsi, iqtisadiyyatın dinamik inkişafi, intellektual kapitalın yaradılması və ölkənin innovativ inkişafı üçün əsas bir işə çevrilən startapların inkişaf etdirilməsidir.

Son illər Azərbaycanda müxtəlif strukturlar innovativ layihələrin və startapların dəstəklənməsinə xüsusi əhəmiyyət verməyə başlamışdır. Bu addımlar arasında İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin Vergi Məcəlləsinə əsasən startaplar üçün vergi güzəştlərinin həyata keçirilməsi, Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi tərəfindən startap şəhadətnaməsinə təqdim etməsi, bir sıra müvafiq strukturların yaradılması, "500 Startup"-ın ölkəyə cəlb edilməsi, Azercell-in nəzənidəki Barama İnnovasiya Mərkəzi daxilində keçirilən tədbirlər və INNOLAND inkubasiya və sürətləndirmə mərkəzinin istifadəyə verilməsi qeyd olunmalıdır.

Bununla yanaşı, ölkədə startap və innovativ ideyaları inkişaf etdirmək üçün, EnterpriseAzerbaijan.com portalı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-ci il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiqlənən "Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi"nin 3.1.1-ci "İnvestisiya məlumat bankının inkişafı və mütəmadi təhlil ilə əlaqələndirilməsi" tədbirinin icrası ilə əlaqələndirilmiş şəkildə hazırlanmışdır [1].

EnterpriseAzerbaijan.com gənclərin ideyalarını dəstəkləməyi hədəfləyən və innovativ ideyaların çeşidlənməsi, habelə innovativ məhsulların və qabaqcıl texnologiyaların inkişafı və təkmilləşdirilməsinə xidmət edən bir iş inkubasiya və sürətləndirmə portalıdır. Portaldə, həmçinin, mühəndislik və programlaşdırma, məlumat analitikası və mühasibatlıq üzrə təlimlər verilir.

EnterpriseAzerbaijan.com portalının məqsədi ölkənin investisiya cəlbediciliyini daha da yüksəltmək və iqtisadiyyatın inkişafı üçün alternativ maliyyələşmə mənbələrindən istifadə imkanlarını artırmaqdır. Portal mütəmadi yenilənən, istifadəyə rahat, əlçatan, təhlükəsiz, sürətli və əlverişli platforma olaraq, Azərbaycan Respublikasında hazırlanan investisiya layihələri, aktivlər, təbii resurslar və investisiya imkanları haqqında məlumatları özündə əks etdirir. Portaldə yaradılmış bir sıra əsas imkanlar aşağıdakılardır:

İnvestisiya layihələri - İnvestorları mövcud investisiya layihələri ilə tanış edir;

Startap layihələri - Azərbaycanın startap layihələri burada cəmlənir;

İdeya satışı - Müxtəlif ideyaların maliyyələşmə mənbəyi tapmasına yardım edir;

Özəlləşdirmə layihələri - İnvestorların özəlləşdirmə aparması üçün layihələr təqdim edir;

Torpaq satışı - Biznes fəaliyyəti üçün torpaq sahələrinin satışını təqdim edir;

Əmlak satışı - Daşınmaz əmlakın satışını reallaşdırır;

Səhm satışı - Səhm bazarına açılan pəncərədir;

Hazır biznes satışı - Hazır biznesləri əldə etmək imkanı.

Azərbaycanın layihələri ilk dəfə olaraq portal üzərindən kraufding, kraudinvestinq,

toxum investor, mələk investor, vençur investor və digər alətlərdən istifadə edərək bütün dünyadan sərmayə cəlb edilməsinə şərait yaradıb. Hazırda, EnterpriseAzerbaijan.com portalı aşağıdakı "kraudfandinq" şəbəkələri ilə integrasiya prosesinə başlayıb: "Kickstarter"- kreativ ideyalar üçün; "IndieGOGO"- istənilən növ layihələr üçün; "GoFundMe"- istənilən növ layihələr üçün; "Onemission"- istənilən növ layihələr üçün; "Youcaring"- sosial və tibbi layihələr üçün; "Crowdsupply"- qeyri-adi texnoloji ideyalar üçün; "Crowdfunder"- vençur kapitalist maliyyələşməsi üçün; "Experiment"- elmi ideyalar üçün; "Chuffed"-sosial xarakterli layihələr üçün; "Planeta.ru"- istənilən növ layihələr üçün [2].

Həmçinin, EnterpriseAzerbaijan.com portalı "toxum investor"larla əlaqə qurmaqdadır. "Toxum investor" layihələrin ilkin maliyyələşməsini təmin edən və əvəzində promoter (xidmət təmsilçisi) ilə bərabər paya sahib olan investorlardır. Bu investisiya növü ən riskli investisiya olaraq qiymətləndirilir və əsasən promoterə (xidmət təmsilçisinə) və layihəyə maksimal dərəcədə güvənən şəxslər tərəfindən təklif edilir. EnterpriseAzerbaijan.com portalı toxum investisiyaları təmin edən bu platformalarla əməkdaşlığı dair danışqlar aparır. Seedrs - Böyük Britaniyanın Seedrs Limited ("Seedrs") şirkətinə məxsus platforma layihə sahibləri və investorların ilkin maliyyələşmə istiqamətində qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək məqsədi ilə fəaliyət göstərir və onlayn kapital portfellərinin yaradılmasına şərait yaradır. Həmçinin, SeedInvest - ABŞ-a məxsus öncədən yoxlanılmış daha az riskli startaplara ilkin maliyyənin cəlb edilməsini təmin edən platforma 2013-cü ildən fəaliyət göstərir [2].

Azərbaycanda startapların inkişafını dəstəkləmək və kommersiyalaşdırma proseslerinin uğurla həyata keçirmək üçün beynəlxalq təcrübə mübadiləsini gücləndirmək, yüksək potensiala malik startap müəssisələrinin beynəlxalq ambisiyalarını artırmaq və beynəlxalq bazara çıxmalarına kömək etmək lazımdır. Belə bir programın hazırlanması üçün Azərbaycanda erkən startapların inkişafının ilkin mərhələləri təhlil edilməli və inkişafi üçün üç mərhələni əsas götürülməlidir:

1. Toxumdan əvvəl mərhələ - ideyaların inkişafı. Bu mərhələnin nəticəsi müştəriyə və investora yönəldilmiş bir iş planı, məhsul, xidmət və ya texnologiya təqdimatları ilə bazara getmək strategiyasını əhatə edən bir iş qərarı olmalıdır.

2. Toxum mərhələsi - məhsulun erkən hazırlanması və prototipləşdirilməsi. Buraya toxum maliyyələşdirilməsi, iş fikri doğrulaması, müştəri ilə əlaqə, yer seçimi və şəbəkə inkişafı daxildir. Bu mərhələnin nəticəsi bir prototip, müştəridən maraq və ya tələbin təsdiqlənməsi, məhsul inkişaf planı, təşkilatın inkişaf planı və daha ətraflı iş planını əhatə edən bir konsepsiya ifadəsi olmalıdır.

3. Başlangıç mərhələsi - istehsal və ya xidmət, satış, marketing, təşkilatın inkişafı və strategiyanın hazırlanması. Buradan əldə olunan nəticə bir məhsul və ya xidmətin hazır olması, müştəri bazasının artması, bir təşkilatın varlığı və böyümə strategiyası deməkdir. İnkişafın sürətlənməsi əsasında əldə edilmiş bilik və liderlik bacarıqlarından asılıdır.

İnkubator mərkəzləri dövlət və özəl universitetlərdə də mövcuddur, məsələn, Bakı Mühəndislik Universitetinin texnoparkı, Qərbi Kaspi Universitetinin texnoparkı, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin nəzdindəki EAZI Başlangıç Mərkəzi, Beynəlxalq Məktəbin startap klubu (ADİU) və nəhayət, ADA Universitetin İnnovasiya Laboratoriyası, INNOLAND Mərkəzi və Next Step inkubatoru da müxtəlif iştirakçıları bir araya gətirən dövlət-özəl tərəfdəşliğin bir nümunəsidir [3]. Digər özəl biznes inkubator təşəbbüsleri arasında Sosial İnnovasiya Laboratoriyası (SIL), Youth Inc, İdrak Technology, Innova Başlangıç Fabrikası və Lotfi Zadeh Texnologiya Mərkəzləri yer alır [4].

Azərbaycan üçün startap inkişaf sahəsi hələ nisbətən yeni bir istiqamətdir. Ölkədə həyata keçirilən layihələr daha çox tətbiqi, tədqiqat xarakteri daşıyır və əsasən hökumət layihələri, donor qrantları çərçivəsində olduqca maliyyələşir. Buna baxmayaraq, son illər ərzində startap layihələrində iştirak edən Azərbaycan tədqiqatçıları kommersiya baxımından cəlbedici bir səviyyədə layihələrini artıq icra ediblər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-ci il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə yaradılan "Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi"

<http://www.e-qanun.az/framework/34254>

2. EnterpriseAzerbaijan.com portalının əsas məlumat səhifəsi

<http://enterpriseazerbaijan.gov.az/about>

3. INNOLAND Mərkəzinin fəaliyyəti haqqında

<http://innoland.az/>

4. Lotfi Zadeh Texnologiya Mərkəzinin fəaliyyəti haqqında

<https://www.lotfizadeh.az/about>

Tirajı: 300 ədəd

<http://ereforms.gov.az>

Bakı, Yasamal rayonu,
Q. Xəlilov küçəsi 47, AZ 1073
Tel.: (+ 994) 12 521 25 35
E-mail: jurnal@ereforms.gov.az